

У НОМЕРІ

ЕКОНОМІКА

Матвійчук Людмила, Васильчинко А., Дащук Юлія Функціонування кластерів сільського туризму як інструмент розвитку регіонів України.....	3
Смочко Н., Лужанська Т., Молнар-Бабіля Д. Роль туристично-інформаційних центрів у стратегічному розвитку регіону.....	11

МАРКЕТИНГ

Лігоненко Лариса Цифрові навички українців: результати самооцінки, висновки та заходи для подолання цифрової інклюзії.....	21
Морохова Валентина, Бойко Ольга Прикладні аспекти застосування концепції соціально-відповідального маркетингу.....	35

МЕНЕДЖМЕНТ

Абрамова Ірина Теоретико-методичні засади організаційної поведінки персоналу.....	42
Коцій Оксана Розвиток організаційних структур управління логістикою на вітчизняних підприємствах.....	49
Кузьмак Олег Впровадження та моніторинг стандартів якості у освітньому процесі, як інструмент стратегічного управління та забезпечення конкурентних позицій закладів вищої освіти.....	58
Кузьмак Олена Вдосконалення управління системою якості вищої освіти в Україні.....	66
Ліпич Любов Ідентифікація та класифікація логістичних процесів виробничого підприємства.....	72

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Баула Олена, Саржан Юлія Зовнішньоекономічна діяльність як фактор впливу на валютне котирування....	80
Захарченко Володимир На шляху до цифрового стандарту світової валютної системи.....	90
Лазарєва Олена Враховання європейського досвіду соціально-економічного розвитку сільських територій для України.....	100

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

Нужна Оксана, Тлущкевич Наталія

Дослідження ефективності затрат праці і капіталу в сільському, лісовому та рибному господарстві України з використанням виробничих функцій..... 109

Кузьмак Олег, Чудовець Віталій

Сучасні тенденції розвитку контрольної функції бухгалтерського обліку..... 114

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ковтуненко Юрій, Пальжок Н., Тарутіна П., Бабиніна М.

Вплив COVID-19 на економічне становище готельно-ресторанного бізнесу..... 120

Кривов'язюк Ігор

Управлінські інновації в системі рішень сучасного бізнесу..... 127

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Поліщук Вадим, Іщук Леся

Сутність фінансової інклюзії та доступності до фінансових продуктів..... 135

Рязанова Наталія

Проектне фінансування як інструмент кредитування інвестиційних проектів... 143

Світлана Сас

Європейські тенденції та перспективи фінансування вищої освіти і науки..... 152

ЕКОНОМІКА

JEL Classification: L83, P25, R11

Матвійчук Л. Ю., д.е.н., професор,
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-1694-6178>
kalishl.y@gmail.com

Васильчинко А.О., к.е.н., доцент,
Поліський державний університет
<https://orcid.org/0000-0001-8969-6611>
vasilchenko.2012@inbox.ru

Дашук Ю.Є., д.е.н., доцент,
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0001-6394-017X>
yli2204@ukr.net

Matviichuk L., Doctor of Economic Sciences, Professor
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-1694-6178>
kalishl.y@gmail.com

Vasilchinko A., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Polissya State University
<https://orcid.org/0000-0001-8969-6611>
vasilchenko.2012@inbox.ru

Dashchuk Yu., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0001-6394-017X>
yli2204@ukr.net

**ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРІВ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ
ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена пошуку ефективних інструментів розвитку регіонів шляхом дослідження процесів формування та розвитку кластерів сільського туризму в Україні та тенденцій розвитку індустрії туризму загалом, а також пошуку оптимальних інструментів розвитку регіонів. Метою публікації є дослідження теоретичних і методичних підходів до пошук напрямів розвитку регіонів шляхом формування кластерів сільського туризму в Україні. Методологічним інструментарієм методів дослідження були аналіз наукової літератури та точок зору зарубіжних та вітчизняних фахівців кластерної політики у індустрії туризму. Також в дослідженні використані аналітичні дані Всесвітньої ради з подорожей і туризму та Національної туристичної організації України. У ході організації та проведення дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи такі як аналіз, синтез, порівняння, при виокремленні деструктивних факторів впливу на стан та розвиток сільського туризму. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що кластерна політика є найбільш ефективною та доцільною в розвитку сільського туризму в регіоні. За допомогою структурно-логічного методу представлено бачення впровадження сучасних інструментів розвитку регіонів в умовах поширення пандемії. Розглянуто зміст та значення сільського туризму в розвитку регіонів України. Визначено зміст досліджуваних дефініцій, узагальнено та сформульовано підходи процесу формування та розвитку кластерів сільського туризму. Об'єктом дослідження є процеси кластеризації туристичних суб'єктів сільських територій.

Визначено, що основним інструментом розвитку регіонів України є кооперація суб'єктів господарювання сільських територій. Одним з таких напрямів кооперації є формування та розвиток туристичних кластерів. Доведено, що кластерна політика є успішною та набула поширення практично в

усіх країнах світу. Сьогодні в Україні відсутні державні програми розвитку кластерів, а також немає єдиного представництва – репрезентанта кластерів України. Запропоновані напрями розвитку регіонів України, шляхом формування та розвитку кластерів сільського туризму, є провідними інструментами регіонального розвитку, що дозволить швидко подолати наслідки поширення пандемії, сприятиме соціально-економічному зростанню регіонів та інтеграції регіональних туристичних продуктів та послуг до глобального туристичного ринку.

Ключові слова: сільський туризм, регіон, туристичний кластер, суб'єкти господарювання.

FUNCTIONING OF RURAL TOURISM CLUSTERS AS A TOOL OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN REGIONS

The article is devoted to the search for effective tools for regional development by studying the processes of formation and development of rural tourism clusters in Ukraine and trends in the tourism industry in general, as well as finding optimal tools for regional development. The purpose of the publication is to study the theoretical and methodological approaches to finding directions for regional development through the formation of rural tourism clusters in Ukraine. The methodological tools of the research methods were the analysis of scientific literature and points of view of foreign and domestic specialists of cluster policy in the tourism industry. The study also used analytical data from the World Travel and Tourism Council and the National Tourism Organization of Ukraine. In the course of organizing and conducting the research, general scientific and special methods such as analysis, synthesis, comparison were used, while identifying destructive factors influencing the state and development of rural tourism. The study empirically confirms and theoretically proves that cluster policy is the most effective and appropriate in the development of rural tourism in the region. With the help of the structural-logical method the vision of introduction of modern tools of development of regions in the conditions of pandemic spread is presented. The content and significance of rural tourism in the development of the regions of Ukraine are considered. The content of the researched definitions is determined, the approaches of the process of formation and development of rural tourism clusters are generalized and formulated. The object of research is the processes of clustering of tourist entities in rural areas.

It is determined that the main tool for the development of the regions of Ukraine is the cooperation of rural economic entities. One of such areas of cooperation is the formation and development of tourism clusters. It has been proven that cluster policy is successful and has spread in almost all countries of the world. Today in Ukraine there are no state programs for cluster development, and there is no single representative office - a representative of clusters of Ukraine. The proposed directions of development of Ukraine's regions through the formation and development of rural tourism clusters are the leading tools of regional development, which will quickly overcome the effects of the pandemic, promote socio-economic growth and integration of regional tourism products and services into the global tourism market.

Key words: tourism, tourist cluster, business entities.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В сучасних умовах економічної невизначеності сільський туризм є одним з небагатьох видів економічної діяльності, для якого характерний перспективний розвиток. Туризм загалом та сільський туризм зокрема є мультиплікативною складовою економіки регіону, що стимулює розвиток суміжних сфер та посилює конкурентні переваги територій. Вплив сучасних факторів на розвиток туризму регіону має переважно деструктивний характер. Тому, пошук та визначення інструментів ефективного розвитку регіонів є наразі актуальним.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Аналіз показників розвитку туризму загалом та сільського туризму зокрема, в Україні та світі представлено у працях учених: Балацької Н.Ю., Барського Ю.М., Вахович І.М., Іжевської О.П., Любіцевої О.О., Ніколайчук О.А., Онищук Н.В., Коркуна О.І., Смирнова І.Г. та інші. Разом з тим, незважаючи на значний науковий доробок, у якому представлено різноманітність і неоднозначність теоретичних і методичних підходів навколо проблеми розвитку регіонів шляхом впровадження кластерної політики розвитку сільського туризму, доречним вбачається синтез, уточнення і узагальнення теоретичних і методичних підходів до дослідження розвитку досліджуваних типів кластерів в сучасних умовах.

Цілі статті. Цілями статті є системне дослідження теоретичних і методичних підходів до аналізу стану туризму України та пошук напрямів розвитку регіонів шляхом формування кластерів сільського туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Туризм в більшості регіонів України представлений з різновекторною спеціалізацією. Наявний туристичний потенціал регіонів України, дозволяє визначити досліджуваний напрям діяльності як перспективний. Статистичні дослідження туристичної діяльності України демонструють значний його внесок в сукупну пропозицію товарів і послуг в рамках національної та регіональної економіки (таблиця 1).

Таблиця 1. – Валова додана вартість в туризмі України протягом 2018-2020 роках (Туристичний барометр України, 2021)

Показник	2018		2019		2020	
	тис. грн	% від ВВП	тис. грн	% від ВВП	тис. грн	% від ВВП
Валова додана вартість, що створюється в галузях туризму	412498376,51	11,6	502202848,27	12,62	534947632,15	12,60
Валова додана вартість, що створюється безпосередньо в туризмі (в основних цінах)	173749626,99	4,9	195687259,17	4,92	165125166,98	3,91

Валова додана вартість, що створюється в галузях туризму є одним з ключових показників та визначається як сума валової доданої вартості в основних цінах за кожним видом економічної діяльності в галузях туризму незалежно від того, якою мірою виробничий процес спеціалізований на випуску туристичних продуктів. Також, валова додана вартість, що створюється безпосередньо в туризмі (в основних цінах) визначається як різниця між випуском товарів і послуг в основних цінах, які можуть застосовуватися до туризму, і пов'язаним з туризмом проміжним споживанням, за видами економічної діяльності галузей туризму та інших секторів (Туристичний барометр України, 2021).

Аналіз таблиці засвідчує порівняно рівномірний внесок туризму в сукупну пропозицію товарів і послуг в рамках національної та регіональної економіки. Так, згідно статистичних даних висвітлених Національною туристичною організацією України валова додана вартість, що створюється безпосередньо в туризмі у 2020 році становила 3,91 % від ВВП або 165125166,98 тис. грн., що на 30562092,19 тис. грн. менше ніж у 2019 році. Зменшення обсягу валової доданої вартості, що створюється безпосередньо в туризмі, зумовлена поширенням пандемії COVID-19 та згоранням діяльності значної кількості суб'єктів господарювання (Смирнов та Любіцева, 2020; Національний інститут стратегічних досліджень, 2021). Розвиток саме сільського туризму, у зв'язку з поширенням пандемії, може стати конкурентною перевагою соціально-економічного розвитку регіонів. Успішний розвиток сільського туризму залежить від кооперації суб'єктів туристичної діяльності регіону. Така кооперація може бути представлена у вигляді різноманітних об'єднань – кластерів, альянсів, спілок тощо (Вахович та ін., 2021). Аналіз сучасних наукових досліджень засвідчує, що більшість науковців, визначають кластерний розвиток сільського туризму регіону, доволі успішним інструментом розвитку територій в сучасних умовах.

Загалом, кластером вважається галузеве, територіальне та добровільне об'єднання підприємств та організацій, що дієво співпрацюють між собою та з іншими суб'єктами в циклі створення цінності з метою посилення конкурентоспроможності

продукції та послуг власного виробництва, їх експорту й сприяння соціально-економічному розвитку регіону (Голод та ін., 2019).

Зважаючи на зазначене, під кластером сільського туризму будемо розуміти, добровільне об'єднання стейкхолдерів для формування якісних туристичних продуктів за рахунок кооперації малого та середнього бізнесу в сільській місцевості, а також створення туристичних дестинацій на основі сільських територій.

Важливим етапом дослідження та визначення інструментів розвитку регіонів України є систематизація передумов створення та розвитку кластерів сільського туризму регіону, що представлені на рис. 1. До таких передумов віднесемо: наявний значний потенціал сільського туризму, гостинність та привітність населення в регіонах, розвиток інфраструктури тощо.

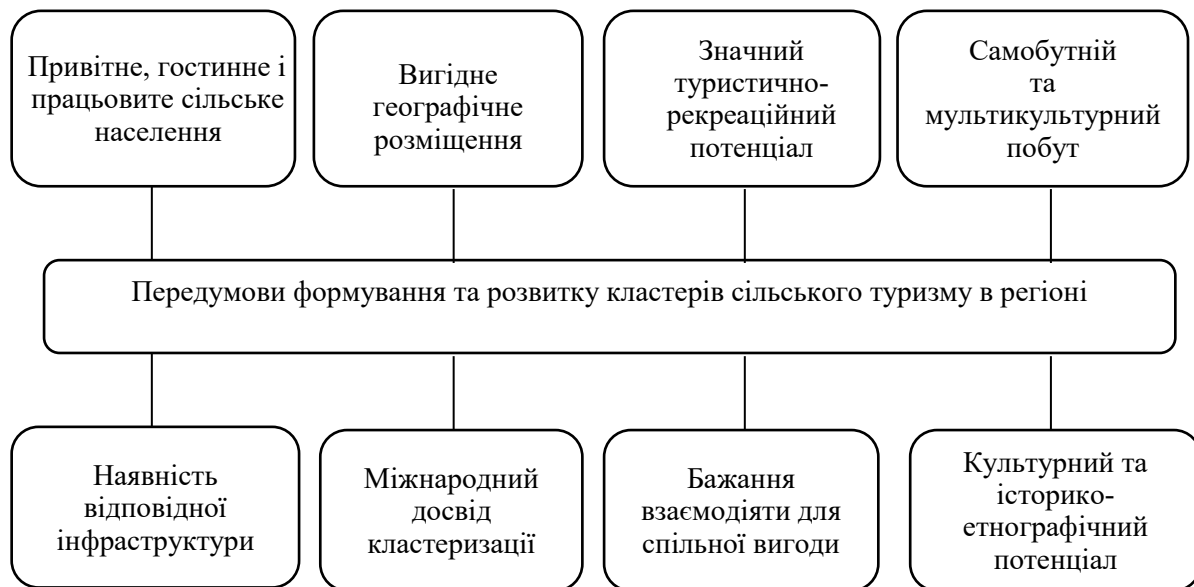

Рис. 1. Передумови формування та розвитку кластерів сільського туризму в регіоні.

Майже кожен регіон України має свій унікальний ресурсний потенціал та специфічні територіальні фактори, які можуть сприяти розвитку сільського туризму. впливають на його конкурентоспроможність. Сільський туризм являє собою мультиплікативну сферу економічної діяльності, що поєднує ряд видів діяльності. Також, сільський туризм є категорією, що сприяє виготовленню та наданні великого спектру туристичних послуг, отриманню значних доходів, створенню робочих місць, розвитку туристичної інфраструктури регіонів, а також посиленню соціально-економічного зростання територій (Голод та ін., 2019).

Формування сучасних продуктів сільського туризму відбувається під впливом ряду факторів, які мають переважно деструктивний характер. Вплив таких факторів змінив функціонування багатьох суб'єктів економічної діяльності. Варто зазначити, що 2020 рік в Україні проголошений роком розвитку туризму в регіонах та на сільських територіях. Сьогодні, з'являються нові, цікаві пропозиції в сільському туризмі. Ефективна реклама, налагодження якісних сервісів за помірними цінами, кооперація та співпраця суб'єктів господарювання сільських територій сприяє соціально-економічному розвитку територій.

Формувати та розвивати кластери сільського туризму в регіонах України доцільно на основі чітко визначених принципів (рис 2).

Так, вважаємо за доцільне формування та розвиток кластерів сільського туризму здійснювати на принципах довіри та кооперації між учасниками кластеру, забезпечення безпеки та якості надання туристичних послуг, сталості та прозорості розвитку кластеру, гостинності, як ключового принципу надання послуг, а також стратегічного планування діяльності.

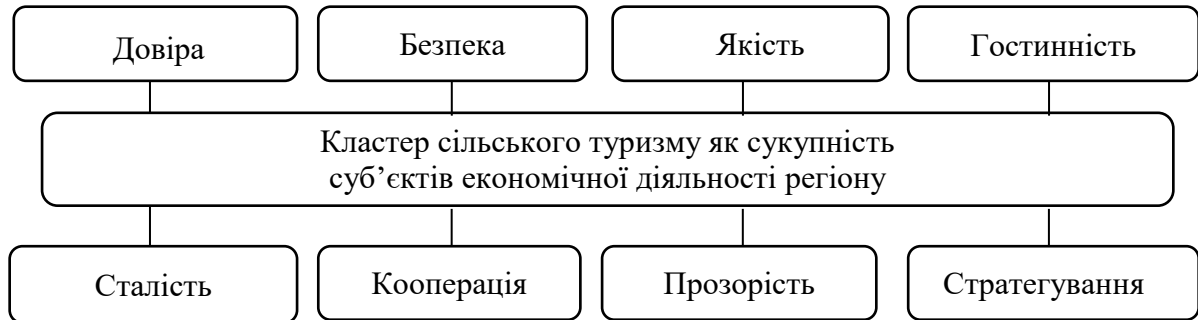

Рис. 2. Принципи формування та розвитку кластерів сільського туризму в регіоні.

Дослідження доводять, що кластерна економіка як мінімум на 40 % ефективніша за традиційну галузеву. В Європі налічується більше 2500 кластерів (*Звіт Всесвітньої ради з туризму і подорожей*). Кластерний розвиток в Україні недостатньо підтримується державою, це пов'язано з відсутністю відповідних національних політик та програм кластерного розвитку регіонів. В країні діють близько п'ятдесяти кластерів (рис. 3) та сьогодні відбувається значна активізація на регіональному рівні.

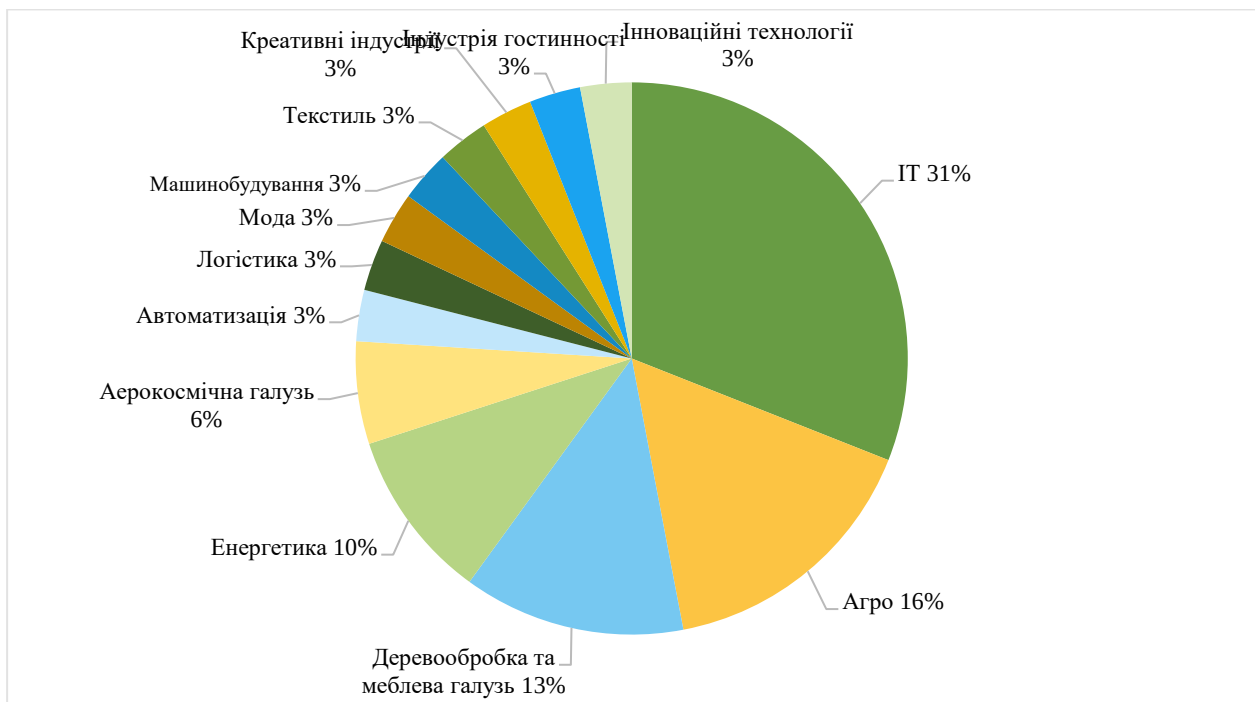

Рис. 3. Розподіл кластерів України за видами економічної діяльності (Ніколайчук, 2021).

Аналіз діаграми засвідчує, що 16 % діючих кластерів в Україні припадають на кластери аграрної сфери та лише 3 % на кластери індустрії гостинності. Найбільше кластерів в Україні функціонує в ІТ сфері (Ніколайчук, 2021).

Кластери сільського туризму в Україні також мають різнобічне спрямування. Пропонуємо систематизувати основні спеціалізації кластерів сільського туризму визначивши основні їх типи, що представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Існуючі спеціалізації кластерів сільського туризму в Україні

Спеціалізація	Назва кластеру та місце знаходження
Сільський туризм	«Кам'янець», Хмельницька область
Сільський і рекреаційний туризм	«Гоголівські місця Полтавщини», Полтавська область
Сільський туризм, спортивне рибальство	«Органічний», Житомирська область
Зелений туризм	«Кластер зеленого туризму територіальних громад Кременчуцького району», Полтавська область
Зелений туризм і органічне землеробство:	«Придунав'є», Одеська область
Апітуризм:	«Медове коло», Рівненська область
Агро-еколого-рекреаційний	«Фрумушика-Нова», Одеська область
Агро-рекреаційний	«Коблево», Миколаївська область
Агро-туристичний	«Горбо Гори», Львівська область
Агро-екологічний	«Оберіг», Хмельницька обл.
Агро-еко-туристичний	«Кластер гостинна бойківська Долинщина», Івано-Франківська область

До основних проблеми створення, розвитку та ефективності функціонування сучасних кластерів сільського туризму віднесемо (Матвійчук та Барський, 2020):

- неоднозначне трактування дефініції «туристичний кластер»;
- низький рівень довіри між суб'єктами діяльності кластеру;
- нестача знань та поінформованості про переваги кластеризації;
- недосконалість українського законодавства щодо кластеризації;
- нестача кваліфікованих кадрів (кластерних менеджерів);
- недостатня програмна та фінансова підтримка держави процесів кластеризації;
- хаотичність створення та розвитку кластерів (різні підходи тощо);
- слабка інтеграція існуючих туристичних продуктів до глобального ринку;
- низька культура підприємництва та неготовність суб'єктів бізнесу до об'єднання.

Доцільно визначити системні ефекти, які відкриває робота у кластері сільського туризму. До таких ефектів віднесемо:

- концентрація економічної діяльності в регіоні, де розвивається кластер;
- розширення туристичного ринку, інтеграція пропонованих продукції та послуг в нові сегменти;
- розвиток відносин між учасниками кластеру сприяє зростанню конкурентних переваг;
- генерація нових ланцюгів доданої вартості за рахунок перехресних зв'язків;
- створення системних синергетичних ефектів;
- підвищення якості пропонованих продукції та послуг;
- сприяння соціально-економічному розвитку регіону.

Таким чином, підвищити рівень конкурентних переваг сільського туризму регіонів України можна за умови кооперації суб'єктів туристичного бізнесу (Жаліло та ін., 2019). Дієвим інструментом розвитку регіонів України є формування та розвиток кластерів сільського туризму, що дозволить збільшувати додану вартість пропонованих туристичних продуктів, інтегрувати їх в інші туристичні ринки та сприяти соціально-економічному зростанню регіонів.

Для успішного розвитку сільського туризму регіону та інтеграції її продуктів та послуг до туристичних ринків вищих рівнів, доцільно створювати та впроваджувати туристичні кластери в такій послідовності:

- пошук стейкхолдерів у розвитку сільського туризму регіону;
- проведення діалогу між суб'єктами господарювання щодо організації роботи та формування туристичних продуктів сільських територій;
- створення плану дій щодо розвитку кластеру сільського туризму;
- створення нових та удосконалення існуючих туристичних продуктів;
- ведення діалогу з владою регіону щодо розвитку кластеру сільського туризму;
- просування туристичних продуктів та послуг кластеру сільського туризму.

Таким чином, кластерна політика як інструмент розвитку регіонів є доволі ефективною. В Україні єдиної організації, яка б репрезентувала регіональні та національні туристичні продукти і послуги в Україні немає, так само як немає і кластерних державних програм.

Розвиток кластерів сільського туризму в регіонах, дозволить сформувати комплексні туристичні продукти високої якості, що в свою чергу посилять конкурентні переваги сільських територій та регіонів України. Основними перевагами створення кластерів сільського туризму на рівні регіону визначено:

- можливість спільного використання інфраструктуру регіону;
- можливість здійснення спільного маркетингу;
- організація просування туристичних продуктів учасників кластеру;
- розвиток та промоція регіональних брендів сільських територій;
- участь у спільних освітньо-наукових заходах тощо.

Висновки, обговорення та рекомендації. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що сільський туризм в сучасних умовах, зважаючи на карантинні обмеження та поширення пандемії, має перспективи розвитку. Визначено, що основним інструментом розвитку регіонів України є кооперація суб'єктів господарювання сільських територій. Одним з таких напрямів кооперації є формування та розвиток кластерів сільського туризму. Доведено, що кластерна політика є успішною та набула поширення практично в усіх країнах світу. Сьогодні в Україні відсутні державні програми розвитку кластерів, а також немає єдиного представництва – репрезентанта кластерів України.

Формування та розвиток кластерів сільського туризму в регіонах, дозволить сформувати комплексні туристичні продукти високої якості, що в свою чергу посилять конкурентні переваги сільських територій зокрема та регіонів України загалом. Основними перевагами кластеризації туристичних регіонів є: можливість спільного використання інфраструктури; здійснення спільного маркетингу; організація збуту туристичної продукції учасників кластеру; розвиток та просування регіональних брендів сільських територій; участь у спільних освітньо-наукових заходах тощо.

Авторські внески

Концептуалізація: Матвійчук Людмила

Зберігання даних: Дащук Юлія

Формальний аналіз: Васильченко Анастасія

Придбання фінансування: Матвійчук Людмила

Розслідування: Прізвище Васильченко Анастасія

Методика: Матвійчук Людмила

Адміністрація проекту: Матвійчук Людмила

Ресурси: Дащук Юлія

Нагляд: Васильченко Анастасія

Підтвердження: Дащук Юлія

Візуалізація: Дащук Юлія

Список бібліографічного опису:

1. Туристичний барометр України URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-statistics-barometer-2020.pdf> (дата звернення: 28.12.2021).
2. Національний інститут стратегічних досліджень. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf> (дата звернення: 05.12.2021).
3. Смирнов І.Г., Любіцева О.О. (2020). Туристичний бізнес під час пандемії Covid-19: світовий та український досвід. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. № 3(2). С. 196-207.
4. Вахович І.М., Матвійчук Л.Ю., Смал Б.А. (2021). Розвиток індустрії гостинності в сучасних умовах: тенденції та заходи посилення конкурентних переваг. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*, 6(41), 494–502.
5. Голод А. П., Іжевська О. П., Коркуна О. І. (2019). Кластерна модель розвитку індустрії гостинності регіону. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. Випуск 4(21). С. 375-380.
6. Звіт Всесвітньої ради з туризму і подорожей (WTTC). URL: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>. (дата звернення: 15.12.2021).
7. Ніколайчук О. А. (2021). Тренди розвитку вітчизняної індустрії гостинності в умовах Covid-19. *Вісник ХНУ ім. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. Випуск 13.
8. Матвійчук Л.Ю., Барський Ю.М. (2020). Факторний аналіз розвитку готельно-ресторанного господарства на рівні регіону. *Економічні науки: зб. наук. праць Луцького НТУ. Серія «Регіональна економіка»*. Вип. 17 (67) Луцьк. С. 325-333.
9. Жаліло, Я.А., Ковалівська, С.В., Филипенко, А.О., Химинець, В.В., Головка, А.А. (2019). Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків. *Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень*. Київ. 29 с.
10. Онищук Н.В. (2019). Розвиток індустрії гостинності в Україні та світі. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. № 4 (21). 297-304.

References:

1. Turystychnyi barometr Ukrainy. URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-statistics-barometer-2020.pdf> [in Ukrainian].
2. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Shchodo rozvytku turyzmu v Ukraini v umovakh pidvyshchenykh epidemichnykh ryzykiv. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf> [in Ukrainian].
3. Smyrnov I. & Liubitseva O. (2020). Turystychnyi biznes pid chas pandemii COVID-19: svitovyi ta ukraïnskyi dosvid. [Tourism business during the Covid-19 pandemic: world and Ukrainian experience]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv – Bulletin of the Kyiv National University of Culture and Arts*. № 3(2). pp. 196-207. [in Ukrainian].
4. Vakhovych I., Matviichuk L. & Smal B. (2021) Rozvytok industrii hostynnosti v suchasnykh umovakh: tendentsii ta zakhody posylennia konkurentnykh perevah – Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky *Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 6(41), pp. 494–502. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v6i41.251512> [in Ukrainian].
5. Holod A., Izhevskaya O. & Korkuna O. (2019). Klasterna model rozvytku industrii hostynnosti rehionu. [Cluster model of development of the hospitality industry of the region]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economy, Business and Governance*. 4(21). pp. 375-380. [in Ukrainian].
6. Zvit Vsesvitnoi rady z turyzmu i podorozhei (WTTC). [Report of the World Tourism and Travel Council]. URL: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>. [in Ukrainian].
7. Nikolaichuk O. Trendy rozvytku vitchyznianoï industrii hostynnosti v umovakh Covid-19. [Trends in the development of the domestic hospitality industry in terms of Covid-19]. *Visnyk KhNU im. Karazina. Seriiia «Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm. – Bulletin of KhNU named after Karazina. Series International Relations. Economy. Local lore. Tourism*. Vypusk 13. [in Ukrainian].
8. Matviichuk L. & Barskyi Yu. (2020). Faktorny analiz rozvytku hotelno-restorannoho hospodarstva na rivni rehionu. [Factor analysis of the development of hotel and restaurant industry at the regional level]. *Ekonomichni nauky: zb. nauk. prats Lutskoho NTU. Seriiia «Rehionalna ekonomika» – Economic sciences: coll. Science. works of Lutsk NTU. Regional Economy Series* Vyp. 17 (67) Lutsk. pp. 325-333. [in Ukrainian].
9. Zhalilo, Ya., Kovalivskaya, S., Fylypenko, A., Khymynets, V. & Holovka, A. (2019). Shchodo rozvytku turyzmu v Ukraini v umovakh pidvyshchenykh epidemichnykh ryzykiv. [Regarding the development of tourism in Ukraine in conditions of increased epidemic risks]. *Analitychna zapyska Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen – Analytical note of the National Institute for Strategic Studies*. Kyiv. 29 p. [in Ukrainian].
10. Onyshchuk N. (2019). Rozvytok industrii hostynnosti v Ukraini ta sviti. [Development of the hospitality industry in Ukraine and the world]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economy, Business and Governance*. № 4 (21). pp. 297-304. [in Ukrainian].

Дата подання публікації 10.01.2022р.

JEL Classification: D20; L22; M13

Смочко Н.М., д.г.н., доцент
Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0002-2440-5737>
natasmochko@gmail.com

Smochko N., Doctor of Geographical Sciences, Associate Professor
Mukachevo State University
<https://orcid.org/0000-0002-2440-5737>
natasmochko@gmail.com

Лужанська Т.Ю., к.г.н., доцент
Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0003-0709-8293>
tetyana.Luchanska70@gmail.com

Luzhanska T., Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor
Mukachevo State University
<https://orcid.org/0000-0003-0709-8293>
tetyana.Luchanska70@gmail.com

Молнар-Бабіля Д.І., к.х.н., доцент
Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0003-1063-013X>
djesssash@gmail.com

Molnar-Babilya D., Candidate of Chemistry Sciences, Associate Professor
Mukachevo State University
<https://orcid.org/0000-0003-1063-013X>
djesssash@gmail.com

РОЛЬ ТУРИСТИЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ У СТРАТЕГІЧНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

+

У статті проведено аналіз трактування поняття туристично-інформаційного центру. Проаналізовано, що для просування національного туристичного продукту на міжнародному ринку та підвищення інтенсивності внутрішніх туристичних потоків необхідна державна підтримка та ефективна програма створення та функціонування туристичних інформаційних центрів. У статті розглянуто, що у сфері туризму інформація про об'єкти туризму та туристичної інфраструктури, умови і фактори розвитку туристичної діяльності стає головним ресурсом. Потребують питання розробки пріоритетних інноваційних туристичних продуктів і наукового обґрунтування регіональної системи їх інформаційного забезпечення. Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що вивчення питання про створення туристично-інформаційних центрів є своєчасним і демонструє рівень успішного просування національного туристичного продукту. Використання в Україні міжнародного досвіду та зацікавленість місцевих органів виконавчої влади у розвитку в'їзного та внутрішнього туризму на сучасному етапі державотворення відображено в практичній діяльності туристично-інформаційних центрів. Проте виявлено, що процес організації та діяльності вітчизняних туристично-інформаційних центрів ще не достатньо висвітлений у вітчизняній науковій літературі. У статті доведено, що структура та форма організації туристично-інформаційних центрів залежать від цілей та завдань, які він має вирішувати, статусу та місця у структурі, пріоритетів у туристичній діяльності регіону. Також детально проаналізовано нормативно-правову базу створення та діяльності туристично-інформаційних центрів в Україні. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що створення туристично-інформаційних центрів є одним із стратегічних напрямів діяльності органів виконавчої влади в галузі туризму, важливо дотримуватись технології організації та функціонування таких інституцій. На основі проведеного аналізу встановлено, що Закарпатський туристичний інформаційний портал дає можливість переглянути інформацію про туристичний потенціал області, а також інформацію про маршрути і туристичні новини краю. Детально проаналізовано роботу Мукачівського міського туристично-інформаційного центру в співпраці з Мукачівським історичним музеєм (Замок «Паланок») в рамках реалізації проектів розвитку. Практичне

значення дослідження полягає в необхідності врахування діяльності туристично-інформаційних центрів як важливого елементу інноваційної інфраструктури туристичної індустрії держави.

Ключові слова: туристично-інформаційний центр, туристична інформація, туристичні потоки, державна програма розвитку туризму, єдиний інформаційний простір, туристична інформаційна інфраструктура

THE ROLE OF TOURIST INFORMATION CENTERS IN THE REGIONAL STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE REGION

The article analyzes the interpretation of the concept of tourist information center. It is analyzed that in order to promote the national tourist product on the international market and to increase the intensity of domestic tourist flows, state support and an effective program for the creation and operation of tourist information centers are required. The article considers that in the field of tourism information about tourism facilities and tourist infrastructure, conditions and factors of tourism development becomes the main resource. The issues of development of priority innovative tourist products and scientific substantiation of the regional system of their information support are need to be solved. Analysis of recent researches and publications shows that the study of the creation of tourist information centers is timely and demonstrates the level of the successful promotion of the national tourism product. The use of international experience in Ukraine and the interest of local executive bodies in the development of inbound and domestic tourism at the present stage of state formation is reflected in the practical activities of tourist information centers. However, it was found that the process of organization and action of domestic tourist information centers is not yet sufficiently covered in the domestic scientific literature. The article proves that the structure and form of organization of tourist information centers depends on the goals and objectives it has to solve, the status and place in the structure, priorities in the tourist activities of the region. The normative and legal base of creation and activity of tourist information centers in Ukraine is also analyzed in details. The analysis allows us to state that the creation of tourist information centers is one of the strategic activities of the executive authorities in the field of tourism, it is important to adhere to the technology of organization and functioning of such institutions. Based on the analysis, it was established that the Transcarpathian Tourist Information Portal provides with an opportunity to view information about the tourist potential of the region, as well as information about routes and tourist news of the region. The work of the Mukachevo City Tourist Information Center in cooperation with the Mukachevo Historical Museum (Palanok Castle) in the framework of development projects is analyzed in details. The practical significance of the study is needed to take into account the activities of tourist information centers as an important element of the innovation infrastructure of the tourism industry of the state.

Keywords: tourist information center, tourist information, tourist flows, state program of tourism development, single information space, tourist information infrastructure

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. З розвитком ринкових реформ в Україні, посиленням конкуренції між суб'єктами господарювання виникає проблема забезпечення їх конкурентоспроможності, що є головною передумовою підтримання стійких позицій у розвитку туризму регіонів. Туристична галузь України здійснює поступальний рух у напрямі використання сучасних інформаційних технологій, здатних піднести розвиток вітчизняної туристичної індустрії на новий якісний рівень. Важливими осередками надання інформаційних послуг щодо туристичних можливостей України виступають туристично-інформаційні центри. Вони передбачають: узагальнення міжнародного досвіду з урахуванням вітчизняних особливостей розвитку туристичної галузі; моніторинг місцевих об'єктів туристичної інфраструктури, туристично-рекреаційних ресурсів та визначення ефективності їх використання; інвентаризація туристично-інформаційних центрів (визначення їх дієздатності, розміщення, охоплення території з метою надання державної підтримки та включення до єдиної мережі, яка створюється).

Туризм є однією з основних складових соціально-економічного розвитку регіонів. До поширення пандемії COVID-19 туризм в Україні та світі розвивався доволі швидкими темпами. Проте ряд сучасних факторів, які переважно гальмують розвиток туризму в регіонах (поширення пандемій, економічні кризи, зuboжіння населення тощо) вніс свої

корективи в тенденції розвитку туристичної сфери. Відтак актуальним є дослідження регіональних особливостей розвитку туризму внаслідок пріоритетності розвитку внутрішнього туризму, надання інформації через туристично-інформаційні центри [6].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Світова практика організації та діяльності туристично-інформаційних центрів виправдовує позитивний вплив наданої туристичної інформації на динаміку туристичних потоків у певному регіоні. Серед зарубіжних науковців, які досліджують цю проблематику, – англійці Дж. Крістофер Халловей та Нейл Тейлор, учений-управлінець Г.В. Антюфєєв та фахівець-дослідник В.Г. Гуляєв. Варто зазначити, що теоретичні напрацювання зарубіжних та вітчизняних науковців, публікації журналістів та фахівців туристичної галузі, на сучасному етапі державотворення сприятимуть здійсненню наукових узагальнень та вирішенню невиділених раніше частин загальної проблеми, що пов'язана зі створенням туристично-інформаційних центрів по всій Україні, удосконаленням механізмів державного регулювання галузі.

Нині на окрему увагу заслуговує практичний посібник "Створення та діяльність туристичних інформаційних центрів в Україні", підготовлений за редакцією Вольфа Рінова, координатора спільного проекту "Створення інформаційної бази туристичної індустрії через утворення мережі туристичних інформаційних центрів", що був реалізований за фінансової підтримки Європейського Союзу. Практичне значення даного посібника полягає в адаптації європейського законодавства до українських реалій у процесі заснування та діяльності туристично-інформаційних центрів.

Проблеми організування та функціонування туристичних інформаційних центрів в Україні лише почали досліджувати. Так, проблеми створення та діяльності ТІЦ висвітлює В. Рінов та Н.Й. Коніщева, досвід зарубіжних країн створення ТІЦ передає І.Л. Семичастний, організаційні аспекти діяльності ТІЦ розглядає П.А. Горішевський та інші. Однак в існуючих публікаціях недостатньо досліджена роль туристичних інформаційних центрів в управлінні та промоції туристичної діяльності у межах окремої території. Слушною є їх думка щодо доцільності створення туристично-інформаційних центрів у вигляді комунальних підприємств, а також підприємств змішаної форми власності. Ця функція має покладатися на місцеві органи влади.

Цілі статті. Метою статті є проаналізувати світовий досвід, основні підходи та нормативно-правову базу створення та функціонування туристично-інформаційних центрів в Україні; діяльність мережі туристично-інформаційних центрів на території України, зокрема, Закарпатської області; співпраці місцевих органів влади, туристично-інформаційного центру та Мукачівського історичного музею «Замок Паланок» на території м. Мукачево.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. *Туристично-інформаційний центр* (надалі – ТІЦ) – це місце де надається інформація про туристично-рекреаційні можливості, в тому числі місця, ресурси обраного туристами регіону. Є різні типи центрів - міські центри, екологічні, маркетингові, презентаційні, культурницькі, дорожньо-інформаційні, допоміжні офіси та місця. ТІЦ – це одночасно і навчальні осередки, оскільки організовують проведення семінарів, тренінгів, презентацій для потенційних учасників туристичного ринку в певному регіоні. Запропонована організаційна структура туристичних інформаційних осередків здатна впливати на інформаційне забезпечення державного регулювання та управління туризмом у місті, регіоні, оскільки вони продукує постійне оновлення нормативно-правової та інформаційно-аналітичної бази. Координаційні функції полягають у накопиченні інформації про взаємодію установ, які задовольняють туристичні запити відвідувачів, а також сприяють презентації місцевого туристичного продукту на виставках та ярмарках (Коніщева, 2005).

Міжнародний досвід створення та діяльності ТІЦ демонструє реальне спрямування туристичних потоків у певний регіон та збільшення фінансових надходжень до місцевих бюджетів. Майже всі країни світу з розвинутою туристичною інфраструктурою мають розвинуті мережі ТІЦ, що охоплюють як внутрішні так і зовнішні інформаційні простори країни. Вперше ідея створення туристичного офісу виникла в 1889 році у Франції. Нині у цій країні ТІЦ демонструють сталі показники розвитку. Саме Франція є лідером в розвитку туризму та одним з найбільш успішних прикладів з інформаційного забезпечення та просуванню національного турпродукта.

Основними цілями ТІЦ є: 1) приваблення більшої кількості туристів; 2) розвиток внутрішнього туризму; 3) покращення конкурентних переваг місцевості; 4) поповнення місцевого бюджету за рахунок оподаткування суб'єктів туристичного бізнесу; 5) раціональне використання туристичних ресурсів; 6) залучення інвестицій у туристичну сферу регіону.

Основними завданнями ТІЦ є: 1) інформаційне забезпечення туристів; 2) покращення якості туристичної продукції та послуг; 3) покращення транспортного сполучення, формування мережі туристичних інформаційних центрів; 4) планування, організування, мотивування, моніторинг і контроль, регулювання туристичних, інформаційних та фінансових потоків; 5) врахування рекреаційного та психологічного навантаження від туристів на місцевість; 6) покращення інвестиційного клімату місцевості (*Офіційний туристично-інформаційний портал*). ТІЦ поділяють на місцеві, регіональні та національні центри, які мають співпрацювати між собою. Також забезпеченість ТІЦ кваліфікованим персоналом позитивно впливатиме на якість та оперативність надання туристичних послуг, сприятиме розбудові рекламно-інформаційної інфраструктури і т.п. (*Орленко, 2007*).

Про необхідність створення Національної мережі офіційних ТІЦ йдеться у ст. 26 проекту закону України "Про туристичні ресурси", розробленому Державним агентством України з туризму і курортів ще у 2011 році. У цьому законодавчому акті визначено основні функції офіційних ТІЦ, що полягають у забезпеченні інформацією та інформаційно-консультаційними послугами туристів. Концепція створення та функціонування мережі ТІЦ в Україні – документ, що визначає стратегію розвитку інформаційної складової туристичної галузі в державі.

Внаслідок необхідності розробки ефективної маркетингової стратегії просування національного туристичного продукту, вимогою відповідності міжнародних стандартів якості при обслуговуванні туристів в процесі прийому та відпочинку, з'явилася необхідність створення аналогічних ТІЦ. Намір створення ТІЦ на території України затверджений в основних положеннях чинного законодавства: Законі України «Про туризм» в п.1 ст.11 визначені відповідальні за створення інформаційних центрів органи виконавчої влади та місцевого самоврядування; Указі Президента України «Про забезпечення підготовки та проведення в Україні чемпіонату Європи Євро-2012 з футболу»; Розпорядженні КМУ «Концепція створення та функціонування мережі туристично-інформаційних центрів в Україні».

Відзначаємо, що Українським інститутом підприємництва розроблена Концепція створення та функціонування мережі туристично-інформаційних центрів в Україні, яка визначає основні технології впровадження туристично-інформаційних центрів в Україні. Міністерством культури та туризму України, Державною службою туризму і курортів здійснюється підготовка проекту Типового положення про туристично-інформаційні центри та інформаційні пункти в Україні. Проблематику діяльності осередків туристичної інформації розробляють журналісти фахових туристичних видань, серед яких "Українська туристична газета", "Новини турбізнесу", "Український туризм", "Welcome to Ukraine" та інші.

Пріоритетність розвитку туризму закріплена у Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року (розпорядження КМУ від 16.03.2017 року № 168-р), Державній програмі розвитку регіону українських Карпат на 2020-2022 роки (постанова КМУ від 20.10.2019 року № 880), Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки (постанова КМУ від 05.08.2020 року № 695). Важливе значення для розвитку туризму матиме реалізація Указу Президента України від 18.08.2020 року №329/2020 «Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму».

ТІЦ також спрямовані на підтримку державної програми розвитку туризму, просування національного туристичного продукту, створення єдиного інформаційного простору на внутрішньому та міжнародному ринках та виступають посередником між державними установами, туристами, туроператорами та турагентами, виробниками туристичних та супутніх послуг. Це має важливе значення, оскільки значна кількість підприємств в індустрії туризму функціонують у сфері малого й середнього бізнесу та не мають достатнього фінансового забезпечення для виходу на національний та міжнародний ринок туристичних послуг.

З 2003 року в Україні почали працювати ТІЦ у м. Вилкове Одеської області, м. Мукачеве, Києві, Харкові, Ужгороді, Львові, Керчі, Рівному, Чернівцях, Кам'янці-Подільському, Одесі, Сімферополі та інших містах України. У Львові ТІЦ функціонує з 2009 року в межах проекту "Створення туристично-інформаційної інфраструктури у Львові", що був реалізований за допомогою гранту Європейського Союзу (Carpathian Tourist Road).

Створення розвинутої системи ТІЦ призведе до покращення туристичної інформаційної інфраструктури, що буде сприяти розвитку туристичного бізнесу в Україні. Проте, щоб цей механізм удосконалення процесів прийому та обслуговування туристів й просування українських туристичних продуктів на міжнародному та національному туристичних ринках призвів до очікуваних результатів, його необхідно впроваджувати комплексно із розвитком транспортної, комунальної, туристичної й іншої інфраструктури вітчизняних міст та курортів, з урахуванням сучасних технологій і світових тенденцій.

Криза COVID-19 підірвала зусилля з розвитку туристичної галузі, вжиті українською владою в останні роки, але в міру того, як країна знову відкривається зовнішньому світу, ведеться робота з її відновлення. На початку липня 2019 року був запущений *портал VISIT Ukraine*, який покликаний бути ключовим ресурсом для міжнародних відвідувачів, які мандрують до України. Також Міністерство закордонних справ створило *інтерактивну карту* для планування подорожей за кордон під час пандемії коронавірусу. Цей інструмент допоможе українцям зорієнтуватися, в які країни світу дозволено в'їзд і за яких умов. Дані карти, розробленої за підтримки посольства Великої Британії та ПРООН, регулярно оновлюються згідно з інформацією закордонних дипломатичних установ.

За даними Всесвітньої туристської організації, втрати сфери туризму в 2020 році склали 1,3 трлн. доларів. Кількість міжнародних поїздок знизилася на 74%. Число туристів, які подорожували в інші країни, знизилося в 2020 році на 1 млрд. в порівнянні з показником 2019 року. Втрати туристичної галузі в Україні склали близько 60 млрд. грн. Експерти не очікують повернення до рівня, що був до пандемії, до 2023 року. Саме 43% респондентів вказують на 2023 рік, а 41% очікують, що повернення до рівня 2019 року відбудеться тільки в 2024 році чи пізніше (Державна служба статистики України).

Рада Карпатського регіону схвалила концепцію міжнародного туристичного маршруту "Карпатський туристичний шлях". На його основі розроблено і реалізуються близько десяти проектів у рамках міжрегіонального та транскордонного

співробітництва, а також більше десяти інвестиційних проектів з розбудови інфраструктури туризму. В останні роки в Карпатах з'явилась велика кількість нових котеджів, які здаються в оренду. Також українці почали обирати відпочинок у Карпатах, оскільки з 2020 року подорожчали Єгипет і Туреччина. Тому українські мандрівники знову звернули увагу на курорти всередині країни.

Географічне розташування Закарпатської області надає хороші можливості для того, щоб область співпрацювала із сусідніми державами. Віднесення України до Шенгенського простору робить цю співпрацю ще більш ефективною. А такі заходи, як організовані в Мукачеві та Ужгороді круглі столи, конференції, які мають на меті розкрити потенціал внутрішнього туризму, допомагають у співпраці й розвитку областей та регіонів. З липня 2006 року по червень 2007 року реалізувався транскордонний проект в рамках програми Сусідства Угорщина-Словаччина-Україна INTERREG III A/TACIS під назвою «Створення регіонального туристичного інформаційного центру в Закарпатській області». Проект передбачав реалізацію таких заходів:

- 1) створення регіонального ТПЦ в м. Берегові Закарпатської області;
- 2) формування і постійне оновлення бази даних про туристичні організації, послуги, які надаються туристам в межах прикордонного регіону;
- 3) розробка та підтримання інтернет-сторінки ТПЦ;
- 4) підвищення якісного рівня туристичних послуг шляхом проведення низки навчальних семінарів;
- 5) підтримання контактів із ТПЦ сусідніх регіонів Угорщини;
- 6) підготовка та публікування туристичної карти та путівника Карпатського регіону (*Офіційний туристично-інформаційний портал*).

Закарпатський туристичний інформаційний портал - це веб-ресурс мережі ТПЦ Закарпаття, до якої належать Ужгородський, Берегівський, Мукачівський, Рахівський, Воловецький, Свалявський ТПЦ Закарпатської області. На порталі можна переглянути інформацію про туристичний потенціал Закарпатської області, а саме про музеї, архітектурні пам'ятки, замки, дерев'яні церкви, природні цінності; дізнатися про можливі місця проживання (готелі, мотелі, пансіонати, хостели, санаторії, сільські садиби), а також інформацію про маршрути і туристичні новини краю. Портал створено у рамках проекту «Управління транскордонними DESTINATIONAMI в Закарпатській області та Саболч-Сатмар-Березькому регіоні Угорщини» HUSKROUA/0901/048, який впроваджувався Центром українсько-угорського регіонального розвитку в рамках Програми прикордонного співробітництва ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2007-2013 і співфінансувався Європейським Союзом через Європейський інструмент сусідства та партнерства. На сайті діє й інтерактивна карта, на якій позначені туристично-привабливі об'єкти, вказані навіть їх GPS-координати. Спеціальна програма може прорахувати, скільки часу потрібно на дорогу до того чи іншого місця, враховуючи, де наразі перебуває мандрівник. Портал намагаються формувати так, щоб він був максимально зручним для іноземців. Цьому сприятиме як професійний переклад на шість мов, так і додаткова інформація про те, куди може звернутися іноземний гість у разі виникнення тієї чи іншої ситуації. На сайті працює і «веб-шоп» – так його засновники презентуватимуть сувеніри закарпатського виробництва, які гості можуть придбати при турінфоцентрах (*Офіційний туристично-інформаційний портал*).

Закарпатська область має кілька запитів до європейських інституцій, що займаються туризмом. *По-перше*, це пропозиція створити єдиний підхід по маркуванню та знакуванню туристичних маршрутів для кращої інтеграції у цю систему України. *По-друге*, приєднання ТПЦ Закарпаття до єдиної системи таких центрів у Європі, що розширить можливості інформування туристів про туристичні продукти. А також важливим є покращення умов для перетину держкордону туристичними групами на

велосипедах. Серед важливих речей останніх років є створення туристичних тематичних шляхів. Завдання стоїть не тільки прокладати шляхи, маркувати їх, але й встановлювати інформаційні стенди, вказівники. Тому необхідно працювати над інформуванням та покращенням інфраструктури туристичної сфери регіону (*Carpathian Tourist Road*).

У привабливому з туристичної точки зору місті важливими для туристичного попиту вважаються наступні фактори: культура, традиції, історія; визначні місця, мистецтво, архітектурні ансамблі; урбаністичні ландшафти; зручне транспортне сполучення; концентрація високих технологій; великий вибір закладів розміщення та харчування; доступність до різноманітних видів послуг; можливість робити покупки; мода, особливий стиль життя; нічне життя, молодіжні рухи; цивілізованість; своєрідна романтика; відносна безпека; можливість спілкування з великою кількістю людей. Дані чинники є вирішальними для існування туристичного попиту, але вони також підсилюються ще одним важливим фактором – іміджем міста (*Глибовець, 2009*).

Наведемо дане дослідження на прикладі м. Мукачево. Нині м. Мукачево має затверджену маркетингову стратегію, всі маркетингові зусилля спрямовані на реалізацію конкретної маркетингової мети і сприяють залученню певних категорій відвідувачів за допомогою діяльності туристично-інформаційного центру. У м.Мукачеве сформованого туристичний імідж та бренд, є туристичний сайт та зовнішню реклами, видається рекламно-інформаційна продукція, орієнтована на широкі кола відвідувачів, працює туристсько-інформаційний центр.

Комунальне підприємство «Мукачівський міський туристично-інформаційний центр» (КП «ММТІЦ») створене відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Господарського кодексу України, Цивільного кодексу України. Засновником (власником) Підприємства є Мукачівська міська рада. Розглянемо діяльність КП «ММТІЦ» у 2020 році.

У січні 2020 року КП «ММТІЦ» було організовано та проведено: 25-й ювілейний фестиваль-конкурс «Червене вино»; дегустація-конкурс виноробів-учасників фестивалю за участю професійних сомельс; винна конференція-семінар за підсумками конкурсу. У 2020 році вперше в рамках фестивалю «Червене вино» був проведений еногастрономічний конкурс серед учасників фестивалю з метою популяризації еногастрономії в регіоні, сприяння розвитку місцевих брендів та розвитку існуючих та створення нових майданчиків еногастрономічного туризму.

У лютому 2020 року КП «ММТІЦ» з метою органічного поєднання закарпатських традицій з сучасними поглядами, та залученням різних вікових груп мешканців та гостей м. Мукачеве, була проведена театралізована екскурсія «Сватанки в Паланку на Валентина». 23 лютого 2020 року проведена тематична відкрита екскурсія про життя видатного митця Мігая Мункачі, уродженця та почесного громадянина Мукачеве, з нагоди 176 років з Дня його народження – «Закоханий у Сонце». 26 лютого 2020 року проведений квест-варіант театралізованої екскурсії «Володарки замку» для вчителів початкових класів Мукачівської ОТГ. 29 лютого 2020 року проведений міський фестиваль-конкурс «Варишська палачінта» – свято млинців, встановлено рекорд «Вежа з млинців» проведено тематичний гастро-конкурс, Палачінтакіада, сімейна розважально-спортивна олімпіада. В рамках фестивалю відбулось відкриття велосезону 2020 – «ВелоПалачінтакіада» – змагання для дітей, та велопробіг містом для дорослих.

У березні 2020 року відбулися установчі збори Громадської спілки «Дорога вина та смаку Закарпаття», в яких взяли участь понад 30 учасників. Було сформовано спільний план дій, обрано керівні органи організації, затверджено статут та стратегію розвитку, також відбулася презентація унікальної продукції місцевих виробників. Захід відбувся в рамках реалізації Проекту ЄС Geographical Indications in Ukraine/Географічні зазначення в Україні. В переддень міжнародного жіночого дня, 7 березня 2020 року в

Мукачівському історичному музеї «Замок Паланок» проведена тематична вечірня відкрита екскурсія з театралізацією «Володарки замку» про історію і значний вклад жінок-історичних постатей замку в його становлення.

В умовах, спричинених пандемією COVID-19, масові заходи, заплановані на другий квартал 2020 року, а саме: дитячий та дорослий велопробіг, Дні японської культури «Ханамі», гастро-фестиваль «Огінь і м'ясо», театралізовані відкриті екскурсії тощо, скасовані. Пристосуючись до карантинних умов виготовлена серія відео-продукції промоційного характеру: «Мукачево унікальне», «Мукачево сакурове», «Мукачево квітуче», «Мукачево весняне», «Ханамі в Мукачеві» для підтримки інформованості про туристичні принади міста. В травні 2020 року КП «ММТІЦ» підготовлений сценарій та організовано зйомку відео-матеріалу з нагоди святкування Міжнародного дня музею. Випущений відеоматеріал про всі музейні кімнати та експозиції Мукачівського історичного музею «Замок «Паланок», в поєднанні з театралізованою екскурсією-розповіддю про історію замку та самого міста. Проведено ряд он-лайн екскурсій на різну тематику, проведені он-лайн зустрічі та форуми з представниками туристичної сфери.

13 серпня 2020 р. був проведений семінар-презентація проекту «Реміснича мануфактура «Паланок» координатором проекту Михайлом Белеканич, менеджером проекту Беатою Столяренко. Даний проект має на меті створення конкурентоздатного культурного продукту на території пам'ятки культури національного значення Мукачівського замку «Паланок» на засадах співпраці культурно-мистецьких інституцій, органів місцевого самоврядування та місцевої креативної ремісничої спільноти. Результатом проекту став креативний ремісничий простір – Реміснича мануфактура «Паланок», діяльність якої у проекті представив туристам та місцевим мешканцям культуру і творчість регіону шляхом активного залучення цільових груп до запланованих заходів за допомогою цифрових технологій "он-лайн". В рамках проекту проведений он-лайн фестиваль «Весілля Ілони Зріні», а також серія он-лайн майстер-класів та квест-екскурсій.

Культурний продукт проекту пов'язаний з реальними історичними подіями, що мають виняткову історичну важливість для транскордонного регіону (Україна, Угорщина, Румунія, Словаччина, Польща, Хорватія). Продукт є унікальним з точки зору базису культурних традицій, притаманних регіону, які існували колись, існують тепер і потребують уваги та збереження, ілюструють значний період історії регіону. Унікальною є і продукція, яка створена в ході впровадження культурного продукту – вироби майстрів, сувеніри, твори прикладного мистецтва, – створені під час майстер-класів безпосередньо в стінах пам'ятки; унікальним є застосований підхід проекту щодо залучення цільової групи за допомогою цифрових технологій в он-лайн форматі. Учасники заходів мають змогу спостерігати за роботою майстрів, отримувати цінну інформацію про секрети ремісничої майстерності та повторювати нескладні операції вдома. Інноваційність проекту полягав у застосуванні методики створення конкурентоздатного спроможного культурного продукту на засадах державно-приватного партнерства в галузі туризму, відповідно до вимог Закону України "Про державно-приватне партнерство". Прикладів діяльності продукту такого виду в Закарпатській області на даний момент немає (*Офіційний туристично-інформаційний портал*).

Фестивальний рух в Мукачівській ОТГ передбачає передусім збереження ідеї фестивалю і перетворення його на емоційно насичену подію. Проект в середньостроковій перспективі створив умови для виробництва в замку унікальної сувенірної продукції для наповнення замкової сувенірної крамниці. Проект реагує на потреби відвідувачів фіксувати свою причетність до вивчення історії під час візиту в замок: були проведені театралізовані заходи-квести, костюмовані ремісничі майстер-

класи. У 2020 році проект орієнтувався на застосуванні цифрових технологій, пропагував місцеві культурні цінності та пам'ятку історії у форматі он-лайн. Такий підхід дозволив охопити широку цільову аудиторію, і викликав бажання відвідати пам'ятку та скористатися створеними культурними продуктами в майбутньому. В майбутньому планується проведення «Сімейних днів», де гості безпосередньо зможуть стати учасниками життя замку, виробляючи сувенірну продукцію своїми руками.

Згідно офіційної статистики, за 2021 рік Мукачівський замок «Паланок» відвідало 198 тисяч відвідувачів, з них: понад 112 тис. – дорослих, 44 тис. – діти, ще понад 40 тис. – студенти та пенсіонери. Майже 20 тис. людей відвідали замок безкоштовно – це учасники АТО/ООС, діти-сироти, інваліди I і II груп та інваліди війни. У 2021 році Мукачівський замок «Паланок» проводив сумісно з туристично-інформаційним центром різноманітні заходи: конкурс виноробів «Червене вино», театралізований захід «Сватанки в Паланку на Валентина», День відкритих дверей з нагоди Міжнародного дня музеїв, нічний театралізований захід «Легенди Мукачівського замку», реконструкція «Весілля Ілони Зріні та Імре Текелі», V регіональний етно-гастрономічний форум, заходи з нагоди святкування річниці Незалежності України, церемонія посвяти учасників патріотичної гри «Сокіл-Джура», перед різдвяно-новорічним святом працювала резиденція святого Миколая. У 2021 році у Мукачівському замку «Паланок» проводилися виставки картин О.Брензович, Т.Рибар, С.Дзедзей, І.Кравець, Н.Овсієнко, виставка сучасного українського іконопису «Величаємо» та виставка робіт «Зимовий калейдоскоп» (*Офіційний туристично-інформаційний портал*).

У Мукачівському історичному музеї (Замок «Паланок») реалізується проект «Хроніки замку "Паланок" 4REG21-29851 в межах партнерської програми «Культура. Туризм. Регіони» Українського культурного фонду, Державного агентства розвитку туризму. Метою проекту є підвищення атрактивності замку для відвідувачів за рахунок впровадження смарт-рішень у експозиційній, промоційній та навчально-виховній діяльності Мукачівського історичного музею. Проект «Смарт Музей – сучасні форми представлення культурної спадщини», HUSKROUA/1702/3.1/0026 реалізовується за підтримки Європейського Союзу в рамках Програми транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна».

У межах реалізації зазначених угод 10 листопада 2021 року відкрито експозицію "Хроніки замку "Паланок" і фотозону "Замкову сторожу". Концепт експозиції, спрямований на висвітлення основних історичних подій та постатей, а також відображення стану замку у різні епохи за допомогою інтерактивного дизайну. Завдяки поєднанню сучасних інтерактивних і цифрових технологій та цікавого історичного контенту, створено сучасний багатофункціональний інтерактивний простір для представлення історії замку «Паланок», просвітницької та навчальної діяльності, реалізації творчих проектів та активного дозвілля мешканців громади. Це перетворює відвідувача з пасивного споглядача на активного учасника експозиції.

Висновки, обговорення та рекомендації. Відзначаємо, що нині проблема якісного донесення туристичної інформації набуває первинного значення, оскільки від її рішення залежить ефективність діяльності суб'єктів регіонального туристичного ринку. Отже, формування національної мережі ТПЦ покращить управління та регулювання туристичною діяльністю на державному рівні, що має привести до приваблення в Україну більшої кількості туристів. Задля успішного розвитку туризму у державі необхідна тісна співпраця органів влади, місцевого самоврядування і підприємств туристичної галузі. Обмін інформацією між цими інституціями має здійснюватися працівниками ТПЦ, що актуалізує потребу підготовки висококваліфікованих фахівців.

Авторські внески

Концептуалізація: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, Молнар-Бабіля Джосія
 Зберігання даних: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, Молнар-Бабіля Джосія
 Формальний аналіз: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, Молнар-Бабіля Джосія
 Придбання фінансування: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, Молнар-Бабіля Джосія
 Розслідування: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, Молнар-Бабіля Джосія
 Методика: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, Молнар-Бабіля Джосія
 Ресурси: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, Молнар-Бабіля Джосія
 Нагляд: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, Молнар-Бабіля Джосія
 Підтвердження: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, Молнар-Бабіля Джосія
 Візуалізація: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, Молнар-Бабіля Джосія
 Написання: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, Молнар-Бабіля Джосія

Список бібліографічного опису:

1. Біль М. М. Механізм державного управління туристичною галуззю на регіональному рівні: теоретико-прикладний аспект: монографія / Мар'яна Біль. - Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. - 226 с.
2. Глибовець В.Л. Підходи до вивчення міст як центрів туризму / В.Л. Глибовець // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Географія і сучасність. - 2009. - № 20. - С. 146-151.
3. Коніщева Н. Й. Пропозиції щодо створення міських інформаційних туристичних центрів / Н. Й. Коніщева, Д. В. Рудь // Наукові і практичні проблеми створення і функціонування туристичних центрів і тематичних парків: V міжнар. наук.-практ. конф., 27-28 трав. 2005 р.: тези допов. - Д: [б.в.], 2005. - С. 148-151.
4. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення: Монографія / Кол. авт.; за ред. д.е.н., проф. А.Ф.Мельник. - Тернопіль: Економічна думка, 2003. - 608 с.
5. Орленко О. І. Як створити життєздатний ТІЦ або Етапи великого шляху / О. І. Орленко // Новості туризму. - 2007. - № 15. - С. 16-18.
6. Пандемія COVID-19 та її наслідки у сфері туризму в Україні. Оновлення до документа «Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні»// European Bank for Reconstruction and Development/ URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf>
7. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років // Міністерство розвитку громад та територій України. Офіційний веб-сайт Міністерства. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku>
8. Державна служба статистики України (офіційний сайт). URL: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>
9. Офіційний туристично-інформаційний портал www.transcarpathiatour.com.ua
10. «Carpathian Tourist Road» <http://www.carpathianroad.com/ua/index>

References:

1. Bill M.M. The mechanism of public administration of the tourism industry at the regional level: theoretical and applied aspect: a monograph / Mariana Bill. - Lviv: LRIDU NADU, 2011. - 226 p.
2. Glybovets V.L. Approaches to the study of cities as centers of tourism / V.L. Glybovets // Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova. Geography and modernity. - 2009. - № 20. - P. 146-151.
3. Konishcheva N.Y. Proposals for the creation of urban information tourist centers / N.Y. Konishcheva, D.V. Rud // Scientific and practical problems of creation and operation of tourist centers and theme parks: V International. scientific-practical conf., May 27-28. 2005: these additions. - D: [b.v.], 2005. - P. 148-151.
4. Organizational and economic mechanism of regional development: transformation processes and their institutional support: Monograph / Col. author; for ed. Doctor of Economics, Prof. A.F. Mel'nyk. - Ternopil: Economic Thought, 2003. - 608 p.
5. Orlenko O.I. How to create a viable TIC or Stages of the great way / O.I. Orlenko // News of tourism. - 2007. - № 15. - P. 16-18.
6. COVID-19 pandemic and its consequences in the field of tourism in Ukraine. Update to the document "Roadmap for Competitive Tourism Development in Ukraine" // European Bank for Reconstruction and Development / URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf>
7. Regional Development Strategy of the Transcarpathian region for the period 2021-2027 // Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine. Official website of the Ministry. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku>
8. State Statistics Service of Ukraine (official website). URL: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>
9. Official tourist information portal www.transcarpathiatour.com.ua
10. Carpathian Tourist Road <http://www.carpathianroad.com/ua/index>

Дата подання публікації 02.01.2022 р.

МАРКЕТИНГ

JEL Classification: C13 D04, I25, J24, O15 .

Лігоненко Л.О. доктор економічних наук, професор,
Київський національний економічний університет ім. В.Гетьмана,
<https://orcid.org/0000-0001-5597-5487>,
larisa.ligonenko@kneu.edu.ua

Ligonenko Larysa, Professor of Business Economics and Entrepreneurship,
SHEE "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman",
<https://orcid.org/0000-0001-5597-5487>,
larisa.ligonenko@kneu.edu.ua

ЦИФРОВІ НАВИЧКИ УКРАЇНЦІВ: РЕЗУЛЬТАТИ САМООЦІНКИ, ВИСНОВКИ ТА ЗАХОДИ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ ЦИФРОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ

У цій статті аргументована доцільність дослідження процесів формування цифрових навичок в умовах цифрової економіки, критично оцінено сучасний стан урядових та наукових досліджень рівня цифрових навичок українців. В статті представлено результати поглибленого емпіричного аналізу цифрових навичок українців, проведеного на основі банку відповідей респондентів опитування дослідницького проекту КНЕУ – HUAWEI «Цифрова економіка, вплив ІКТ на людський капітал та формування компетентностей майбутнього». Метою дослідження є доповнення та поглиблення наявних висновків та рекомендацій, шляхом розгляду результатів самооцінки цифрових навичок залежно від соціально-демографічних характеристик респондентів. Дослідження емпірично підтвердило вагомість впливу цих предикторів на рівень та диференціацію цифрових навичок. За результатами обробки емпіричних даних за допомогою пакету програм Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) з побудовою та подальшим аналізом таблиць спряженості (крос-табуляції) визначено рівень цифрових навичок (загальний (за критерієм мінімального рівня опанування) та в розрізі 5-ти сфер використання – інформаційна грамотність та навички роботи з даними; комунікація та співпраця; створення цифрового контенту; вирішення проблем, кібербезпека) залежно від віку, статі, спеціальності та доходу респондентів опитування. Виявлені цифрові розриви (диференціація рівня цифрових навичок) дозволили ідентифікувати пріоритетні сфери формування цифрових навичок – кібербезпека та вирішення проблем. Визначений пріоритетний перелік «діджитал -вразливих груп» населення –люди зрілого (36-45 років), передпенсійного (55-65 років) та пенсійного (віку старше 66 років); жінки; люди з освітою в галузях знань "Воєнні науки та національна безпека", «Гуманітарні науки та мистецтво», "Аграрні науки та ветеринарія", "Біологія та охорона здоров'я". Хоча розмір доходу суттєво не впливає на цифрові навички респондентів, можливість зростання доходу при умові більш високого рівня цифрових навичок може використовуватися як мотиватор їх формування та удосконалення. Результати дослідження, а також розроблені пропозиції, спрямовані на подолання цифрової інклюзії, можуть бути корисними для Міністерства цифрової трансформації, інших урядових та асоціативних структур, представників науки та освіти при плануванні та реалізації заходів, спрямованих на зростання

Ключові слова: діджиталізація, цифрові навички, опитування, самооцінка, соціально-демографічні предиктори цифрових навичок, цифрова інклюзія

DIGITAL SKILLS OF UKRAINIANS: RESULTS OF SELF-ASSESSMENT, CONCLUSIONS AND MEASURES FOR OVERCOMING DIGITAL INCLUSION

This article is devoted to the reasoning of the usefulness of investigation of digital skills formation processes in the context of digital economy. The current state of governmental and scientific research of the level of digital skills of Ukrainians was critically assessed. The results of extensive empirical analysis of digital skills of Ukrainians were demonstrated. The analysis was conducted based on the respondents' responses on a survey within the scope of a conjoint research project of Kyiv Vadym Hetman National Economic University and HUAWEI entitled "Digital economy, the influence of information and communication technologies on human capital and formation of competencies of future". The purpose of the research is enhancing and refining existing conclusions and recommendations through addressing results of self-assessment of level of digital skills which

depended on social and demographic characteristics of respondents. The viability of influence of these predictors on the level and differentiation of digital skills was empirically proved. The level of digital skills was identified based on the results of empirical data processing realized with the help of special program package Statistical Package for the Social Sciences (SPSS). In order to achieve this aim, contingency tables were created and analyzed. The analysis of level of digital skills was conducted based on criteria of minimal level of proficiency (general analysis) and in terms of five applicable spheres: information literacy and skills of working with data, communication and collaboration, creating of digital content, problem solving, cyber security. The age, gender, specialty and income level of respondents were considered as viable predictors for digital skills level differentiation. The identified digital gap (differentiation of level of digital skills) helped to prioritize areas for formation of digital skills, namely: problem solving and cyber security. The list of “digital vulnerable groups” of population was determined, as follows: people of mature (36-45 years), pre-pension (55-65 years) and pension (over 66 years) age; women; people with education in the fields of knowledge such as “Military Sciences and National Security”, “Humanities and Arts”, “Agricultural Sciences and Veterinary Medicine”, “Biology and Health”. Although income level does not influence significantly on the level of respondents’ digital skills, the opportunity of increasing in income level in case of higher level of digital skills proficiency may be used as a motivator of their formation and improvement. The results of investigation and proposed recommendations aimed at overcoming digital inclusion are of primary value for the Ministry of Digital Transformation, other governmental and associative institutions, representatives of science and education. The research results would be of value for planning and implementing measures directed at increasing the level of digital skills of Ukrainians.

Key words: digitalization, digital skills, survey, self-assessment, social and demographic predictors of digital skills, digital inclusion.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Як відомо, у доповіді Світового економічного форуму (2018 р.) було прогнозовано, що до 2022 року 75 мільйонів робочих місць у 20 найбільших країнах будуть витіснені новими технологіями; технологічні досягнення можуть створити 133 мільйони нових робочих місць, а також принципово змінити вимоги до компетенцій працюючих на існуючих робочих місцях (*World Economic Forum. The Future of Jobs Report, 2018*). Саме ці прогнозні оцінки відкрили «десятиліття» цілеспрямованих зусиль урядів усіх країн світу та наддержавних інституцій по розв'язанню проблеми недостатності цифрових навичок, з метою забезпеченню готовності громадян до життя та роботи у нових умовах.

Так, Європейська комісія прагне створити усі необхідні передумови для ліквідації цифрової інклюдії - розриву в цифрових навичках. З цієї метою нею запроваджені та реалізуються різноманітні ініціативи та проекти, зокрема : дослідження DESI «Індекс цифрової економіки та суспільства»; Європейська платформа цифрових навичок та робочих міст; «Програма «Цифрова Європа»; Стратегія розвитку цифрової економіки та трансформації європейського бізнесу до 2030 року «Цифрове десятиліття», яка є частиною європейського Цифрового компасу Європи (*An official website of the European Union/ Digital skills and jobs*) Усі перелічені ініціативи прагнуть налагодити або спираються на моніторинг стану цифрових навичок, який є необхідним для їх об'єктивного оцінювання за-для подальшого використання в якості індикатору прогресу, який досягнуто, міжкраїнних порівнянь, перевірки дієвості управлінських рішень та практик (фреймворків), які запроваджуються.

Це обумовило виникнення інтересу урядових структур, громадськості та наукових кіл в різних країнах, зокрема України, до розробки адекватної методології, проведення та аналітичної інтерпретації результатів досліджень рівня володіння цифровими навичками.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Міністерство цифрової трансформації України протягом 2019-2021 років провело 2 загальнонаціональні опитування «Цифрова грамотність населення» (*Мінцифри України, Цифрова грамотність населення України, 2021*). Оцінка цифрових навичок населення проведена в розрізі 4-х груп цифрових навичок - інформаційні, комунікаційні, навички

розв'язання життєвих проблем, навички створення цифрового контенту (виходячи з відповіді респондентів стосовно частоти використання цифрових навичок за останні 3 місяці), та в цілому (залежно від наявності/відсутності навичок в одній чи в усіх з визначених підгруп). В оприлюднених звітах за результатами опитування представлені оцінки рівня цифрових навичок як в цілому по Україні, так і в чисельних аналітичних розрізах: залежно від територій (регіони України, непідконтрольні території), віку (окремо молодь до 18 років та 3-5 вікових груп дорослих), освіти, статусу зайнятості, інклюзійних особливостей (люди з порушенням слуху).

В звіті за 2021 р. констатуються суттєві позитивні зрушення, які відбулися протягом останніх 2-х років щодо усіх функціональних сфер та загального рівня цифрових навичок: зростання частки респондентів з навичками вище базового рівня з 25.5% до 32.6%. населення; скорочення частки респондентів, у яких навички відсутні (з 15,1% до 11.2%), які мають цифрові навички низького (з 37,9% до 36,6%) та базового (з 21,5% до 19,6%) рівня (*Мінцифри України, Цифрова грамотність населення України, 2021*).

Результати загальнонаціонального опитування стосовно рівня цифрових навичок покладені в основу програмних рішень та різноманітних ініціатив, які проводяться в Україні. Зокрема визначених стратегічних завданням уряду стосовно опанування цифровими навичками (*Програма діяльності Кабінету Міністрів України, 2019*) - «Українець, який хоче мати цифрові навички, може їх вільно набути». Показниками ефективності виконання зазначеної цілі визначено: понад 6 мільйонів українців охоплені програмою розвитку цифрових навичок; 70 % громадян, які пройшли програму, володіють навичками на базовому рівні». Ця же стратегічна мета продубльовано і в (*Програма діяльності Кабінету Міністрів України, 2020*) – навчання 6 млн українців цифровій грамотності за три роки.

Проведене дослідження наявних публікацій, розміщених на порталі Наукова періодика України, демонструє відносно низьку зацікавленість українських науковців даною проблематикою: за запитом «Цифрові компетенції» станом на 21.01.22 р. маємо 15 публікацій, за запитом «Цифров... навич...»- 7 публікації. Характеризуючи їх тематику, можна виокремити 4 групи залежно від спрямованості (напрямку) дослідження:

1. поняття та класифікація цифрових компетенцій (Струтинська О. В. , 2020), досвід ЄС у галузі формування і розвитку цифрових навичок і цифрової компетентності для різних категорій населення (*Січкаренко К. О., 2018*);

2. цифрові компетенції громадян як умова забезпечення їх готовності до використання цифрових можливостей (*Запорожець Т. В., 2020*) зростання якості людського капіталу (*Куйбіда В. С. , 2019*);

3. вплив цифрових технологій на формування компетенцій різних груп персоналу підприємств та організацій різних галузей та сфер економіки (*Лопушняк Г. С, 2019; Барибіна Я. О.*), мотивація розвитку цифрових навичок та компетенцій працівників підприємств (*Брюховецький Я. С., 2021*), формування навичок забезпечення цифрової безпеки (*Глазунова О. Г., 2021*);

4. цифрові компетенції освітнього середовища- педагога, викладача вищої школи (*Краус Н. М., 2019; Соломаха А., 2018*), модель забезпечення цифрової компетенції студентів (*Бородкіна І., 2018*), розвиток цифрових освітніх платформ (*Січкаренко К. О. , 2018*).

В наявних наукових дослідженнях не представлені результати власних досліджень стану цифрових навичок; наводяться лише посилання на дослідження урядових та асоціативних структур для аргументації важливості опанування навичками або визначення розміру дефіциту в їх формуванні.

Винятком є монографія, підготовлена науковцями КНЕУ ім. В.Гетьмана, яка містить аналітичну інтерпретацію результатів власного опитування було проведено в межах дослідницького проекту КНЕУ – HUAWEI «Цифрова економіка, вплив ІКТ на людський капітал та формування компетентностей майбутнього (Л. Л. Антонюк, Д. О. Ільницький, Л. О. Лігоненко, О. О. Денісова, 2021)

В монографії дано загальну оцінку рівня володіння цифровими навичками респондентами опитування на основі результатів самооцінювання, проведеного в розрізі 5 сфер використання відповідно до Європейської рамки цифрових компетенцій DigComp 2.1. (DigComp 2.1. 2017). Результати балової самооцінки, проведеної респондентами, інтерпретовані в лінгвістичну оцінку, яка представлена в розрізі окремих сфер навичок та узагальнена в цілому по сукупності та в розрізі сфер зайнятості респондентів (академічна спільнота, бізнес-сектор, державні служба, громадський сектор, тимчасового непрацюючі. Визначені вразливі групи цифрових навичок та респондентів, запропоновані шляхи їх подолання.

Цілі статі. Метою даного дослідження є доповнення та поглиблення висновків та рекомендацій, викладених у Всеукраїнських опитуваннях Міністерства цифрової трансформації «Цифрова грамотність населення» (Мінцифри України, Цифрова грамотність населення України, 2021), шляхом розгляду соціально-демографічних предикторів самооцінки цифрових навичок (віку, статі, спеціальності та рівня грошових доходів респондентів), отриманої в (Л. Л. Антонюк, Д. О. Ільницький, Л. О. Лігоненко, О. О. Денісова, 2021), визначення на цій основі проявів цифрової інклюзії та пріоритетів зусиль щодо її подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інформаційним підґрунтям поглибленого аналізу став Банк відповідей респондентів опитування «Цифрова економіка, вплив ІКТ на людський капітал та формування компетентностей майбутнього». Нагадаємо, що це опитування в онлайн режимі за допомогою спеціально розробленого опитувальника. Опитування проводилося за методом Computer Assisted Web Interviewing (CAWI) з використанням функціоналу опитувального інструментарію Google forms. В опитуванні взяли участь 1181 респондентів (представники академічної спільноти, державної служби, бізнесу та підприємництва, громадського сектору та тимчасово непрацюючі), що дозволило забезпечити дотримання релевантності дослідження та валідності отриманих висновків.

Статистична обробка емпіричних даних проведена за допомогою пакет програм Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) з побудовою та подальшим аналізом таблиць спряженості (крос-табуляції) відповідей респондентів на питання опитувальника стосовно самооцінки рівня цифрових навичок щодо 5-ти сфер цифрових навичок та соціально-демографічних характеристик-ідентифікаторів респондентів.

На відміну від методології Всеукраїнського опитування, респондентам було запропоновано здійснити самооцінку рівня володіння цифровими навичками в розрізі сфер використання передбачених Європейською рамкою цифрових компетенцій DigComp 2.1. (DigComp 2.1. 2017). На основі визначених самооцінок розраховано загальний показник рівня цифрових навичок, який обчислено як найнижчу оцінку серед визначених сфер цифрових навичок незалежно від рівня опанування іншими сферами. Тобто застосовано «жорсткий підхід», в основу якого покладено принцип збалансованості опанування усіх сфер навичок та важливості кожної сфери для забезпечення якісного володіння, а також можливості використання здобутків та переваг ІКТ в повному обсязі.

Критично порівнюючи методологію оцінок, які використані в розглянутих дослідженнях, слід констатувати, що вони є не альтернативними, а доповнюючими,

оскільки враховують різні чинники, які впливають на об'єкт оцінювання. При змістовній інтерпретації отриманих результатів самооцінок слід враховувати загальну формулу будь-якої самооцінки, яка була запропонована ще батьком американської психології У.Джеймсом (William James, 1890) самооцінка є результатом співвідношення «успіху» та «домагань». При цьому «успіх» оцінюється, виходячи з фактично отриманих результатів відповідних зусиль, а рівень «домагань» характеризує цільовий стан, визначений самим індивідом, виходячи з власних амбіцій, знань, прагнень та потреб. Самооцінка може бути збільшена або шляхом збільшення «успіху», або шляхом меншого значення самих «домагань» в результаті більш низького рівня потреб, знань чи амбіцій. Відповідно самооцінка може бути адекватною, завищеною чи заниженою, враховуючи певні соціально-демографічні особливості та характеристики певної групи респондентів.

Результати самооцінки цифрових навичок респондентів нашого опитування будуть викладені в розрізі найважливіших соціально-демографічних чинників, які були досліджені, зокрема: вік, стать, спеціальність, грошовий дохід респондентів.

Самооцінка цифрових навичок залежно від віку респондентів. Як показало дослідження, загальна самооцінка рівня цифрових навичок українських респондентів є не дуже високою (рис.1). Тільки 5,33 % респонденти мають навички вище базового рівня, тільки кожен четвертий респондент (24,64%) – базового та вище рівня. Більш як у третини респондентів (37,96%) рівень цифрових навичок мінімальний (оцінка за однією з груп цифрових навичок «Навички відсутні»), ще третина респондентів (38,61%) оцінила рівень своїх навичок як низький.

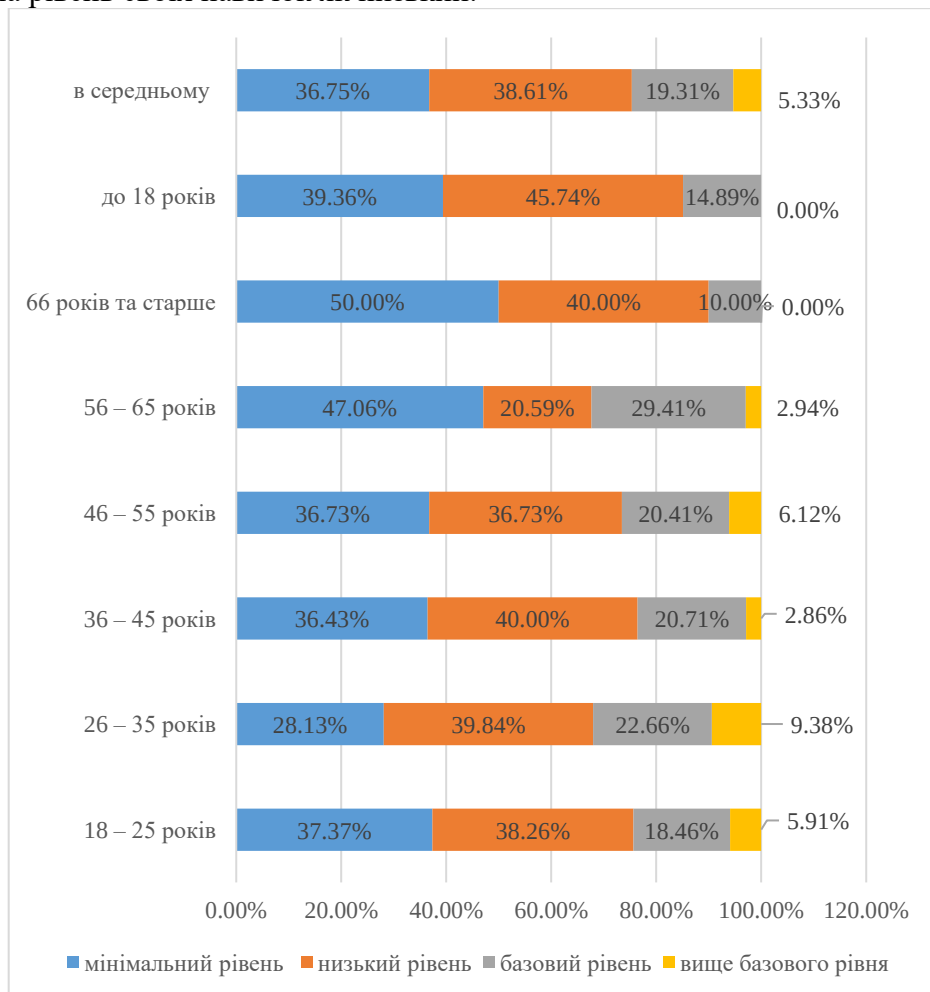

Рисунок 1 – Загальна оцінка цифрових навичок залежно від віку респондентів

Джерело: побудовано автором

В розрізі вікових груп мають місце певні розбіжності в різних самооцінках : найбільш діджитал- вразливою, як і очікувалося, виявилася «старші» вікові групи, але не тільки пенсійного віку - старше 66 років (половина респондентів оцінили рівень своїх навичок як мінімальний. ще 45,74%- як низький) , а й передпенсійного (56-65 років) – майже половина (47,06 % респондентів) оцінюють рівень своїх навичок як мінімальний, ще 20%- як низький. Відносно більша частка, ніж в середньому по сукупності, оцінює рівень своїх цифрових навичок як низький серед респондентів віком до 18 років (45,74%) та 36-45 років (40%), що може бути пов'язано з більш високими амбіціями (молодь до 18 років) та реальними потребами професійного життя (36-45 років). Найнижча частка респондентів з базовим рівнем цифрових навичок крім особи пенсійного віку виявлена серед школярів (до 18 років) -14,89% та молоді (18-25 років)-18,46%.

Результати самооцінки окремих сфер цифрових навичок респондентами різних вікових груп є такими:

1. *«Інформаційна грамотність та навички роботи з даними»*. Базовий та вище базового рівня цифрові навички визначили у себе 77,73% респондентів (табл.1). Виключенням стали лише респонденти 66 років та старше- серед них тільки 30% мають базовий та вище рівень навичок цієї сфери. Найбільшу частку навичок вище базового рівня, що є логічним, виявлено у представників вікової групи 26-35 років, оскільки саме ця вікова група нещодавно пройшла навчання (знання та навички ще не втратили своєї актуальності) , найактивніше використовує їх у професійному житті та в цілому задоволена своїми діджитал-можливостями. Частка респондентів з навичками базового рівня в найбільшій мірі представлена серед респондентів 36-45 років-47,14%, на другому місці - 46-55 років- 44,90%, 3-є місце- 56-65 років-44,12%. Надзвичайно переоціненою, на наш погляд, є вікова група до 18 років: 56,38% її представників вважають, що вони мають базовий рівень цифрових навичок в сфері інформаційної грамотності. У наступній за віком групі амбіції оцінок зменшуються- серед респондентів 18-25 років тільки 38,11% оцінюють свої навички як базовий рівень.

Таблиця 1– Цифрові навички сфери «Інформаційна грамотність та навички роботи з даними» в розрізі вікових груп респондентів опитування

Вікова група	Рівень цифрових навичок				
	навички відсутні	низький рівень	базовий рівень	вище базового рівня	базовий та вище
до 18 років	3,19%	25,53%	56,38%	14,89%	71,28%
18 – 25 років	8,71%	15,51%	38,11%	37,67%	75,78%
26 – 35 років	6,25%	12,50%	41,41%	39,84%	81,25%
36 – 45 років	2,14%	10,00%	47,14%	40,71%	87,86%
46 – 55 років	1,02%	14,29%	44,90%	39,80%	84,69%
56 – 65 років	8,82%	17,65%	44,12%	29,41%	73,53%
66 років та старше	30,00%	40,00%	20,00%	10,00%	30,00%
В середньому	6,77%	15,50%	41,57%	36,16%	77,73%

Джерело: розраховано автором

Найбільш проблемними, виходячи з результатів самооцінки, виявилися вікові група 66 років та старше (30% респондентів пенсійного віку визнають відсутність навичок інформаційної грамотності); передпенсійного віку (8,82%), а також молоді (18-25 років)- 8,71% . Ці ж вікові групи є «лідерами» по низькому рівня цифрових навичок : відповідно, 40%, 25,53% та 15,51%. Низький рівень самооцінок молоді, на наш погляд, може свідчити про підвищені вимоги (в зв'язку з більшою обізнаністю, яка не притаманна іншим віковим групам) та слугувати сигналом доцільності включення відповідних дисциплін та курсів в навчальні програми підготовки шкіл, коледжів та

ЗВО. Стосовно вікової групи 56-65 років (передпенсійний вік), то на неї, на наш погляд, впливає страх втрати робочого місця та зростання конкуренції з боку молодих колег, які зрозуміло краще опанували інформаційно-комунікаційні технології.

2. «Комунікація та співпраця». В середньому 75,11% респондентів оцінюють свій рівень навичок в сфері діджитал-комунікації та співпраці як базовий та вище (табл. 2). Найбільш високий рівень опанування виявлено у представників вікової групи 26-35 (82,03%), 46-55 років (81,63%), 36-45 років (80%), які максимально використовують усі можливості ІКТ для комунікації та спілкування як ділового, так і особистого. В той же час звертає на себе увагу той факт, що цією групою навичок не володіє зовсім 8,82% респондентів у віці 56-65 років, приблизно 20,00 % у віці 66 років та старше, а також більш як 5,47% молоді у віці 18-25 років. Якщо низький рівень володіння цифровими навичками старших вікових груп був очікуваним, то виявлена частка відсутності навичок у респондентів 18-25 років стала несподіванкою. На наш погляд, враховуючи запроваджені навчальні програми підготовки, це можна пояснити заниженою оцінкою своїх навичок в зв'язку з відсутністю досвіду ділової комунікації та спілкування у певній частині молоді, що потребує посилення практичної орієнтації навчання задля набуття відповідного досвіду в умовах, що максимально наближені до практичних реалій.

Таблиця 2 – Цифрові навички сфери «Комунікація та співпраця»
в розрізі вікових груп респондентів опитування

Вікова група	Рівень цифрових навичок				
	навички відсутні	низький рівень	базовий рівень	вище базового рівня	базовий та вище
до 18 років	3,19%	24,47%	56,38%	15,96%	72,34%
18 – 25 років	5,47%	21,86%	45,05%	27,62%	72,67%
26 – 35 років	1,56%	16,41%	46,88%	35,16%	82,03%
36 – 45 років	2,14%	17,86%	45,71%	34,29%	80,00%
46 – 55 років	4,08%	14,29%	50,00%	31,63%	81,63%
56 – 65 років	8,82%	14,71%	52,94%	23,53%	76,47%
66 років та старше	20,00%	40,00%	30,00%	10,00%	40,00%
В середньому	4,57%	20,32%	46,74%	28,37%	75,11%

Джерело: розраховано автором

Звертає на себе увагу і диференціація в оцінках цифрових навичок респондентів вікової групи 18-25 років: 21,86 3% респондентів оцінило свої навички як низькі, в той час як 27,62% вважають, що їх рівень вище базового. Така протилежність оцінок може бути пов'язана зі спеціальністю, яку опановують чи опанували респонденти (ступінь її пов'язаності з ІКТ). Виявлена ситуація вимагає більш активного формування цифрових навичок у сфері "Комунікації та спілкування" при навчанні студентів за спеціальностями, які безпосередньо не пов'язані з цифровізацією, шляхом включення відповідних складових у їх професійні завдання та вправи. Розвиток дистанційних форм навчання в умовах COVID-19 також буде сприяти виправленню цього дисбалансу.

3. «Створення цифрового контенту» (табл.3). Дана сфера посідає третє місце серед інших сфер за загальним рівнем опанування, але має суттєвий відрив від перших 2-х сфер – тільки 47,93% респондентів оцінили рівень володіння ними як базовий та вище. Мінімальний рівень навичок визначили майже третини респондентів вікової групи 56-65 років, 40% респондентів пенсійного віку (старше 66 років), майже кожен четвертий респондент до 18 років (23,40%) . Оцінки респондентів 36-55 років майже однакові : у кожного 5-того навички цієї сфери відсутні. Найменша частка мінімальних навичок виявлена у молодих людей 18-25 років (12,56%) та 26-35 років (10,94%). Позитивним явищем слід вважати той факт, що приблизно третина респондентів найбільш активного віку (18-45 років) мають базовий рівень навичок в цій сфері.

Таблиця 3 – Цифрові навички сфери «Створення цифрового контенту»
в розрізі вікових груп респондентів опитування

Вікова група	Рівень цифрових навичок				
	навички відсутні	низький рівень	базовий рівень	вище базового рівня	базовий та вище
до 18 років	23,40%	41,49%	25,53%	9,57%	35,11%
18 – 25 років	12,56%	35,30%	33,53%	18,61%	52,14%
26 – 35 років	10,94%	39,84%	33,59%	15,63%	49,22%
36 – 45 років	21,43%	35,00%	33,57%	10,00%	43,57%
46 – 55 років	20,41%	37,76%	30,61%	11,22%	41,84%
56 – 65 років	29,41%	32,35%	17,65%	20,59%	38,24%
66 років та старше	40,00%	40,00%	20,00%	0,00%	20,00%
В середньому	15,66%	36,41%	32,09%	15,83%	47,93%

Джерело: розраховано автором

4. «Вирішення проблем» (табл.4) Дана сфера займає 4 місце за рівнем опанування серед інших сфер цифрових навичок та об'єднує навички, що дозволяють вирішувати технічні проблеми, що виникають із комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, мережами тощо, вміння визначати потреби та знаходити відповідні технічні рішення, або пристосовувати цифрові технології до власних потреб, а також вміння завдяки цифровим технологіям вирішувати повсякденні життєві та професійні проблеми, створювати нові продукти та послуги.

Майже половина (47,08%) опитаних вважають, що мають базовий та вище рівень цих навичок, в той же час більш як третина респондентів (34,89%) оцінюють їх рівень як низький. Найкращий стан опанування цих навичок у респондентів 26-35 років (57%-базовий та вищий), на другому місці- 18-25 років (майже 50%). Кожен третій у віці старше 66 років(30%) , близько чверті осіб 55 років та старше (26,47%), а також 46-55 років (23,47%) за власними оцінками за власними оцінками не володіють цієї групою навичок, а отже, потребують допомоги у вирішенні проблем , пов'язаних з використанням комп'ютерів та гаджетів, або навчанню з цих питань. Низький рівень цифрових навичок оцінює в себе майже третина усіх респондентів, причому в найбільшій мірі вікова група 66 років та старше (60%), 36-45 років (38,57%) . Кожен третій респондент у віці до 18-25 та 46-55 років також не готовий до вирішення проблем при «спілкуванні» з комп'ютером (низький рівень навичок в цій сфері).

Таблиця 4 – Цифрові навички сфери «Вирішення проблем»
в розрізі вікових груп респондентів опитування

Вікова група	Рівень цифрових навичок				
	навички відсутні	низький рівень	базовий рівень	вище базового рівня	базовий та вище
до 18 років	26,60%	30,85%	36,17%	6,38%	42,55%
18 – 25 років	15,66%	35,01%	33,09%	16,25%	49,34%
26 – 35 років	11,72%	31,25%	38,28%	18,75%	57,03%
36 – 45 років	22,86%	38,57%	30,00%	8,57%	38,57%
46 – 55 років	23,47%	35,71%	32,65%	8,16%	40,82%
56 – 65 років	26,47%	32,35%	32,35%	8,82%	41,18%
66 років та старше	30,00%	60,00%	10,00%	0,00%	10,00%
В середньому	18,04%	34,89%	33,28%	13,80%	47,08%

Джерело: розраховано автором

5. «Кібербезпека» (табл.5). Дослідження засвідчило найнижчий (порівняно з іншими сферами цифрових навичок) рівень цифрових навичок у сфері "Кібербезпека": менше 40% респондентів мають базовий та вище рівень цих навичок, у 30-40% респондентів усіх вікових груп рівень навичок низький. Найвищий рівень навичок в цій сфері мають респонденти 26-35 років (майже 15% мають навички вище базового рівня), а також молоді до 25 років (12%), проте такий рівень є дуже неостатнім, враховуючи кількість та якість кіберзагроз сучасного світу. Найбільш вразливими виявилися респонденти старше 66 років- половина респондентів не володіє навичками зовсім; навички відсутні у кожного четвертого респонденти в віці до 18 років (школярі) та в усіх вікових групах старше 36 років (25-26%) .

Таблиця 5 – Цифрові навички сфери «Кібербезпека»
в розрізі вікових груп респондентів опитування

Вікова група	Рівень цифрових навичок				
	Навички відсутні	низький рівень	базовий рівень	вище базового рівня	базовий та вище
до 18 років	26,60%	42,55%	24,47%	6,38%	30,85%
18 – 25 років	21,71%	36,63%	29,69%	11,96%	41,65%
26 – 35 років	18,75%	33,59%	32,81%	14,84%	47,66%
36 – 45 років	25,71%	41,43%	27,14%	5,71%	32,86%
46 – 55 років	25,51%	36,73%	30,61%	7,14%	37,76%
56 – 65 років	26,47%	32,35%	35,29%	5,88%	41,18%
66 років та старше	50,00%	30,00%	20,00%	0,00%	20,00%
В середньому	22,95%	37,17%	29,47%	10,41%	39,88%

Джерело: розраховано автором

Таким чином саме ця сфера цифрових навичок, пов'язана з шахрайством та кібербезпекою, захистом приватності та персональних даних. спроможністю розрізняти та захищати себе від хижацького контенту, потребує першочергової уваги як на державному рівні, так і з точки зору розробки та впровадження відповідних навчальних матеріалів та програм. Пріоритетної уваги заслуговують люди середнього та старшого віку, а також школярі та підлітки

Самооцінка цифрових навичок залежно від статі респондентів.. Як показало проведення дослідження, рівень цифрових навичок має сильну диференціацію залежно від статі респондентів (рис.2). Більш цифровізованими та впевненими у своїх цифрових навичках виявилися чоловіки: частка респондентів цієї статі, цифрові навички яких мінімальні, виявилася на 13,63% нижчою, порівняно з жінками, відповідно 28,69% та 42,29%. Частка респондентів, яка має низький рівень, у чоловіків та жінок майже однакова- (37-39%); проте частка чоловіків, у яких рівень цифрових навичок базовий на 6,08%, а вище базового на 16,3% вища, ніж у жінок. Таким чином базовий та вищий рівень має 34% чоловіків та тільки 18% жінок.

Таким чином, можна констатувати, що українські жінки більш самокритичні та невпевнені в своїх цифрових навичках або приділяють їх опануванню необґрунтовано більш низьку увагу, хоча існуючі можливості щодо їх опанування, на наш погляд, в Україні не залежить від гендерної ознаки. Проте ІТ-освіту традиційно обирають та мають переважно чоловіки. Виявлений гендерний розрив потребує відповідної рефлексії, оскільки суттєво зменшує можливості побудови кар'єри та якісного життя в сучасних умовах для жінок, що, на наш погляд, є неприпустимим. Потрібні відповідні програми навчання та розвитку цифрових навичок саме для жінок.

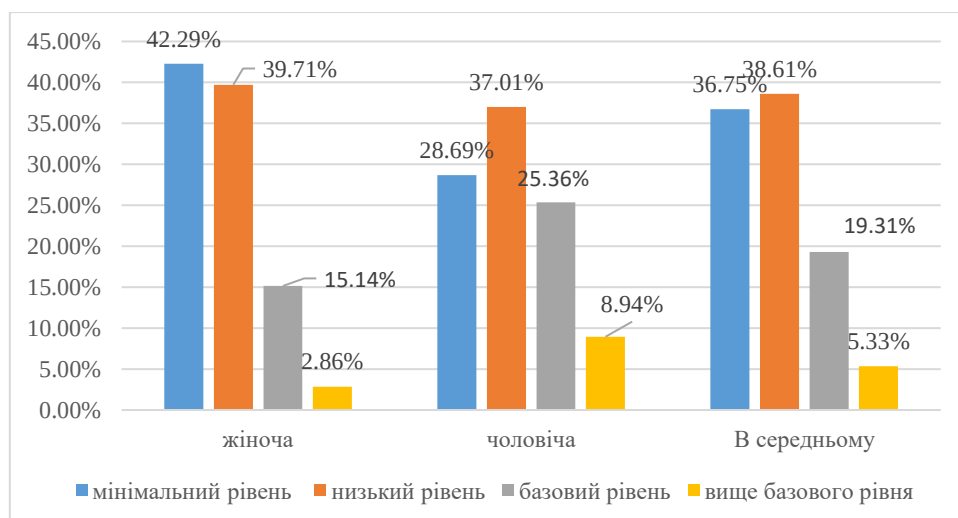

Рисунок 2 – Загальний рівень цифрових навичок залежно від статі респондентів
Джерело: розраховано та побудовано автором

Самооцінка цифрових навичок залежно від спеціальності респондента (табл.6). В цілому базовий та вищий рівень цифрових навичок має 43,32 % респондентів з освітою «Технічні науки», у решта спеціальностей – частка осіб з таким рівнем цифрових навичок коливається від 11 до 26%. Найбільша частка респондентів з базовим рівнем цифрових навичок виявлена у респондентів, яка проходять або пройшли підготовку в галузі технічних наук (31,41 %), найнижча- в галузі гуманітарних наук та мистецтва (6,77%). Базовий та вище базового рівень цифрових навичок мають 11,28% осіб, які пройшли підготовку з гуманітарних наук; 16,67% - з аграрних та ветеринарії, 17_24%- з математичних та природничих наук.

Таблиця 6 – Цифрові навички респондентів в розрізі спеціальності, яку вони опанували чи на якій навчаються

Спеціальність	Рівень цифрових навичок				
	мінімаль-	низький	базовий	вище	базовий
аграрні науки та ветеринарія	50,00%	33,33%	16,67%	0,00%	16,67%
біологія та охорона здоров'я	44,44%	28,89%	24,44%	2,22%	26,67%
воєнні науки та національна безпека	52,17%	26,09%	17,39%	4,35%	21,74%
гуманітарні науки та мистецтво	48,12%	40,60%	6,77%	4,51%	11,28%
математичні науки та природничі науки	37,93%	44,83%	14,66%	2,59%	17,24%
суспільні науки	39,08%	40,50%	17,05%	3,37%	20,43%
технічні науки	22,38%	34,30%	31,41%	11,91%	43,32%

Джерело: розраховано автором

Найгірша підготовка до умов цифрової економіки виявлена у тих респондентів, які закінчили або навчаються в галузі знань "Воєнні науки та національна безпека"- 52,17% , "Аграрні науки та ветеринарія"- 50,0 % респондентів зазначили, що мають мінімальний рівень цифрових навичок. Трохи кращою, але також незадовільною є ІТ-підготовка фахівців з галузі знань «Гуманітарні науки та мистецтво (богослов'я, гуманітарні науки, філологія, культура і мистецтво)» та "Біологія та охорона здоров'я"- відповідно, 48,12% та 44,44% респондентів оцінили свій рівень цифрових навичок як мінімальний . Виявлене становище потребує суттєвий коригуючих дій, оскільки саме ці сфери підлягають першочерговій цифровізації та мають високий потенціал корисного використання її можливостей.

Самооцінка цифрових навичок залежно від середньомісячного доходу. Як показало проведене дослідження, розмір доходу суттєво не впливає на цифрові навички респондентів, хоча певна диференціація за цієї ознакою і має місце.

Більш висока частка осіб з базовим рівнем цифрових навичок виявлена серед респондентів з доходом менше 5000 грн – 19,35% (напевно-школярі та молодь) та вище 30 тис грн- 18,42% (напевно, сфера ІТ). В той же час серед осіб з високим рівнем доходу частка осіб, які мають мінімальний та низький рівень цифрових навичок, відносно нижча (на 1-2%) порівняно з групами респондентів з більш низьким рівнем грошових доходів.

Порівнюючи респондентів з доходом до та більше 30 тис. грн слід зазначити, що частка осіб, у яких рівень цифрових навичок базовий та вище, у перших на 3,5% вище, ніж у других. Виявлена залежність підтверджує поширену тезу- більш високий рівень цифрових навичок дозволяє отримувати більш високий грошовий дохід. Проте при порівнянні груп респондентів з доходом до та більше 15 тис грн такої залежності не виявлено, навпаки рівень цифрових навичок респондентів першої підгрупи відносно менший, ніж у тих, чий дохід вище 15 тис. грн. (21,36% та 22,71%). На наш погляд, таке становище може бути пояснено іншими чинниками, зокрема, віком та соціальним статусом (навчається-працює).

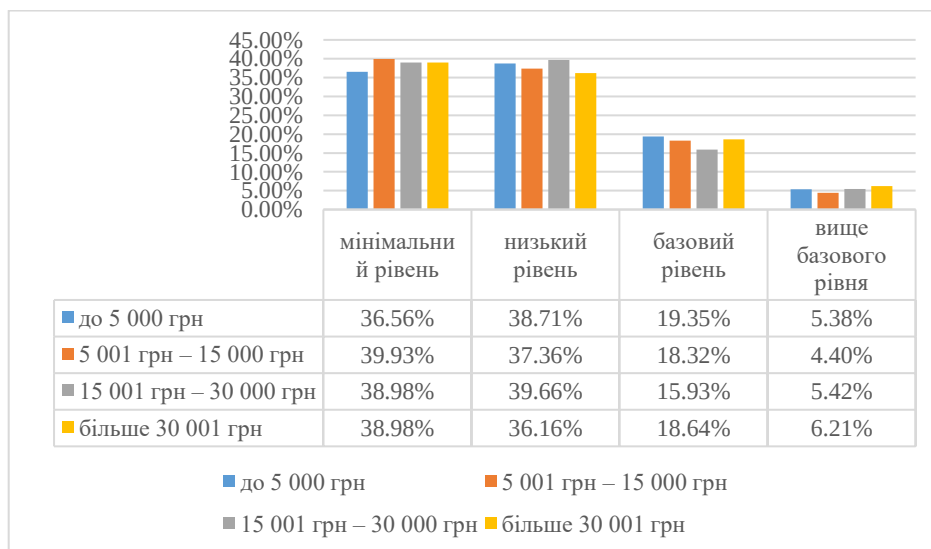

Рисунок 3 – Загальний рівень цифрових навичок залежно від рівня середньомісячного доходу респондентів

Джерело: побудовано та розраховано автором

Висновки, обговорення та рекомендації. Таким чином, проведене дослідження дозволило отримати суттєво ширше та глибше уявлення про цифрові розриви (диференціація рівня цифрових навичок), що дозволили визначити «діджитал-вразливі» групи населення. Базуючись на отриманих результатах визначені пріоритети зусиль державного впливу, запропоновано більш конкретний перелік пропозицій та заходів, спрямованих на збільшення рівня цифрових навичок з метою подолання цифрової інклюдії.

1.Пріоритети щодо сфер цифрових навичок. Максимального пріоритету в питаннях державної підтримки опанування потребують цифрові навички сфер «Кібербезпека» (особливо захист особистих даних та комерційної таємниці) та «Вирішення проблем» (не тільки технічних, а й професійних- на основі креативного використання цифрових технологій у професійній діяльності).

2. Вікові особливості. Традиційні рекомендації, спрямовані на подолання діджитал вразливості людей старшого віку (старше 60 років) шляхом їх навчання представляється доречним поширити і на людей передпенсійного віку (55-60 років) з акцентом на поглиблення знань та навичок, їх актуалізацію з метою продовження (за рахунок опанування цифрових навичок) активного професійного життя.

Підвищеної уваги потребує і вікова група 36-45 років. Знання та навички, отримані нею під час навчання, як правило, вже втратили свою актуальність, виклики і потреби професійного життя швидко зростають та оновлюються, що потребує запровадження систематичного підвищення «цифрової кваліфікації» людей цієї вікової групи.

Молоде покоління має завищену самооцінку своїх знань та вмінь, не підтверджену досвідом практичного фахового використання цифрових технологій. Саме цей аспект представляється доцільним посилити в навчальних програмах.

3. Гендерні особливості. Слід активізувати та популяризувати опанування цифрових навичок дівчатами та жінками, розвінчувати існуючі стереотипи «чоловічого сприйняття» даних професій, сприяти розвитку жіночого цифрового підприємництва.

4. Особливості спеціалізації. В умовах цифрової економіки межа поділу спеціальностей на ІТ- та не-ІТ зникає. Випускники усіх спеціальностей повинні мати високий рівень цифрової підготовки як загальної, так і особливо- у сфері своїх професійних інтересів та потреб. Це слід передбачити у навчальних програмах підготовки, причому шляхом не тільки запровадження окремих ІТ-дисциплін, а шляхом гармонійного включення ІТ-технологій в програми усіх дисциплін, курсів та практик.

5. Фінансові передумови та наслідки. Рівень опанування цифровими навичками не залежать від рівня доходів, враховуючи наявні різноманітні можливості безкоштовно та низьковитратного їх формування. В більшій мірі сьогодні цими можливостями користуються молоді люди з відносно низьким рівнем доходів, що і обумовлює відносно вищий рівень їх цифрових навичок. В той же час виявлене зростання доходів залежно від рівня цифрових навичок на межі 30 тис. грн можна вважати одним з мотиваторів опанування та удосконалення цифрових навичок для людей будь-якої сфери зайнятості, соціального статусу та віку.

Авторські внески

Концептуалізація: Лігоненко Лариса

Зберігання даних: Лігоненко Лариса

Формальний аналіз: Лігоненко Лариса

Придбання фінансування: Лігоненко Лариса

Розслідування: Лігоненко Лариса

Методика: Лігоненко Лариса

Ресурси: Лігоненко Лариса

Нагляд: Лігоненко Лариса

Підтвердження: Лігоненко Лариса

Візуалізація: Лігоненко Лариса

Написання: Лігоненко Лариса

Список бібліографічного опису:

1. The Future of Jobs Report 2018. World Economic Forum// https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf
2. An official website of the European Union/ Digital skills and jobs // <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-skills-and-jobs>
3. Цифрова грамотність населення України. Звіт за результатами загальнонаціонального опитування // https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2625-doslidzenna_2021_ukr.pdf

4. Програма діяльності Кабінету Міністрів України, Постанова Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2019 року № 849 // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/849-2019-%D0%BF#Text>
5. Програма діяльності Кабінету Міністрів України, Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. № 471 // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-%D0%BF#Text>
6. Струтинська О. В. Цифрові навички і цифрова компетентність: зарубіжний досвід країн ЄС і перспективи для України [Електронний ресурс] / О. В. Струтинська // Фізико-математична освіта. - 2020. - Вип. 3(1). - С. 94-102. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/fmo_2020_3\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/fmo_2020_3(1)_17)
7. Січкаренко К. О. Поняття цифрових компетенцій та їх комунікаційна роль у сучасному суспільстві [Електронний ресурс] / К. О. Січкаренко. // Ефективна економіка. - 2018. - № 9. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_9_36
8. Запорожець Т. В. Поглиблення цифрових компетенцій громадян як умова забезпечення їх готовності до використання цифрових можливостей [Електронний ресурс] / Т. В. Запорожець // Інвестиції: практика та досвід. - 2020. - № 4. - С. 97-102.
9. Куйбіда В. С. Цифрові компетенції як умова формування якості людського капіталу [Електронний ресурс] / В. С. Куйбіда, О. М. Петрос, Л. І. Федулова, Г. О. Андрощук // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. - 2019. - Вип. 1. - С. 118-133. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2019_1_16
10. Лопушняк Г. С. Вплив цифрових технологій на формування компетенцій управлінського персоналу [Електронний ресурс] / Г. С. Лопушняк, Р. В. Милян // Інвестиції: практика та досвід. - 2019. - № 24. - С. 10-16. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2019_24_4
11. Барбіна Я. О. Формування навичок цифрової комунікації для фахівців туристичної екосистеми в умовах діджиталізації [Електронний ресурс] / Я. О. Барбіна. // Ефективна економіка. - 2020. - № 5. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_5_72
12. Брюховецький Я. С. Мотивація розвитку цифрових навичок та компетенцій працівників підприємств [Електронний ресурс] / Я. С. Брюховецький // Економічний вісник Донбасу. - 2021. - № 2. - С. 216-222. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2021_2_26
13. Глазунова О. Г. Формування навичок цифрової безпеки майбутніх фахівців з економіки [Електронний ресурс] / О. Г. Глазунова, Т. П. Саяпіна, О. М. Касаткіна, В. І. Корольчук, Т. В. Волошина // Інформаційні технології і засоби навчання. - 2021. - Т. 82, № 2. - С. 93-108. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2021_82_2_9
14. Краус Н. М. Цифрові компетенції у сфері вищої освіти: задум, реалізація, результат [Електронний ресурс] / Н. М. Краус, К. М. Краус, Л. М. Болдирєва // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. - 2019. - № 1. - С. 4-9. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_1_3
15. Соломаха А. Цифрова компетенція педагога нової школи Австрії [Електронний ресурс] / А. Соломаха // Освітнологічний дискурс. - 2018. - № 3-4. - С. 299-308. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2018_3-4_27
16. Бородкіна І. Модель цифрової компетенції студентів [Електронний ресурс] / І. Бородкіна, Г. Бородкін // Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері. - 2018. - Вип. 1. - С. 27-41. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dpitsca_2018_1_4
17. Січкаренко К. О. Розвиток цифрових освітніх платформ та поширення цифрових компетенцій в освіті [Електронний ресурс] / К. О. Січкаренко. // Ефективна економіка. - 2018. - № 12. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_12_62
18. Цифрова економіка: Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на людський капітал та формування компетентностей майбутнього: монографія / Л. Л. Антонюк, Д. О. Ільницький, Л. О. Лігоненко, О. О. Денісова та ін.; за ред. Антонюк Л., Ільницького Д., Севастюк А.. Київ: КНЕУ, 2021. 337 с.
19. DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens [Online]. Update Phase 1: the Conceptual Reference Model. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017, URL: [http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/webdigcomp2.1pdf_\(online\).pdf](http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/webdigcomp2.1pdf_(online).pdf)
20. William James (1890) The Principles of Psychology // <https://web.archive.org/web/20131206021129/http://psychclassics.asu.edu/James/Principles/prin10.htm>

References

1. The Future of Jobs Report 2018. World Economic Forum// https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf [in English].
2. An official website of the European Union/ Digital skills and jobs // <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-skills-and-jobs> [in English].
3. Cyfrova ghrmatnistij naselennja Ukrajiny. Zvit za rezul'tatamy zaghal'nonacional'nogho opytuvannja (2021) [Digital literacy of the population of Ukraine. Report on the results of the national survey] [in Ukrainian]. Proghrama dijajlnosti Kabinetu Ministriv Ukrajiny [Program of activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine], Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 29, 2019 № 849. Recived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/849-2019-%D0%BF#Text>
4. Proghrama dijajlnosti Kabinetu Ministriv Ukrajiny [Program of activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine] . Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 12, 2020 № 471. Recived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-%D0%BF#Text>
5. Strutynsjka O. V. (2020)_ Cyfrovi navychky i cyfrova kompetentnistij: zarubizhnyj dosvid krajyn jes i perspektyvy dlja Ukrajiny [Digital skills and digital competence: foreign experience of EU countries and prospects for Ukraine] . *Fizyko-matematychna osvita* , № 3(1). p. 94-102 . [in Ukrainian].
6. Sichkarenko K. O.(2018) Ponjattja cyfrovykh kompetenciji ta jikh komunikacijna rolj u suchasnomu suspil'stvi [The concept of digital competencies and their communicative role in modern society] *Efektivna ekonomika* . № 9. [in Ukrainian].

7. Zaporozhecj T. V.(2020) Poghlyblennja cyfrovykh kompetencij ghromadjan jak umova zabezpechennja jikh ghotovnosti do vykorystannja cyfrovykh mozhlyvostej [Deepening the digital competencies of citizens as a condition for ensuring their readiness to use digital opportunities] *Investyciji: praktyka ta dosvid* № 4. p. 97-102. [in Ukrainian].
8. V. S. Kujbida, O. M. Petroje, L. I. Fedulova, Gh. O. Androshhuk (2019) Cyfrovi kompetenciji jak umova formuvannja jakosti ljudskogho kapitalu [Digital competencies as a condition for shaping the quality of human capital]. *Zbirnyk naukovykh pracj Nacional'noji akademiji derzhavnoho upravlinnja pry Prezidentovi Ukrajiny*. №1, p. 118-133. [in Ukrainian].
9. Lopushnjak Gh. S.(2019) Vplyv cyfrovykh tekhnologij na formuvannja kompetencij upravlins'kogho personalu [The impact of digital technologies on the formation of competencies of management staff] *Investyciji: praktyka ta dosvid* № 24. p. 10-16. [in Ukrainian].
10. Barybina Ja. O. (2020) Formuvannja navychok cyfrovoi komunikacii dlja fakhivciv turystychnoji ekosystemy v umovakh didzhitalizacii [Formation of digital communication skills for specialists of the tourist ecosystem in the conditions of digitalization] *Efektivna ekonomika*. № 5. [in Ukrainian].
11. Brjukhoveckyj Ja. S.(2021) Motyvacija rozvytku cyfrovykh navychok ta kompetencij pracivnykiv pidpryjemstv [Motivation for the development of digital skills and competencies of employees]. *Ekonomichnyj visnyk Donbasu* № 2. p. 216-222. [in Ukrainian].
12. Ghlazunova O. Gh., Sajapina T. P., Kasatkina O. M., Koroljchuk V. I., Voloshyna T. V.(2021) Formuvannja navychok cyfrovoi bezpeky majbutnikh fakhivciv z ekonomiky [Formation of digital security skills of future specialists in economics] *Informacijni tekhnologiji i zasoby navchannja*. T. 82, № 2. p. 93-108 [in Ukrainian].
13. Kraus N. M. , Kraus, K. M , Boldyrjeva N. M. (2019) Cyfrovi kompetenciji u sferi vyshchoji osvity: zadum, realizacija, rezul'tat [Digital competencies in the field of higher education: design, implementation, result] *Derzhava ta rehiony. Serija : Ekonomika ta pidpryjemnyctvo*. № 1. - p. 4-9. [in Ukrainian].
14. Solomakha A. (2018) Cyfrova kompetencija pedaghogha novoji shkoly Avstriji [Digital competence of a teacher of a new school in Austria]. *Osvitologichnyj dyskurs*. № 3-4. p. 299-308. [in Ukrainian].
15. Borodkina I., Borodkin Gh. (2018) Modelj cyfrovoi kompetenciji studentiv [Модель цифрової компетенції студентів] *Cyfrova platforma: informacijni tekhnologiji v sociokulturnij sferi*. № 1. p. 27-41. - [in Ukrainian].
16. Sichkarenko K. O.(2018) Rozvytok cyfrovykh osvitnikh platform ta poshyrennja cyfrovykh kompetencij v osviti [Development of digital educational platforms and dissemination of digital competencies in education] *Efektivna ekonomik*. №12 [in Ukrainian].
17. Digital economy: impact of ICT on human capital and formation of future competencies: monograph / L.L. Antoniuk, D.O. Illytskyy, L.O. Ligonenko, O.O. Denysova and colleagues; edited by Antoniuk L., Illytskyy D., Sevastiuk A.. Kyiv: KNEU, 2021. 211 p. [in English].
18. DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens [Online]. Update Phase 1: the Conceptual Reference Model. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2017, URL: [http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/webdigcomp2.1pdf_\(online\).pdf](http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/webdigcomp2.1pdf_(online).pdf) [in English].
19. William James (1890) The Principles of Psychology // <https://web.archive.org/web/20131206021129/http://psychclassics.asu.edu/James/Principles/prin10.htm>[in English].

Дата подання публікації 11.01.2022р.

JEL Classification: D21; M14; M31; O20

Морохова В.О., к.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0001-9246-7633>
v.morokhova@lntu.edu.ua

Morokhova V., Candidate of Economic Sciences, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0001-9246-7633>
v.morokhova@lntu.edu.ua

Бойко О.В., к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0001-7153-5617>
o.boyko@lntu.edu.ua

Boyko O., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0001-7153-5617>
o.boyko@lntu.edu.ua

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНОГО МАРКЕТИНГУ

В статті розглянуто питання реалізації концепції соціально-відповідального маркетингу в умовах сучасного бізнес-середовища. Систематизація літературних джерел засвідчила недостатню інтеграцію соціально-відповідального маркетингу в діяльність вітчизняних підприємств. Доведено, що розвиток підприємництва нерозривно пов'язаний із формуванням соціально-орієнтованого бізнес-середовища. Цьому в значній мірі сприятиме впровадження концепції соціально-відповідального маркетингу в діяльність суб'єктів господарювання. Аргументовано, що основні елементи соціально-відповідального маркетингу повинні розглядатися у взаємозв'язку із концепцією корпоративної соціальної відповідальності і передбачати взаємоузгодження таких чинників: досягнення економічних цілей підприємства, задоволення потреб споживачів, забезпечення довгострокових інтересів суспільства. Визначено і розкрито економічну і соціальну роль соціально-відповідального маркетингу у розвитку суб'єктів господарювання. Узагальнено дослідження проблем інтегрування соціальної відповідальності бізнесу у стратегічне управління діяльністю підприємств. Наявність соціальної складової у бізнес-стратегії є необхідною умовою її успішної реалізації і тривалої соціально-відповідальної взаємодії із зовнішнім середовищем. Наголошено на необхідності адаптації традиційного комплексу маркетингу до принципів соціальної відповідальності, що дасть змогу сформувати цільову комплексну програму узгодження інтересів підприємства, споживачів і суспільства. Обґрунтовано доцільність проведення подальших поглиблених досліджень соціальної складової маркетингу та її ролі у формуванні соціальних орієнтирів діяльності вітчизняних підприємств. Втілення в життя соціально-орієнтованих програм сприятиме сталому розвитку бізнесу компанії з урахуванням інтересів усіх суб'єктів ринку.

Ключові слова: соціальна відповідальність, соціально-відповідальний маркетинг, потреби споживачів, комплекс маркетингу, соціально-орієнтоване бізнес-середовище, соціальні цінності, корпоративна соціальна відповідальність.

APPLIED ASPECTS OF APPLICATION OF THE CONCEPT OF SOCIALLY RESPONSIBLE MARKETING

The article considers the implementation of the concept of socially responsible marketing in today's business environment. Systematization of literature sources showed insufficient integration of socially responsible marketing in the activities of domestic enterprises. It is proved that the development of entrepreneurship is inextricably linked with the formation of a socially oriented business environment. This will be greatly facilitated by the introduction of the concept of socially responsible marketing in the activities of economic entities. It is argued that the main elements of socially responsible marketing should be considered in conjunction with the concept of corporate social responsibility and provide for the coordination of the following factors: achieving

economic goals, meeting consumer needs, ensuring long-term interests of society. The economic and social role of socially responsible marketing in the development of business entities is defined and revealed. The research of problems of integration of social responsibility of business into strategic management of activity of the enterprises is generalized. The presence of a social component in the business strategy is a necessary condition for its successful implementation and long-term socially responsible interaction with the external environment. Emphasis is placed on the need to adapt the traditional marketing complex to the principles of social responsibility, which will allow to form a targeted comprehensive program to reconcile the interests of the enterprise, consumers and society. The expediency of conducting further in-depth research of the social component of marketing and its role in the formation of social guidelines for domestic enterprises is substantiated. The implementation of socially oriented programs will contribute to the sustainable development of the company's business, taking into account the interests of all market participants.

Keywords: *social responsibility, socially responsible marketing, consumer needs, marketing complex, socially-oriented business environment, social values, corporate social responsibility.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні умови функціонування вітчизняних підприємств зумовлюють необхідність впровадження заходів соціальної відповідальності при формуванні стратегічних напрямів їх розвитку. Соціальна відповідальність ведення бізнесу стає невід'ємним елементом забезпечення конкурентоспроможності підприємств. Споживачі все більше надають перевагу відповідальним компаніям, що мають високу репутацію. Такі зміни у поведінці споживачів посилюють актуальність концепції соціально-відповідального маркетингу, що визначило вибір теми даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Концепція соціально-відповідального маркетингу набуває поширення як в наукових дослідженнях, так і на практиці. Багато вітчизняних і зарубіжних вчених зробили вагомий внесок у дослідження різних аспектів реалізації соціально-відповідального маркетингу: Ф. Котлер, К. Келлер, Ж.-Ж. Ламбен, В. Г. Герасимчук, С. В. Иванов, Л. В. Козин, М. А. Окландер, П. А. Орлов, І. Л. Решетнікова, А. В. Федорченко та інші. Проте, динамічний розвиток ринку і недостатня інтеграція соціально-відповідального маркетингу в діяльність вітчизняних підприємств потребують застосування нових підходів до маркетингового забезпечення соціально-економічних перетворень в українському бізнесі.

Цілі статті. Мета статті полягає в узагальненні досліджень розвитку концепції соціально-відповідального маркетингу, її впливу на ефективність діяльності підприємств та обґрунтуванні рекомендацій стосовно посилення позитивного ефекту від запровадження соціальних ініціатив.

Методологія та методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність способів наукового пізнання: системний підхід, порівняльний аналіз, системно-структурний аналіз та маркетингова теорія. Теоретичною базою написання статті слугували наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі корпоративної соціальної відповідальності та маркетингового управління розвитком підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В сучасних умовах господарювання, як наголошують в своїх дослідженнях багато вітчизняних науковців (Комарова і Ковальчук, 2016; Косович, 2020; Мельник, 2012; Овсянюк-Бердадіна і Крисько, 2016; Химич і Тимошик, 2021), розвиток підприємництва в Україні нерозривно пов'язаний із формуванням соціально-орієнтованого бізнес-середовища. На думку Мельник М. І., «соціально-орієнтоване бізнес-середовище як зріз економічної культури окремої системи формується моральними умовами мотивації та соціальної спрямованості бізнес-суб'єктів» (Мельник, 2010, с. 15). Однією із стратегічних цілей формування соціально-орієнтованого бізнес-середовища дослідник виділяє інституалізацію концепції

соціально-відповідальної поведінки бізнесу.

Формуванню соціально-орієнтованої економічної системи в значній мірі сприятиме впровадження концепції соціально-відповідального маркетингу в діяльність суб'єктів господарювання. В даному випадку увага акцентується на соціальні цінності і сталий розвиток при вирішенні завдань бізнесу (Зайцева і Жосан, 2018; Леонова і Шевців, 2015; Рибіна та ін., 2020):

- відповідальні відносини з клієнтами;
- розробка соціально-відповідального комплексу маркетингу (4P);
- відповідальні відносини з конкурентами;
- відповідальні відносини організації зі стейкхолдерами;
- відповідальні відносини організації з працівниками;
- відповідальне ставлення до навколишнього середовища.

Основні елементи соціально-відповідального маркетингу розглядаються науковцями у взаємозв'язку із концепцією корпоративної соціальної відповідальності (Зеленко, 2008; Іванов, 2018; Козин, 2016).

Іванов С. В. вважає соціально-етичний маркетинг невід'ємною частиною та найважливішим інструментом реалізації корпоративної соціальної відповідальності. На думку автора, «українському бізнесу пора усвідомити, що правила гри на конкурентному ринку змінюються, і слід задуматися про більш високі цілі, про свідоме соціально-орієнтоване керівництво, переорієнтуватися на інтереси і потреби зацікавлених сторін, а також приділити більше уваги культурі свідомого споживання» (Іванов, 2018, с. 175). Науковець в рамках корпоративної соціальної відповідальності визначив соціально-етичну місію бізнесу, виділивши соціально-етичні принципи з позиції зовнішнього середовища та внутрішньокорпоративні соціально-етичні принципи. Запропонована система взаємодії та взаємовідносин сфери бізнесу на базі концепції корпоративної соціальної відповідальності розглядає соціальний маркетинг як основу формування середовища корпоративного соціального сприйняття.

Козин Л. В. трактує соціально-відповідальний маркетинг як прикладне втілення концепції корпоративної соціальної відповідальності. На її думку, соціально-відповідальний маркетинг «орієнтований на формування довгострокових партнерських взаємин із своїми споживачами через задоволення їх потреб та інтересів у спосіб, який матиме довгостроковий позитивний ефект як для їх добробуту і добробуту суспільства в цілому, так і для фінансового та ринкового становища компанії» (Козин, 2016, с. 316) і передбачає побудову системи ринкової діяльності підприємства на основі взаємоузгодження таких чинників, як: досягнення економічних цілей підприємства, задоволення потреб споживачів, забезпечення довгострокових інтересів суспільства. На засадах моделі Ж. Лантоса автором побудована «піраміда соціальної відповідальності» (перший рівень – етична відповідальність, другий рівень – альтруїстична відповідальність, третій рівень – стратегічна відповідальність). Стратегічний вимір корпоративної соціальної відповідальності віднесено до компетенції соціально-відповідального маркетингу. Враховуючи специфіку соціально-відповідального маркетингу, класичний набір елементів маркетинг-мікс (4P) доповнено трьома додатковими елементами: партнерські взаємини з контрагентами, персонал та політика взаємин із суспільством.

До маркетингових аспектів корпоративної соціальної відповідальності Н. Єфремова відносить відповідальність бізнесу за безпеку продукції, достовірність і правдивість реклами, об'єктивну справедливість ціноутворення і основну мету підприємства в рамках концепції соціально відповідального маркетингу формулює як «визначення потреб та інтересів цільових ринків і забезпечення максимальної задоволеності більш ефективними способами з одночасним збереженням і зміцненням

благополуччя споживача і суспільства в цілому» (Єфремова, 2020, с. 159). Тобто, соціально-відповідальний маркетинг відіграє важливу економічну і соціальну роль у розвитку суб'єктів господарювання, призводить до підвищення їх іміджу, активізації інноваційної діяльності, сприяє виходу на нові ринки, зростанню довіри споживачів.

Взаємозв'язок концепцій корпоративної соціальної відповідальності та соціально-відповідального маркетингу реалізовано науковцями у побудові маркетингового механізму управління корпоративною соціальною відповідальністю, який об'єднує суб'єкти внутрішнього і зовнішнього середовища і «спрямований на встановлення і підтримання ефективних взаємовідносин між організацією та сукупністю зацікавлених сторін з метою комплексного задоволення потреб споживачів, розвитку ефективних відносин із зовнішніми стейкхолдерами, створення позитивного зовнішнього іміджу компанії і підвищення її конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках» (Середа та ін., 2020). Досягнення очікуваних результатів, насамперед, формування конкурентних переваг, за рахунок втілення в життя соціально-орієнтованих програм сприятиме сталому розвитку бізнесу компанії з урахуванням інтересів усіх суб'єктів ринку.

Соціальна відповідальність бізнесу повинна обов'язково розглядатися в контексті стратегічного управління підприємством, оскільки, формуючи довгострокові перспективи, підприємство прагне виправдати очікування суспільства стосовно своєї продукції (послуг) і тим самим робить внесок у підвищення рівня і якості життя в країні (Леонова, 2015).

Грунтовні дослідження в даному напрямку проведено Філіпповою С. В. (Філіппова, 2017). Автором висвітлено основні проблемні питання інтегрування соціальної відповідальності бізнесу у стратегічне управління діяльністю підприємств. Обґрунтований процес інтегрування містить цілі, завдання, напрями і шляхи реалізації, а також інструменти відповідальності та результати. На швидкість інтегрування соціальної відповідальності у стратегічне управління розвитком підприємств впливатимуть як зовнішні, так і внутрішні фактори. До зовнішніх факторів науковцем віднесено: структуру ринку, конкуренцію, ринкову концентрацію, стадію життєвого циклу товарів, рівень диференціації ринку, темпи росту та бар'єри для виходу на ринок. Внутрішні фактори згруповано за трьома напрямками: ресурси підприємства, цінності, потреби стейкхолдерів.

Проблемою сьогодення стосовно соціально-відповідальної поведінки підприємств є те, що на вітчизняних підприємствах стратегічне управління спрямовано, насамперед, на досягнення високих економічних результатів і недостатньо націлене на включення соціальних і екологічних заходів у програми розвитку підприємств. Тому повністю погоджуємося зі стратегічним підходом, коли «бізнес-стратегія і соціальна відповідальність знаходяться у нерозривному зв'язку, забезпечуючи підприємству створення конкурентних переваг» (Філіппова, 2017, с. 9). Наявність соціальної складової в даному випадку є необхідною умовою успішної реалізації стратегії і тривалої соціально-відповідальної взаємодії із зовнішнім середовищем.

До принципів соціальної відповідальності має бути адаптовано і традиційний комплекс маркетингу. На думку Косар Н. С. та Яричевської Я. І. (Косар та Яричевська, 2021), при обґрунтуванні стратегії розвитку на засадах відповідальності перед споживачами і довкіллям необхідно: розробити відповідну систему маркетингових досліджень, пропонувати ринку лише безпечну продукцію та надавати споживачу достовірну інформацію про товар, використовувати екологічно-безпечне упакування, прозорі методи ціноутворення, безпечні технології транспортування і збуту продукції, проводити етичні рекламні кампанії.

Висновки, обговорення та рекомендації. Потенціал маркетингового управління

в контексті соціальної відповідальності в Україні реалізований недостатньо і характеризується поступовим підвищенням рівня усвідомленості його важливості у вирішенні соціально значущих питань.

Реалізація концепції соціально-відповідального маркетингу повинна враховувати динамічні зміни у внутрішньому і зовнішньому середовищі функціонування підприємства і матиме позитивний ефект не лише для самого підприємства (формування позитивного іміджу, підвищення інвестиційної привабливості і лояльності споживачів, зростання вартості бізнесу тощо), а й для суспільства в цілому.

Розробка ефективного маркетингового комплексу (маркетинг-мікс) в рамках концепції соціально-відповідального маркетингу дасть змогу сформувати цільову комплексну програму узгодження інтересів підприємства, споживачів і суспільства. Необхідно більш широко пропагувати успішний досвід ведення бізнесу на засадах концепції соціально-відповідального маркетингу, а орієнтація на соціальні цінності повинна стати базою для розробки маркетингових стратегій.

Отже, соціально-відповідальний маркетинг в сучасних умовах виступає обов'язковим елементом бізнес-стратегії підприємств і разом із дослідженням потреб споживачів спрямований на виявлення суспільних інтересів та їх задоволення. Подальші дослідження потрібно спрямувати на поглиблене вивчення соціальної складової маркетингу та її ролі у формуванні соціальних орієнтирів діяльності вітчизняних підприємств.

Авторські внески

Концептуалізація: Морохова Валентина

Збір даних: Бойко Ольга

Формальний аналіз: Бойко Ольга

Придбання фінансування: Морохова Валентина, Бойко Ольга

Розслідування: Морохова Валентина, Бойко Ольга

Методика: Морохова Валентина, Бойко Ольга

Адміністрація проекту: Морохова Валентина

Ресурси: Бойко Ольга

Нагляд: Морохова Валентина

Підтвердження: Морохова Валентина, Бойко Ольга

Візуалізація: Морохова Валентина, Бойко Ольга

Написання: Морохова Валентина, Бойко Ольга

Список бібліографічного опису:

1. Єфремова, Н. (2020). Маркетингові аспекти корпоративної соціальної відповідальності в контексті інноваційного розвитку бізнес-структур. *Галицький економічний вісник, Том 66, № 5, 155-161.* https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.05.155 (дата звернення 09.11.2021).
2. Зайцева, О. І., & Жосан, Г. В. (2018). Впровадження соціально-етичного маркетингу в систему адаптивного управління підприємствами в умовах усвідомлення споживання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка, Вип. 1, 74-78.* [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2018.1\(51\).74-78](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2018.1(51).74-78) (дата звернення 23.10.2021).
3. Зеленко, О. О. (2008) Соціально-відповідальний маркетинг як невід'ємна складова соціальної відповідальності бізнесу. *Економічний простір, № 19, 118-123.*
4. Іванов, С. В. (2018). Корпоративно-соціальна відповідальність і соціально-етичний маркетинг: проблема взаємодії в сфері бізнесу. *Економічний простір, № 133, 166-182.* <https://doi.org/10.30838/P.ES.2224.050718.166.80> (дата звернення 05.11.2021).
5. Козин, Л. В. (2016). Соціально відповідальний маркетинг і корпоративна соціальна відповідальність : зв'язок концепцій. *Глобальні та національні проблеми економіки, Вип. 9, 316-321.* URL : <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/66.pdf> (дата звернення 05.11.2021).
6. Комарова, К. В., & Ковальчук, Н. В. (2016). Соціальна відповідальність як складова стратегії розвитку бізнесу на підприємствах України. *Інноваційна економіка, № 5-6, 25-30.* URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2016_5-6_6 (дата звернення 19.10.2021).
7. Косар, Н. С., & Яричевська, Я. І. (2021). Заходи соціально-відповідального бізнесу у реалізації концепції маркетингу цінності. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку,*

- № 3 (1), 24-38. <https://doi.org/10.23939/smeu2021.01.024> (дата звернення 15.12.2021).
8. Косович Б. І. (2020). Соціальне підприємництво в Україні: актуальні питання становлення. *Економіка та держава*, № 3, 77–81. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.3.77> (дата звернення 19.10.2021).
9. Леонova, С. В., & Шевців, Л. Ю. (2015). Соціально-відповідальний маркетинг : реалії та перспективи впровадження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика*, № 833, 153-159. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPL_2015_833_24 (дата звернення 23.10.2021).
10. Мельник, М. І. (2010). Інститут соціально орієнтованого бізнес-середовища в економічних відносинах: цілі та інструменти стимулювання. *Регіональна економіка*, №1 (55), 15-23.
11. Мельник, М. І. (2012) Формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій : монографія. Львів : ІРД НАН України, 568 с.
12. Овсянюк-Бердадіна, О. Ф. & Крисько, Ж. Л. (2016). Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем: передумови становлення та активізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, Вип. 6 (2), 129-132. URL : http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/6_2_2016ua/33.pdf (дата звернення 19.10.2021).
13. Рибіна, О. І., Летуновська, Н. Є., & Кужьор, А. (2020). Соціально-відповідальний маркетинг як спосіб підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. *Механізм регулювання економіки*, № 1, 72-82. <https://doi.org/10.21272/mer.2020.87.07> (дата звернення 23.10.2021).
14. Середа, Н. М., Бурцева, О. Є., & Фоміченко, І. П. (2020). Маркетингові аспекти корпоративної соціальної відповідальності компанії. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*, № 9. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-9-6283> (дата звернення 09.11.2021).
15. Філіппова, С. В. (2017). Соціальна відповідальність у стратегії управління вітчизняним підприємством: проблемні питання інтегрування механізму. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*, № 2 (30), 5-17. URL : <https://economics.net.ua/files/archive/2017/No2/5.pdf> (дата звернення 20.11.2021).
16. Химич, І. Г., & Тимошик, Н. С. (2021). Соціальне підприємництво як інноваційний вид діяльності / Нарощування фінансово-економічного потенціалу суб'єктів економічних відносин як основа поступального розвитку територіально-господарських систем : монографія. Тернопіль : ФОП Паляниця В.А., С. 193-208. URL : http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/35268/2/NFEPSEV_2021_Khymych_I-Social_entrepreneurship_193-208.pdf (дата звернення 24.12.2021).

References:

- Yefremova, N. (2020). Marketynhovi aspekty korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti v konteksti innovatsiinoho rozvytku biznes-struktur [Marketing aspects of corporate social responsibility in the context of innovative development of business structures]. *Galician Economic Bulletin*, vol. 66, no 5, pp. 155-161. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.05.155 (accessed 09 November 2021). [in Ukrainian].
- Zaitseva, O. I., & Zhosan, H. V. (2018). Vprovadzhenia sotsialno-etychnoho marketynhu v systemu adaptivnogo upravlinnia pidpriemstvamy v umovakh usvidomlennia spozhyvannia [Introduction of socio-ethical marketing in the system of adaptive management of enterprises in terms of consumer awareness]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Economics*, 1, pp. 74-78. [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2018.1\(51\).74-78](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2018.1(51).74-78) (accessed 23 October 2021). [in Ukrainian].
- Zelenko, O. O. (2008) Sotsialno-vidpovidalnyi marketynh yak nevidiemna skladova sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu [Socially responsible marketing as an integral part of social responsibility of business]. *Economic Space*, 19, pp. 118-123 [in Ukrainian].
- Ivanov, S. V. (2018). Korporativno-sotsialna vidpovidalnist i sotsialno-etychnyi marketynh: problema vzaiemodii v sferi biznesu [Corporate social responsibility and socio-ethical marketing: the problem of interaction in business]. *Economic Space*, 133, pp. 166-182. <https://doi.org/10.30838/P.ES.2224.050718.166.80> (accessed 05 November 2021). [in Ukrainian].
- Kozyn, L. V. (2016). Sotsialno vidpovidalnyi marketynh i korporativna sotsialna vidpovidalnist : zviazok kontseptsii [Socially responsible marketing and corporate social responsibility: the connection of concepts]. *Global and national economic problems*, 9, pp. 316-321. Retrieved from <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/66.pdf> (accessed 05 November 2021). [in Ukrainian].
- Komarova, K. V., & Kovalchuk, N. V. (2016). Sotsialna vidpovidalnist yak skladova stratehii rozvytku biznesu na pidpriemstvakh Ukrainy [Social responsibility as a component of business development strategy at Ukrainian enterprises]. *Innovative Economics*, 5-6, pp. 25-30. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2016_5-6_6 (accessed 19 October 2021). [in Ukrainian].
- Kosar, N. S., & Yarychevska, Ya. I. (2021). Zakhody sotsialno-vidpovidalnoho biznesu u realizatsii kontseptsii marketynhu tsinnosti [Measures of socially responsible business in the implementation of the concept of value marketing]. *Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development*, 3 (1), pp. 24-38. <https://doi.org/10.23939/smeu2021.01.024> (accessed 15 December 2021). [in Ukrainian].
- Kosovych B. I. (2020). Sotsialne pidpriemnytstvo v Ukraini: aktualni pytannia stanovlennia [Social entrepreneurship in Ukraine: current issues]. *Economy and State*, 3, pp. 77-81. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.3.77> (accessed 19 October 2021). [in Ukrainian].
- Leonova, S. V., & Shevtiv, L. Yu. (2015). Sotsialno-vidpovidalnyi marketynh : realii ta perspektyvy vprovadzhenia [Socially responsible marketing: realities and prospects of implementation]. *Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Logistics*, 833, pp. 153-159. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPL_2015_833_24 (accessed 23 October 2021). [in Ukrainian].
- Melnyk, M. I. (2010). Instytut sotsialno oriietovanoho biznes-seredovyscha v ekonomichnykh vidnosynakh: tsili ta instrumenty stymuliuvannia [Institute of socially oriented business environment in economic relations: goals and tools of stimulation]. *Regional Economy*, 1 (55), pp. 15-23 [in Ukrainian].
- Melnyk, M. I. (2012) Formuvannia biznes-seredovyscha Ukrainy v umovakh instytutsiinykh transformatsii [Formation of the business environment of Ukraine in terms of institutional transformations]: monograph (Lviv), 568 p. [in Ukrainian].

12. Ovsianiuk-Berdadina, O. F. & Krysko, Zh. L. (2016). Sotsialne pidpriemnytstvo yak innovatsiinyi instrument vyrishennia suspilnykh problem: peredumovy stanovlennia ta aktyvizatsii [Social entrepreneurship as an innovative tool for solving social problems: prerequisites for formation and activation]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, vol. 6 (2), pp. 129-132. Retrieved from http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/6_2_2016ua/33.pdf (accessed 19 October 2021). [in Ukrainian].
13. Rybina, O. I., Letunovska, N. Ye., & Kuzhor, A. (2020). Sotsialno-vidpovidalni marketynh yak sposib pidvyshchennia konkurentospromozhnosti subiektiv hospodariuvannia [Socially responsible marketing as a way to increase the competitiveness of businesses]. *Mechanism of economic regulation*, 1, pp. 72-82. <https://doi.org/10.21272/mer.2020.87.07> (accessed 23 October 2021). [in Ukrainian].
14. Sereda, N. M., Burtseva, O. Ye., & Fomichenko, I. P. (2020). Marketynhovi aspekty korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti kompanii [Marketing aspects of corporate social responsibility of the company]. *International scientific journal «Internauka». Series: «Economic Sciences»*, 9. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-9-6283> (accessed 09 November 2021). [in Ukrainian].
15. Filyppova, S. V. (2017). Sotsialna vidpovidalnist u stratehii upravlinnia vitchyznianym pidpriemstvom: problemni pytannia intehruvannia mekhanizmu [Social responsibility in the strategy of domestic enterprise management: problematic issues of mechanism integration]. *Economics: the realities of time. Scientific Journal*, 2 (30), pp. 5-17. Retrieved from <https://economics.net.ua/files/archive/2017/No2/5.pdf> (accessed 20 November 2021). [in Ukrainian].
16. Khymych, I. H., & Tymoshyk, N. S. (2021). Sotsialne pidpriemnytstvo yak innovatsiinyi vyd diialnosti [Social entrepreneurship as an innovative activity]. Increasing the financial and economic potential of the subjects of economic relations as a basis for the progressive development of territorial and economic systems: monograph (Ternopil), pp. 193-208. Retrieved from http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/35268/2/NFEPSEV_2021_Khymych_I-Social_entrepreneurship_193-208.pdf (accessed 24 December 2021). [in Ukrainian].

Дата подання публікації 07.01.2022р.

МЕНЕДЖМЕНТ

JEL Classification: D21; D 23, D 29

Абрамова І.О., к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-1241-052>
i.abramova@lntu.edu.ua

Abramova I.O. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-1241-052>
i.abramova@lntu.edu.ua

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ПЕРСОНАЛУ

У цій статті на основі теоретичного аналізу сформовано підходи до розуміння сутності поняття «організаційна поведінка», визначено об'єкти організаційної поведінки та сформовано напрямки аналізу та оцінки організаційної поведінки. Систематизація літературних джерел та підходів до аналізу організаційної поведінки свідчить про недостатність досліджень, присвяченим розробці напрямків оцінки організаційної поведінки. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що у статті на осевої теоретичного дослідження запропоновано ключові напрямками оцінки організаційної поведінки: оцінка мотивації та рівня задоволеності працівників, аналіз конфліктів та соціально-психологічного клімату у колективі. Дослідження теми теоретико-методичних засад організаційної поведінки у роботі здійснюється в такій логічній послідовності: систематизація трактувань дефініції «організаційна поведінка», формування підходів до розуміння сутності поняття «організаційна поведінка», аналіз існуючих методів оцінки організаційної поведінки та обґрунтування напрямків оцінки організаційної поведінки. У статті представлені результати аналізу теоретико-методичних засад організаційної поведінки. Результати дослідження можуть бути корисними для практичного використання управлінцями, які прагнуть збільшити результативність роботи персоналу.

Ключові слова: методи оцінки організаційної поведінки, моделі організаційної поведінки, мотивація, організаційна поведінка, продуктивність праці.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF ORGANISATIONAL BEHAVIOR

In this article, based on the theoretical analysis, approaches to understanding the essence of the concept of «organizational behavior», the objects of organizational behavior are identified and the directions of analysis and evaluation of organizational behavior are formed. The systematization of literary sources and approaches to the analysis of organizational behavior indicates the lack of research devoted to the development of directions of assessment of organizational behavior. The relevance of the solution to this scientific problem is that in the article on the axis of theoretical study, the key areas of assessment of organizational behavior are proposed: assessment of motivation and level of satisfaction of employees, analysis of conflicts and socio-psychological climate in the team. The study of the topics of theoretical and methodological principles of organizational behavior in the work is carried out in such a logical sequence: systematization of the interpretation of definitions «organizational behavior», forming approaches to understanding the essence of the concept of "organizational behavior", analysis of existing methods for assessing organizational behavior and justification of the directions of assessment of organizational behavior. The article presents the results of the analysis of theoretical and methodological principles of organizational behavior. Research results can be useful for practical use by managers who seek to increase the performance of personnel.

Key words: methods of assessing organizational behavior, model of organizational behavior, motivation, organizational behavior, labor productivity.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Ключовою рушійною силою організації та її основним ресурсом є персонал. Тому важливо при аналізі діяльності підприємства, причин виникнення кризових ситуацій та при пошуку шляхів їх уникнення, зважати, що працівники підприємства є тим двигуном, який є основою всім іншим напрямкам роботи. Плануючи заходи щодо нарощення ефективності бізнесу, не можна ігнорувати почуття людей, їх поведінку і настрої на роботу.

Оскільки менеджмент є «процесом, автором і безпосереднім виконавцем та учасником якого є людина» (Вегера, 2004), тому варто розглядати персонал з точки зору індивідуальних особливостей поведінки кожного працівника. Відповідно стає актуальним використання інструментів впливу на поведінку працівників, підходів з точки зору індивідуальних особливостей людської поведінки з ціллю розкриття професійного потенціалу персоналу, що відіграє значну роль у визначенні ефективності діяльності підприємства. Механізм організаційної взаємодії працівників в бізнесі є складний, тому управлінці потребують теоретичних ґрунтовних досліджень щодо факторів та чинників організаційних процесів.

Водночас одним з результативних інструментів механізму реалізації системи менеджменту є оцінка організаційної поведінки персоналу, результати аналізу якої дають можливість керівникам підготувати працівників до впровадження змін, проводити атестації, підбирати керівників залежно від рівня управління більш якісно. Отже, аналіз організаційної поведінки працівників є ключовим елементом формування ефективної системи управління кадрами. Таким чином, ефективність аналізу організаційної поведінки залежить від методики аналізу та дієвих методів оцінки. Проте, оцінка організаційної поведінки методологічно є досить складною. Це пов'язано з тим, що розроблено значну кількість методів, що ґрунтуються на оцінці організаційної поведінки з точки зору якісних характеристик (тобто передбачає використання методів анкетування, опитування). Водночас важливим є проведення комплексної оцінки організаційної поведінки, яка передбачає кількісний та якісний аналіз. Таким чином виникає складність забезпечення співставного вигляду. Таким чином, індикатори оцінки організаційної поведінки повинні оцінюватись кількісними показниками, що забезпечуватиме об'єктивні висновки результатів аналізу.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Пошук шляхів удосконалення та прогнозування організаційної поведінки працівників забезпечується напрацюваннями вчених та науковців, які досліджували сутність поняття управління. Зокрема, соціальний аспект управління підприємством представлений доробком вчених та науковців – класиків менеджменту: Ф. Герцбергом, М. Фоллет, Ф. Тейлором, Е. Мейо, П. Друкером, А. Маслоу, В. Врумом та ін. Також вагомий доробок у розвиток досліджень організаційної поведінки сформовано науковцями та вченими, які досліджували управління кадрами, зокрема: І. Шекшнею, М. Николаєнком, М. Виноградовим, А. Кібановим, М. Виноградовим та ін. В цілому, аналіз літературних джерел щодо оцінки поведінки персоналу показав, що сучасні методики оцінки організаційної поведінки стосуються в більшій мірі аналізу та прогнозуванню особистісної поведінки персоналу. У сучасній науковій літературі аналіз організаційної поведінки конкретного підприємства здійснюється переважно з використанням методів тестування, анкетування та опитування.

Цілі статті. Цілями статті є комплексне дослідження теоретичних і методичних підходів до оцінки організаційної поведінки персоналу на мікрорівні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вищезазначено, що теоретико-методичні засади

організаційної поведінки персоналу, , досліджувались багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими та науковцями. Систематизація трактувань дефініції «організаційна поведінка» подано у таблиці 1.

Таблиця 1. – Систематизація трактувань дефініції «організаційна поведінка»

Автор або колектив авторів	Визначення	Ключова характеристика
1	2	3
Латфулін Г.Р., Громова О.Н.	«систематизований науковий аналіз поведінки індивідуума, груп, організацій з метою зрозуміти, передбачити і вдосконалити індивідуальне виконання і функціонування організації з урахуванням впливу зовнішнього середовища» (Латфуліна та ін., 2019)	Науковий аналіз
Кочеткова А.І.	«організаційна поведінка - це вивчення поведінки людей і груп в організаціях, формування поведінкових моделей, розробка навичок практичного використання отриманих знань» (Кочеткова, 2001)	Вивчення поведінки, формування поведінкових моделей
Карташова Л.В.	«науку про те, як люди поведуться в організації і яким чином їх поведінка впливає на результати її роботи» (Карташова та ін. 2003)	наука про вплив особистісної поведінки на результати роботи працівника
Співак В.А.	«Наука. яка дозволяє лінійному і функціональному керівнику глибше зрозуміти причини і фактори поведінки людей в організації і на цій основі підвищити ефективність управління провідним фактором виробництва - персоналом» (Співак, 2005)	Розуміння причин та факторів поведінки працівників
Красовський Ю.Д.	«організаційна поведінка - поведінка працівників, залучених у певні управлінські процеси, що мають свої цикли, ритм, темпи, структуру відносин, організаційні рамки і вимоги до працівників» (Красовський, 2004)	Сукупність циклів, ритмів та ін. кожного працівника
Джордж Дж. М.	«організаційна поведінка - набір інструментів, що дозволяють: 1) співробітникам - розуміти, аналізувати і описувати поведінку людей в організації; 2) менеджерам – покращувати або змінювати типи поведінки співробітників таким чином, щоб структурні підрозділи, люди, групи і організація в цілому могли домогтися своїх цілей» (Джордж, 2003)	Набір інструментів
Ньюстром Джон В. та Кейт Девіс	«це вивчення поведінки людей (індивідів та груп) в організаціях і практичне використання одержаних результатів» (Ньюстром та Девіс, 2000)	Практичне використання результатів аналізу поведінки людей (індивідів та груп) в організації

* сформовано автором за джерелами (Латфуліна та ін., 2019; Кочеткова, 2001; Карташова та ін. 2003; Співак, 2005; Красовський, 2004; Джордж, 2003; Ньюстром та Девіс, 2000)

Отже, систематизація визначень поняття «організаційна поведінка» та аналіз ключових характеристик дає можливість виокремити підходи до розуміння сутності поняття «організаційна поведінка»:

- підхід з точки зору розуміння організаційної поведінки як науки;
- підхід з позиції дослідження поведінки індивіда, що впливає на особистісні результати;
- комплексний підхід, що формується на основі розуміння організаційної поведінки як типової поведінки окремих працівників, що формує загальну організаційну поведінку, яка впливає на особистісні результати та результати діяльності організації в цілому.

Вважаємо, що комплексний підхід до розуміння сутності поняття організаційна поведінка є найбільш актуальним у сучасних реаліях мікро- та макросередовища, оскільки організаційна поведінка працівників формується залежно від зовнішнього середовища: соціалізації та гуманізації праці, інформаційних технологій, науково - технічного прогресу та інших. Проте з іншого боку залежить від особистісних характеристик та якостей окремого індивіда (ціннісні орієнтації, сприйняття, бачення, переконання, ментальних відмінностей, тощо). Водночас, організаційна поведінка

впливає як на результати діяльності організації, так і на особисті результати роботи працівника. Отже, під організаційною поведінкою розуміємо типову поведінку працівників на підприємстві (окремої особистості або групи працівників), яка забезпечує ставлення персоналу до обов'язків і якість їх виконання, формує особистісні результати, а також має вплив на результати діяльності організації загалом.

Тому вважаємо, що об'єктом аналізу організаційної поведінки є особистісна поведінка персоналу організації; колективні методи поведінки організаційних груп у мікросередовищі, а також поведінка організації у макросередовищі загалом (рис. 1).

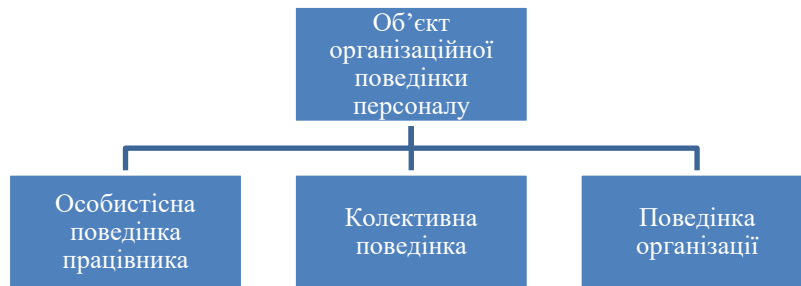

Рисунок 1. – Об'єкти організаційної поведінки

** сформовано автором на джерелом (Космина, 2017)*

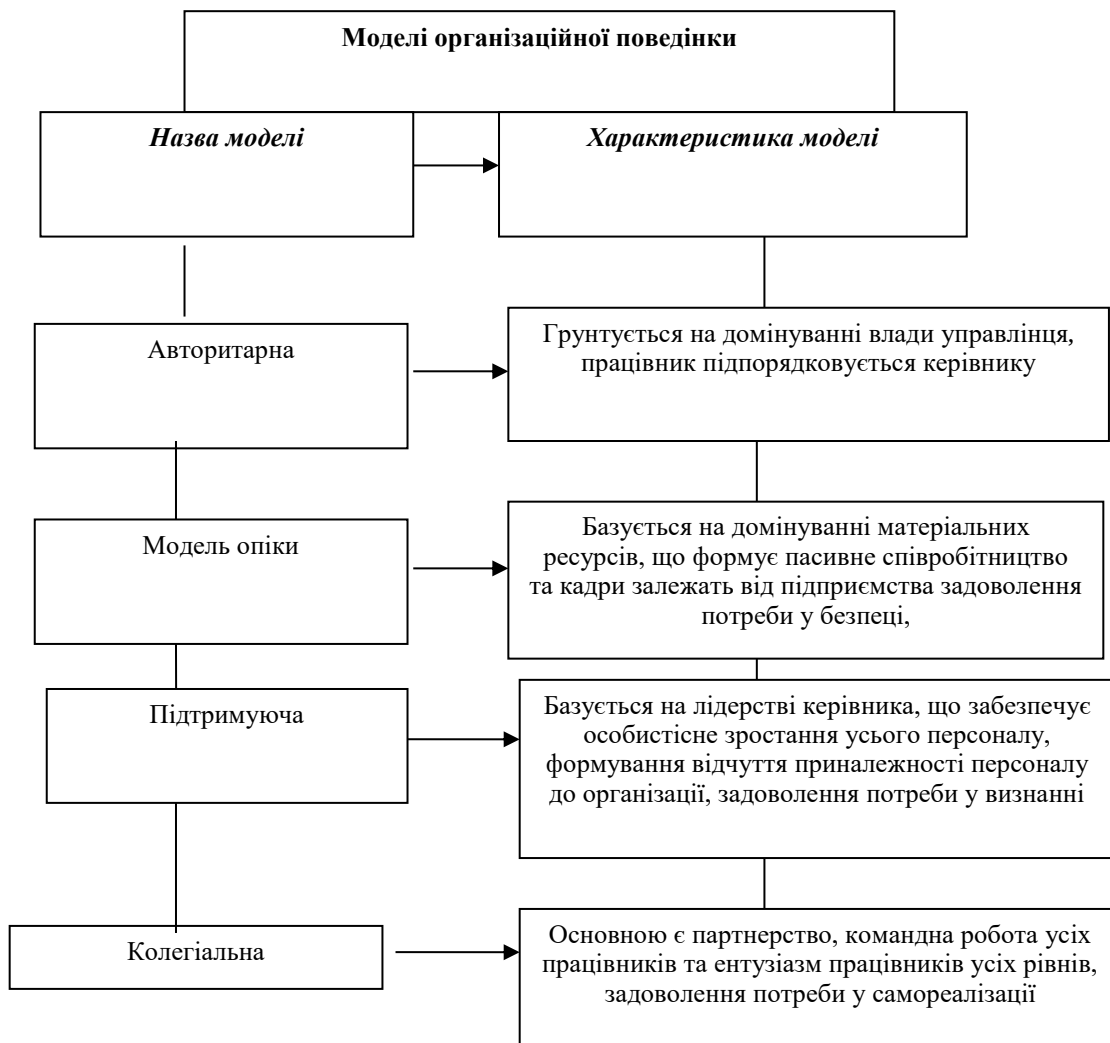

Рисунок 2. – Моделі організаційної поведінки та їх характеристика

**сформовано автором за джерелом (Космина, 2017)*

Специфічними функціями управління організаційною поведінкою працівників можна вважати:

- забезпечення розвитку персоналу;
- навчання кадрів;
- організація ефективної системи підбору та розстановки працівників;
- аналіз конфліктності та опору змінам;
- забезпечення стабільності кадрів та формування мотивації працівників.

Ступінь мотивації працівників організації залежить від моделі організаційної поведінки, тобто ключової системи переконань, які забезпечують діяльність та конкретні управлінські дії в системі менеджменту організації. Кожна конкретна модель організаційної поведінки має мотивуючий вплив на діяльність працівників. Застосування управлінням оптимальної моделі повинен залежити від завдань, кваліфікації та освіти виконавців цих завдань, умов праці та особистісних характеристик працівників. Базові моделі організаційної поведінки та їх характеристика подано на рисунку 2.

Отже, на основі теоретичного дослідження сутності та аналізу існуючих моделей організаційної поведінки, сформуємо висновок, що в сучасних кризових умовах пандемії Covid-19, гостро постає потреба аналізу, коригування та прогнозування відповідної моделі організаційної поведінки. Все більше керівників інституційного та управлінського рівнів менеджменту розуміють, що діяльності організації залежить від розуміння сутності, контролювання та прогнозування організаційної поведінки персоналу, а в меншій мірі – від фінансових ресурсів. Таким чином, важливим є проведення оцінки організаційної поведінки працівників підприємства на основі ефективних методів та методик аналізу.

Систематизація сучасних методів оцінки поведінки персоналу подано на рисунку 3.

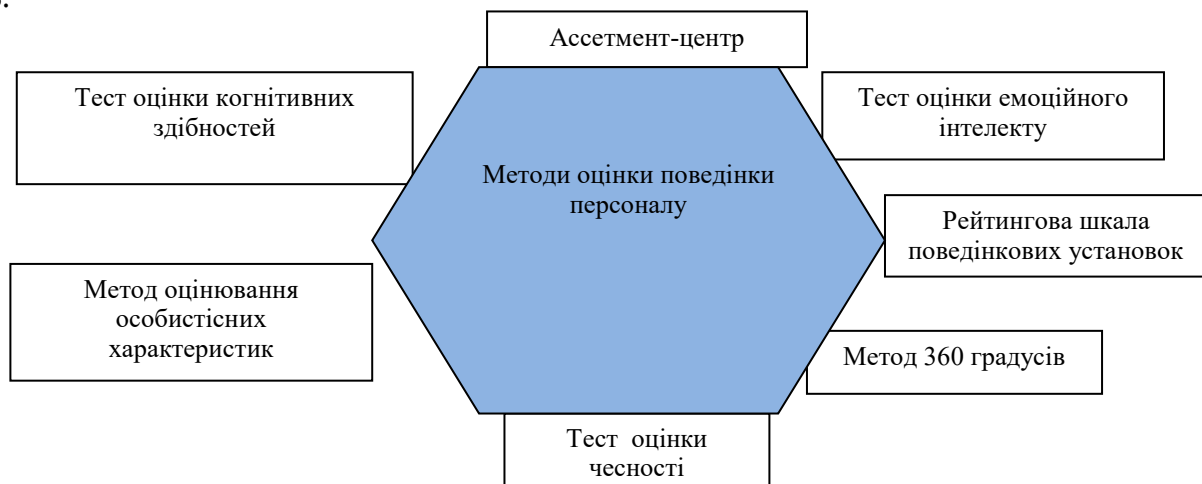

Рисунок 3. – Методи оцінки поведінки персоналу

**сформовано автором за результатами досліджень*

Вищезазначені методи впроваджуються у практику оцінки організаційної поведінки управлінням через анкетування кожного працівника, проте методи ассетмент-центру та оцінювання особистісних характеристик проводяться у вигляді індивідуального та групового тестування.

Проте організаційна поведінка персоналу підприємства формується з соціально-психологічних характеристик окремих працівників, а також як наслідок впливу факторів (наприклад: конфліктів, соціально-психологічного клімату, організаційної культури особливостей комунікації, стилю керівництва, системи менеджменту). З огляду на це, оцінка організаційної поведінки працівників повинна базуватись на тестуванні трудових ресурсів з ціллю виявлення соціально-психологічних характеристик індивідумів, а також

з використанням математично-економічних методів аналізу для проведення кількісної оцінки.

З метою формування ефективної системи менеджменту, що забезпечує організаційні процеси, потрібно акцентувати увагу на факторах, які мають прямий вплив на працівників, тобто оцінці факторів впливу на поведінку персоналу. Аналіз літературних джерел, що стосуються дослідження сутності та аналізу поведінки персоналу, дозволяє зробити висновок, що ключовими факторами, які мають вплив на формування організаційної поведінки є рівень задоволеності та мотивації працівників, тип та рівень сформованості організаційної культури, наявність конфліктів та причин їх виникнення, соціально-психологічний клімат у колективі. Відповідно напрямки оцінки організаційної поведінки працівників представлено на рисунку 4.

Рисунок 4. – Напрямки аналізу організаційної поведінки персоналу
*сформовано автором за результатами досліджень

Таким чином, аналіз організаційної поведінки працівників пропонуємо здійснювати з використанням анкетування та опитування, а також через розрахунок кількісних показників. Зупинимось детально на напрямках оцінки організаційної поведінки. Рівень задоволення персоналу є одним з ключових факторів стану організаційної поведінки персоналу в організації. Цей напрямок варто оцінювати за використанням кількісних показників, зокрема розміру оплати праці (з врахуванням премій та надбавок), а також на основі анкетування та опитування персоналу. Водночас вагомим елементом аналізу рівня задоволення персоналу є показник лояльності персоналу до організації за методикою eNPS, оскільки анкетування на основі цієї методики є оптимальним з точки зору економії ресурсів (у тому числі часових), на обробку результатів анкетування та ймовірності отримання чесних відповідей на запитання опитувальника.

Водночас винагорода, що формує мотивацію персоналу є одним з ключових факторів, що формує ефективну організаційну поведінку працівників. Отже, з метою забезпечення високого рівня індивідуальної, групової і організаційної результативності, важливо досліджувати та коригувати існуючу систему стимулювання персоналу.

Також існує взаємозв'язок організаційної поведінки з організаційними конфліктами, оскільки наявність конфліктів та відсутність дієвих шляхів при їх вирішенні формує конфронтаційну модель організаційної поведінки, тобто формується відчужуючий тип організаційної поведінки, що знижує ефективність та продуктивність праці персоналу.

Організаційна культура через певні інструменти регулює міжособистісні відносини в колективі, між керівництвом та підлеглими, а також з зовнішнім середовищем, тим самим здійснюючи прямий вплив на організаційну поведінку персоналу. Отже, організаційна культура є інструментом організаційної поведінки.

Соціально-психологічний клімат у колективі, науковцями пропонується оцінювати з використанням наступних показників: соціометричний статус працівника; рівень комфортності; рівень згуртованості; коефіцієнти симпатій, антипатій, байд

бажання та байдужості та коефіцієнт комфортності (K_k), який є комплексним показником, який розраховується за середнім соціометричним статусом персоналу та рівнем згуртованості персоналу.

Висновки, обговорення та рекомендації. Отже, аналіз поведінки працівників на підприємстві є важливим фактором забезпечення конкурентоспроможності організації, оскільки така діагностика проводиться для виявлення та оцінка поведінкових якостей співробітника, формуванні або коригування моделі організаційної поведінки залежно від типу взаємодії та співробітництва, встановлення якості виконання працівниками професійних обов'язків та функцій, дає змогу визначити ступінь приналежності працівників для організації, дає можливість виявити проблеми, що впливають на формування психологічного клімату в організації та результатів діяльності організації загалом.

Авторські внески

Концептуалізація: Абрамова Ірина
Зберігання даних: Абрамова Ірина
Формальний аналіз: Абрамова Ірина
Придбання фінансування: Абрамова Ірина
Розслідування: Абрамова Ірина
Методика: Абрамова Ірина
Адміністрація проекту: Абрамова Ірина
Ресурси: Абрамова Ірина
Нагляд: Абрамова Ірина
Підтвердження: Абрамова Ірина
Візуалізація: Абрамова Ірина
Написання: Абрамова Ірина

Список бібліографічного опису:

1. Вегера, С. А. (2004) Поведінкова економіка – особлива галузь економічної теорії. *Актуальні проблеми економіки*. No2 (32). 4–16.
2. Латфуллина Г.Р., Громова О.Н. и др. (2019) Организационное поведение : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. Москва : Издательство Юрайт. 301 с. URL: <https://urait.ru/bcode/433606> (дата обращения: 02.06.2021).
3. Кочеткова, А. И. (2001) Введение в организационное поведение. М.: ЗАО «Бизнес школа «Интел синтез». 512 с.
4. Карташова, Л.В., Никонова Т. В., Соломанидина Т. О. (2003) Организационное поведение: учебник. М.: ИНФРА. М. 220 с.
5. Співак В.А. (2005) Організаційна поведінка і керування персоналом. СПб: "Питер", 2005. 220 с.
6. Красовский Ю.Д. (2004) Организационное поведение: учеб. пособие для вузов. – 2-изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА. 511 с.
7. Джордж, Дж. (2003) Організаційна поведінка. Основи управління: навчальн. посібник для вузів: пер з англ. М.: ЮНИТИ ДАНА.
8. Ньюстром Дж. В., Дэвис К. (2000) Организационное поведение: Пер. сангл. - СПб.: Питер, 2000. 448 с.
9. Космина Ю.М. (2017) Управління поведінкою персоналу підприємства на засадах корпоративної культури: дис. ... к-та екон. наук : 08.00.04. Львів. 424 с.

References:

1. Veghera, S. A. (2004) Povedinkova ekonomika – osoblyva ghaluzj ekonomichnoji teoriji. Aktualjni problemy ekonomiky. No2 (32). 4–16.
2. Latfullyna Gh.R., Ghromova O.N. y dr. (2019) Orghanyzacyonnoe povedenye : uchebnyk y praktykum dlja bakalavryata y maghystratury. Moskva : Yzdateljstvo Jurajt. 301 s. URL: <https://urait.ru/bcode/433606> (data obrashheniya: 02.06.2021).
3. Kochetkova, A. Y. (2001) Vvedenye v orghanyzacyonnoe povedenye. M.:ZAO «Byznes shkola «Yntel syntez». 512 s.
4. Kartashova, L.V., Nykonova T. V., Solomanydyna T. O. (2003) Orghanyzacyonnoe povedenye: uchebnyk. M.: YNFRA. M. 220 s.
5. Spivak V.A. (2005) Orghanizacijna povedinka i keruvannja personalom. SPb: "Pyter", 2005. 220 s.
6. Krasovskij Ju.D. (2004) Orghanyzacyonnoe povedenye: ucheb. posobyje dlja vuzov. – 2-eyzd., pererab. y dop. M.: JuNYTY-DANA. 511 s.
7. Dzhordzh, Dzh. (2003) Orghanizacijna povedinka. Osnovy upravlinnja: navchanj, posibnyk dlja vuziv: per z anghl. M.: JuNYTY DANA.
8. Njjustrom Dzh. V., Dəvyys K. (2000) Orghanyzacyonnoe povedenye: Per. sanghl. - SPb.: Pyter, 2000. 448 s.
9. Kosmyna Ju.M. (2017) Upravlinnja povedinkoju personalu pidpryjemstva na zasadjikh korporatyvnoji kuljtyry: dys. ... k-ta ekon. nauk : 08.00.04. Ljviv. 424 s.

Дата подання публікації 10.01.2022р.

JEL Classification: L22; M10; P12

Кошій О.В., д.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0001-6089-4550>
o.kocshiy@lntu.edu.ua

Koshchii O., Doctor of Economics Science, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0001-6089-4550>
o.kocshiy@lntu.edu.ua

РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУР УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИКОЮ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті розглянуто питання ролі логістики у забезпеченні ефективного функціонування вітчизняних підприємств. Обґрунтовано необхідність забезпечення належного управління логістикою, як передумови успішного її використання, наголошено на важливій ролі служби логістики у цьому. Основною метою дослідження є розробка пропозицій щодо розвитку організаційних структур управління логістикою на вітчизняних підприємствах. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми управління логістикою на сучасних підприємствах свідчить про те, що в умовах мінливого зовнішнього середовища виникає потреба у зміні організаційних структур управління, в тому числі і у сфері логістики.

У статті представлено результати аналізу основних показників діяльності вітчизняних підприємств, які засвідчили негативну тенденцію до зниження рентабельності їх діяльності, випереджаючого зростання витрат відносно обсягів виробництва, збільшення розміру логістичних витрат у ціні продукції. Важливу роль у вирішенні існуючих проблем вітчизняних підприємств може відіграти логістика. Однак для належного її використання на вітчизняних підприємствах слід створити або удосконалити існуючі служби логістики, які б відповідали вимогам сьогодення до логістичного управління.

У статті виявлено наступні основні тенденції у розвитку логістичного управління, які нині мають місце: структурне стискування; пошук балансу між централізацією та децентралізацією логістичного управління; зменшення відмінностей між керівником та спеціалістами відділу логістики у ступені відповідальності та широті повноважень; поширення горизонтальних матричних структур; розвиток делегування повноважень; розповсюдження міжфункціональної командної роботи; посилення позицій логістики як функціонального аспекту. Все це вимагає внесення змін у організацію логістичного управління на вітчизняних підприємствах. При цьому, зважаючи на постійні зміни зовнішнього середовища, розвиток та удосконалення організаційних структур управління логістикою на вітчизняних підприємствах повинен носити постійний характер.

Результати досліджень будуть корисними для керівників підприємств, які займаються логістичною діяльністю, науковців, які вивчають питання підвищення ефективності діяльності підприємств та формування організаційних структур управління логістикою на них.

Ключові слова: ефективність діяльності, логістика, організаційна структура, підприємство, управління

DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONAL STRUCTURES OF MANAGEMENT LOGISTICS AT DOMESTIC ENTERPRISES

The article considers the role of logistics in ensuring the effective functioning of domestic enterprises. The need to ensure proper logistics management as a prerequisite for its successful use is substantiated, and the important role of the logistics service in this is emphasized. The main purpose of the study is to develop proposals for the development of organizational structures of logistics management in domestic enterprises. Systematization of literature sources and approaches to solving the problem of logistics management in modern enterprises shows that in a changing environment there is a need to change the organizational structures of management, including in the field of logistics.

The article presents the results of the analysis of the main indicators of domestic enterprises, which showed a negative trend to reduce the profitability of their activities, outpacing the growth of costs relative to production, increasing logistics costs in the price of products. Logistics can play an important role in solving the existing problems of domestic enterprises. However, for its proper use in domestic enterprises, it is necessary to create or improve existing logistics services that would meet today's requirements for logistics management.

The article reveals the following main trends in the development of logistics management, which are currently in place: structural compression; finding a balance between centralization and decentralization of logistics management; reducing the differences between the head and specialists of the logistics department in the degree of responsibility and breadth of authority; distribution of horizontal matrix structures; development of delegation of powers; dissemination of interfunctional teamwork; strengthening the position of logistics as a functional aspect. All this requires changes in the organization of logistics management at domestic enterprises. At the same time, given the constant changes in the external environment, the development and improvement of organizational structures of logistics management at domestic enterprises should be permanent.

The results of the research will be useful for managers of enterprises engaged in logistics activities, scientists who study the issues of improving the efficiency of enterprises and the formation of organizational structures for logistics management.

Keywords: *efficiency of activity, logistics, organizational structure, enterprise, management*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Нині, в умовах нестабільного зовнішнього середовища, підприємства постійно функціонують в режимі змін. На підприємствах відбуваються цілеспрямовані перетворення як окремих їх елементів, так і системи управління в цілому [Новаківський та Петрович].

Для забезпечення ефективного функціонування підприємства особливу роль відіграє удосконалення та модернізація організаційної структури управління. Розвиток організаційної структури управління спрямований на забезпечення пристосування підприємства до змін зовнішнього середовища та забезпечення його конкурентоспроможності у довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми формування та удосконалення організаційної структури управління підприємством присвятили праці Бабій І.В., Верескля М.Р., Герасименко В.М., Гой І.В., Зборовська О.М., Михаліцька Н.Я., Новаківський І.І., Петрович Й.М., Тюріна Н.М. тощо. Зважаючи на важливість логістики у функціонуванні сучасних підприємств, виникає потреба у формуванні та удосконаленні організаційних структур управління даною сферою діяльності. Особливо це актуально для вітчизняних підприємств, які протягом останнього часу зіткнулися з суттєвими змінами умов їх функціонування, зниженням ефективності діяльності.

Цілі статті. Ціль статті полягає у розробці пропозицій щодо розвитку організаційних структур управління логістикою на вітчизняних підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Протягом останніх років на вітчизняних підприємствах мала місце негативна нестійка тенденція до зниження рівня ефективності їх функціонування (рис. 1, рис. 2).

Дані рисунку 1 свідчать, що протягом 2018-2020 рр. на вітчизняних підприємствах спостерігалась негативна нестійка тенденція до зменшення рівня рентабельності їх операційної діяльності. В результаті у 2020 р. рівень рентабельності операційної діяльності вітчизняних підприємств становив 6,2 %, що було на 4,0 відсоткові пункти менше рівня 2019 р. та на 1,2 відсоткові пункти менше рівня 2016 р.

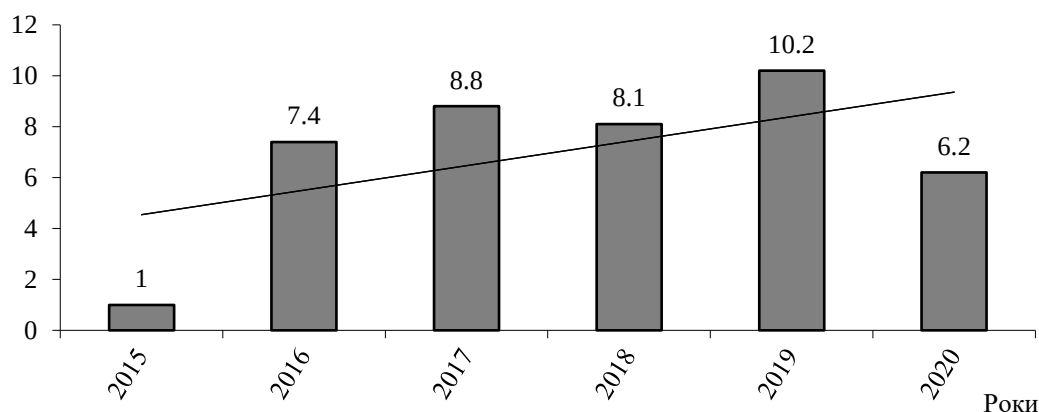

Рис. 1. Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств в Україні у 2015-2020 рр., %*

*складено на основі [2]

Рентабельність всієї діяльності вітчизняних підприємств у 2020 р. була низькою і становила лише 0,9 %, що було меншим за відповідні показники у 2017-2019 рр. та на 0,3 відсоткові пункти більшим рівня 2016 р. і на 8,2 відсоткові пункти більшим рівня 2015 р.

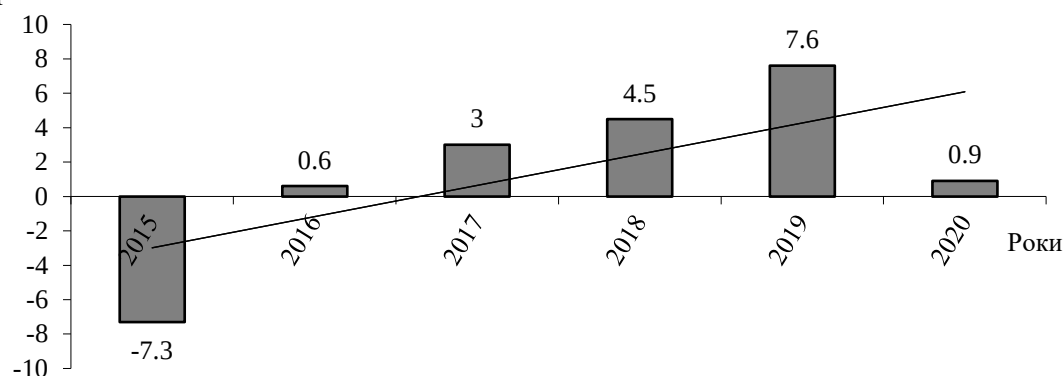

Рис. 2. Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності підприємств в Україні у 2015-2020 рр., %*

*складено на основі [2]

На зниження ефективності функціонування вітчизняних підприємств негативно вплинуло зростання витрат на виробництво (табл. 1).

Таблиця 1. – Динаміка обсягу виробленої продукції (товарів, послуг) підприємств та витрат на виробництво*

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) підприємств, млрд грн	3215,3	3884,6	4872,7	5626,4	6301,4	6508,2
Темпи росту обсягу виробленої продукції (товарів, послуг) підприємств, % до рівня минулого року	-	120,8	125,4	115,5	112,0	103,3
Витрати на виробництво продукції (товарів, послуг) підприємств, млрд грн	2434,3	2759,9	3525,2	4263,0	4675,3	4988,7
Темпи росту витрат на виробництво продукції (товарів, послуг) підприємств, % до рівня минулого року	-	113,4	127,7	120,9	109,7	106,7

*розраховано на основі [2]

Дані таблиці свідчать, що у 2017 р., 2018 р. та 2020 р. на вітчизняних підприємствах мала місце негативна тенденція до випереджаючого зростання витрат на виробництво відносно темпів росту обсягу виробленої продукції. В результаті у 2020 р. обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) підприємств зріс у 2,02 рази відносно рівня 2015 р., а розмір витрат на виробництво продукції (товарів, послуг) збільшився у 2,05 рази.

Негативним моментом, який нині має місце в діяльності багатьох підприємств, є зростання логістичних витрат у ціні продукції, причому, як зазначають експерти, на управління запасами припадає від 20 до 40 %, на транспортні витрати – 15-35 %, витрати на адміністративно-управлінські функції досягають 9-14 % [Шуклина, Рыгайло и Фомичёва].

Таким чином, на вітчизняних підприємствах нині гостро стоїть проблема пошуку шляхів зниження їх витрат та підвищення ефективності діяльності. Особливо важливу роль у цьому може відіграти логістика.

Світовий досвід свідчить, що застосування логістики дозволяє істотно підвищити ефективність функціонування підприємств. Численні дослідження показують, що при запровадженні логістики підприємства отримують численні конкурентні переваги (табл. 2).

Таблиця 2. – Переваги від застосування логістики на підприємствах*

Підвищення своєчасності постачання	Зменшення кількості порушень термінів постачання	Скорочення запасів, за рахунок підвищення надійності та якості постачання	Скорочення часу проходження товару по логістичному ланцюгу	Зниження витрат виробництва	Збільшення прибутку
на 7-10%	на 30-35 %	на 30-50 %	на 10-40 %	на 10-20%	на 5-15%

*складено на основі [7]

Належне використання логістики сприяє суттєвому зниженню логістичних витрат, які на переважній більшості сучасних підприємств є суттєвими. Так, наприклад, в окремих підприємствах витрати на логістику коливаються в межах від 5 % до 35 % від обсягу продажів, залежно від типу бізнесу, географічного масштабу діяльності та співвідношення вагових та цінових характеристик готових продуктів та використовуваних матеріалів. Витрати на логістику, як правило, становлять одну з найбільших статей витрат, пов'язаних з веденням бізнесу, поступаючись місцем лише витратам на сировину і матеріали у виробництві або собівартості реалізованої продукції в оптовій та роздрібній торгівлі.

Нині спостерігається підвищенню ролі логістики у діяльності сучасних підприємств. На підвищення ролі логістики в діяльності сучасних підприємств впливає цілий ряд чинників, а саме [Михаліцька та Верескля, 2020]:

- міжнародна експансія промисловості;
- зростання міжнародної торгівлі;
- міжнародний розподіл праці і кооперація;
- необхідність забезпечення конкурентних переваг на світовому ринку збуту продукції;
- зростання дефіциту ресурсів
- зростання обсягів виробництва і пов'язане із цим збільшення витрат сфери обігу тощо.

Для належного використання логістики у діяльності сучасних підприємств потрібне створення відповідної логістичної служби.

Служба логістики для підприємства виконує такі функції управління логістичною системою:

1. Формування та розвиток логістичної системи. Зміна технологій виробництва продукції, організаційної політики підприємства та умов ринку вимагають трансформації існуючої логістичної системи.

2. Визначення стратегії розвитку логістичних систем на макро- та мікрорівні. Управляючий логістичною системою на підприємстві несе відповідальність не лише за планування та підходи до формування стратегії, а й за контроль виконання стратегічних планів.

3. Адміністрація та координація комерційних та технологічних процесів. Служба логістики повинна не тільки взаємодіяти з усіма підрозділами підприємства при управлінні наскрізним матеріальним потоком, а й взаємно координувати виконувані логістичні функції.

4. Врахування специфіки управління матеріальними потоками для підприємств різних галузей промисловості та торгівлі. При формуванні логістичної системи підприємства та розробці логістичної стратегії необхідно враховувати специфіку різних галузей у промисловості та торгівлі.

При побудові логістичної структури на підприємстві Герасименко В.М. рекомендує дотримуватись наступних принципів [Герасименко, 2021]: системності; цілісності; ієрархічності; функціональності; цілеспрямованості; керованості; комплексності.

Взагалі розвиток логістики на підприємствах пройшов довгий шлях. До 1950-х рр. функції, котрі зараз вважаються логістичними, були допоміжними. Логістика в цей період була фрагментарною. Відповідальність за логістичну діяльність була розподілена між різними підрозділами чи працівниками підприємства [Зборовська, 2010]. Виконання логістичних завдань на підприємстві не було належним чином скоординованим. Це призводило до дублювання дій, спричиняло зайві витрати, обов'язки та відповідальність не були чітко розподіленими. Усвідомлення усіх цих проблем призвело до необхідності об'єднання логістичних функцій.

Все це призвело до того, що у 1950-х рр. з'явилися логістичні структури як інтегровані організаційні одиниці. Відбулося об'єднання функцій в єдину систему, що мало зорієнтувати роботу на загальний результат.

У 1980-х рр. увага змістилася з функцій на процес. На підприємствах стали приділяти увагу питанням ролі логістичних навичок у створенні споживчої вартості. Відповідно змінився і підхід до налагодження інтегрованої логістичної діяльності. Акцент змістився з питання про те як, як організувати виконання окремих функцій до питання, на те як краще управляти цілісним логістичним процесом.

Почала відбуватись переорієнтація на функціональне дезагрегування у поєднанні з інтеграцією на базі інформаційних технологій. Застосування інформаційних технологій для координації функцій та цілісного управління інтегрованою діяльністю дозволяло розподілити відповідальність за результати роботи в межах всієї організації.

Інтеграція призвела до об'єднання логістики з іншими сферами діяльності, а саме з маркетингом, виробництвом тощо. Для досягнення цілісної організаційної інтеграції підприємства змушені були об'єднати свої операційні можливості в нові організаційні блоки. Це передбачало об'єднання традиційних функціональних підрозділів у єдиний процес і вимагало перебудови традиційних організаційних структур.

Взаємозв'язок розвитку організаційної структури та логістики на підприємстві представлений на рисунку 3.

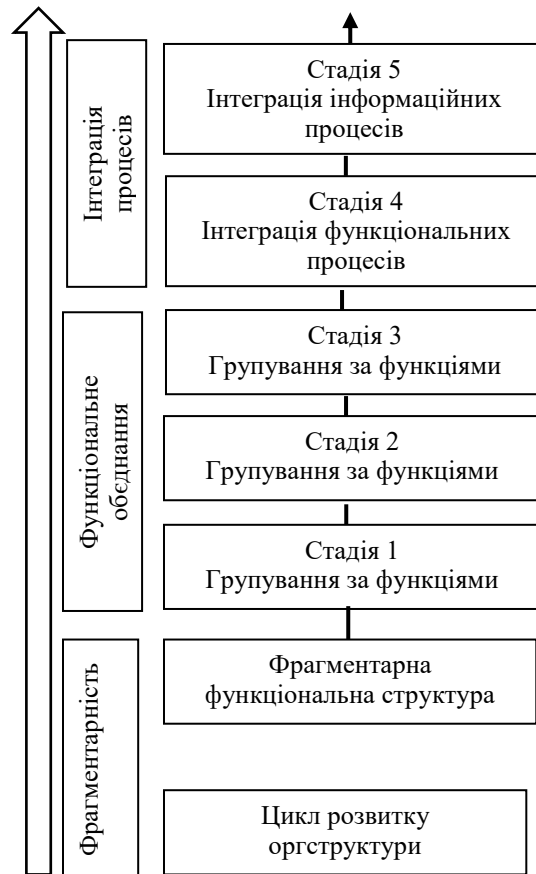

Рис. 3. Розвиток організаційної структури та логістики на підприємстві*

* складено на основі [3]

Побудова організаційної структури служби логістики пов'язана з прийняттям вищим менеджментом центральної компанії логістичної системи рішень щодо таких найважливіших аспектів управлінських рішень, як: спеціалізація, департаменталізація, розмір підрозділів та делегування повноважень. Департаменталізація зорієнтована на виділення структурних підрозділів служби логістики відповідно до сформульованої логістичної стратегії. Спеціалізація визначає закріплення окремої логістичної функції або набору функцій/операцій за конкретним структурним підрозділом (персоналом) підприємства.

На процес формування організаційної структури впливає насамперед обрана логістична стратегія, а також такі чинники, як виділені функціональні галузі логістики та логістичні функції, логістичні технології, кваліфікація, здібності та навички персоналу, інформаційна підтримка логістики тощо.

Зовнішня організаційна структура логістичного управління залежить від загальної структури управління підприємством. Розрізняють такі її форми [Тюріна, Гой та Бабій, 2015]:

- логістика у функціональній структурі підприємства (з вирішальними або дорадчими функціями);
- логістика в дивізійній структурі підприємства (централізована або децентралізована);
- логістика в матричній структурі підприємства.

Внутрішня організаційна структура логістичного менеджменту визначає розподіл відповідальності і повноважень всередині служби логістики [Тюріна, Гой та Бабій, 2015]. Вона представляє собою сукупність підрозділів служби логістики та

взаємозв'язків між ними. На переважній більшості підприємств служби логістики мають лінійно-функціональну структуру. Крім того служба логістики може бути лінійно-штабною, дивізійною, матричною, проектно-орієнтованою тощо.

В сучасному динамічному зовнішньому середовищі, підприємства постійно змінюють та удосконалюють свої організаційні структури, в т.ч. і служби логістики.

Нині проявляються наступні тенденції у здійсненні логістичного управління в організаційній структурі підприємств (рис. 4):

1. Структурне стискування. Відбувається розширення сфери логістичних завдань, вирішення яких здійснюється за допомогою взаємодії у робочих групах з персоналом, зайнятим в інших підрозділах підприємства. Це призводить до поступового стиснення логістичних структур на підприємстві, оскільки скорочується потреба у залученні великої кількості фахівців з логістики для вирішення питань, що є на межі зон відповідальності різних організаційних підрозділів.

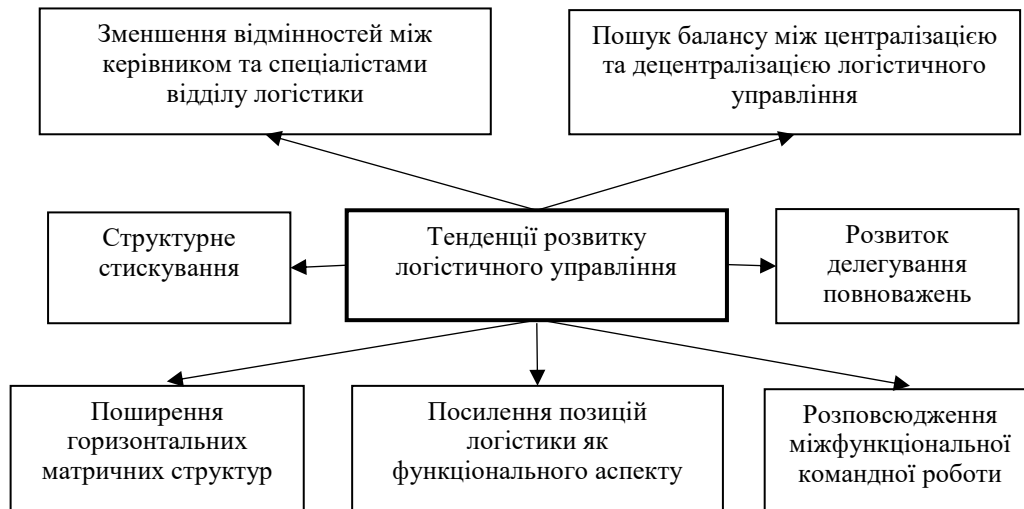

Рис. 4. Сучасні тенденції у розвитку логістичного управління*

*складено автором

Впровадження в логістичну систему таких інформаційних технологій як засоби комунікації в режимі реального часу, сучасні бази даних з підтримкою віддаленого доступу дозволяє очільнику логістичного департаменту підприємства з мінімальною кількістю фахівців, що перебувають у його підпорядкуванні, здійснювати координацію низки логістичних процесів без прямого втручання у їх протікання за допомогою формування вказівок для працівників відділу продажу, фінансового підрозділу, складу та інших підрозділів. Все це зменшує оперативне навантаження на співробітників відділу логістики та створює можливості для скорочення його штату.

2. Пошук балансу між централізацією та децентралізацією логістичного управління. Логістичне управління у компанії є децентралізованим, якщо кожен підрозділ відповідає за планування лише певної частини логістичних завдань і, відповідно, за реалізацію лише цих планів. Централізована організація логістики на підприємстві ґрунтується на протилежному принципі: складанням планів та їх виконанням займається відділ логістики. Фахівці відзначають, що на сучасних підприємствах централізація логістичного управління більше не є необхідною умовою для ефективної обробки інформації, навпаки, саме децентралізація має таку перевагу, як повсюдний доступ до інформаційних технологій та, як наслідок, до даних. Це стає можливим за рахунок вільного циркулювання логістичної інформації на сучасних підприємствах.

3. Зменшення відмінностей між керівником та спеціалістами відділу логістики у ступені відповідальності та широті повноважень. У традиційних лінійних структурах у сферу відповідальності працівників відділу логістики входить виконання поточних операцій, а керівник відділу займається тактичним та стратегічним плануванням. Проте в даний час подібний поділ обов'язків між рівнями ієрархії в логістичному підрозділі вже не є чітким та постійним: і рядові логісти, та начальник відділу залучені і до процесу планування, і до поточної діяльності.

4. Поширення горизонтальних матричних структур. Останнім часом матричні організаційні структури набувають поширення у підприємствах, які надають послуги.

Матричні структури дозволяють гнучко розподіляти дефіцитні технологічні активи та ресурси, зменшують дублювання функціональних обов'язків кваліфікованих кадрів, на постійній основі задіяних у різних підрозділах компанії.

5. Розвиток делегування повноважень.

6. Розповсюдження міжфункціональної командної роботи. Використання у сфері логістики міжфункціональних робочих команд дозволяє отримати всебічну оцінку логістичних проблем із різних точок зору. До спектру питань, для обговорення яких доцільне використання міжфункціональних команд, можна віднести наступні: підготовку інструкцій щодо використання нових програмних продуктів, обговорення порядку обробки нестандартних заявок на перевезення (небезпечних, негабаритних, великогазових вантажів), вибір розташування нового складу.

7. Посилення позицій логістики як функціонального аспекту. Логістика є не лише стратегічним елементом організаційної структури, але й впливає на інші функціональні сфери, а саме на маркетинг, фінанси, виробництво, сприяючи досягненню міжфункціональних цілей, а також зростанню задоволеності клієнтів.

Для забезпечення ефективного функціонування сучасних вітчизняних підприємств слід активізувати використання логістики в їх діяльності. Крім того, на вітчизняних підприємствах слід створювати/трансформувати служби логістики з врахуванням вищеперелічених змін у логістичному управлінні.

Висновки, обговорення та рекомендації. Результати дослідження засвідчують важливу роль логістики у забезпеченні ефективного функціонування підприємств на ринку, підтримання їх конкурентоспроможності у довгостроковій перспективі. Це вимагає створення на вітчизняних підприємствах логістичної служби, спроможної ефективно виконувати всі покладені на неї функції. При цьому, зважаючи на мінливість зовнішнього середовища функціонування сучасних підприємств, виникає потреба у постійному удосконаленні логістичної служби, внесенні відповідних змін у її організаційну структуру.

Авторські внески:

Концептуалізація: Коцкій Оксана

Збір даних: Коцкій Оксана

Формальний аналіз: Коцкій Оксана

Придбання фінансування: Коцкій Оксана

Розслідування: Коцкій Оксана

Методика: Коцкій Оксана

Ресурси: Коцкій Оксана

Нагляд: Коцкій Оксана

Підтвердження: Коцкій Оксана

Візуалізація: Коцкій Оксана

Написання: Коцкій Оксана

Список бібліографічного опису:

1. Герасименко В.М. (2021). Методика побудови логістичної структури організації. *Приазовський економічний вісник*, 1(24), 69-72.
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 02.01.2022).
3. Зборовська О.М. (2010). Місце і роль логістики в організаційній системі підприємства. *Європейський вектор економічного розвитку*, 1 (8), 48-57.
4. Михаліцька Н.Я. & Верескля М.Р. (2020). Логістичний менеджмент: навч. посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 440 с.
5. Новаківський І.І. & Петрович Й.М. Логістичні засади перетворення організаційних структур управління. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/735/1/75.pdf> (дата звернення: 08.01.2022).
6. Тюріна Н.М., Гой І.В. & Бабій І.В. (2015). Логістика: навч. посібник. К.: «Центр учбової літератури», 392 с.
7. Чичкина А.В. Влияние логистики на эффективность бизнеса компании. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-logistiki-na-effektivnost-biznesa-kompanii> (дата звернення: 05.01.2022).
8. Шуклина З.Н., Рыгайло В.А. & Фомичёва М.А. Современные тенденции развития рынка логистических услуг. URL: http://www.vectoreconomy.ru/images/publications/2018/10/logistics/Shuklina_Rygaylo_Fomicheva.pdf (дата звернення: 15.01.2022).

References:

1. Gherasymenko, V.M. (2021). Metodyka pobudovy loghystychnoji struktury orghanizaciji [Methods of building the logistics structure of the organization]. *Pryazovskij ekonomichnyj visnyk*, 1(24), pp. 69-72. [in Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajinu. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 02.01.2022). [in Ukrainian].
3. Zborovsjka, O.M. (2010). Misce i rolj loghistryky v orghanizacijnij systemi pidpryjemstva [The place and role of logistics in the organizational system of the enterprise]. *Jevropejskij vektor ekonomichnogho rozvytku*, 1 (8), pp. 48-57. [in Ukrainian].
4. Mykhalicjka, N.Ja. & Veresklja, M.R. (2020). Loghistrychnyj menedzhment [Logistics management]. Ljviv: Ljvivskij derzhavnyj universytet vnutrishnikh sprav, 440 p. [in Ukrainian].
5. Novakivskij, I.I. & Petrovych, J.M. Loghistrychni zasady peretvorennja orghanizacijnykh struktur upravlinnja [Logistic principles of transformation of organizational structures of management]. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/735/1/75.pdf> (accessed: 08.01.2022). [in Ukrainian].
6. Tjurina, N.M., Ghoj, I.V. & Babij, I.V. (2015). Loghistryka [Logistics]. K.: «Centr uchbovoi literatury», 392 p. [in Ukrainian].
7. Chychkyna, A.V. Vlyjanye loghistryky na jeffektyvnostj byznesa kompanyy [The impact of logistics on the efficiency of the company's business]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-logistiki-na-effektivnost-biznesa-kompanii> (accessed: 05.01.2022). [in Russian].
8. Shuklyna, Z.N., Ryghajlo, V.A. & Fomycheva, M.A. Sovremennye tendencyy razvytyja rynka loghystycheskykh uslugh [Modern trends in the development of the logistics services market]. URL: http://www.vectoreconomy.ru/images/publications/2018/10/logistics/Shuklina_Rygaylo_Fomicheva.pdf (accessed: 15.01.2022). [in Russian].

Дата подання публікації 21.01.2022 р.

JEL Classification: M 10; M31; I 20; F 29

Кузьмак О.І., д.е.н., професор

Луцький національний технічний університет<https://orcid.org/0000-0002-1950-8416>kuzmakoleg2312@gmail.com

Kuzmak Oleh, Doctor of Economics, Professor

Lutsk National Technical University<https://orcid.org/0000-0002-1950-8416>kuzmakoleg2312@gmail.com

ВПРОВАДЖЕННЯ ТА МОНІТОРИНГ СТАНДАРТІВ ЯКОСТІ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ, ЯК ІНСТРУМЕНТ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПОЗИЦІЙ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті піднімаються питання щодо стану та проблем системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти в університетах України, зокрема, впровадження та використання стандартів якості. Основною метою дослідження є науково-методичне обґрунтування організаційно-економічного механізму моніторингу та впровадження стандартів якості у освітній процес, впливу на прихильність здобувачі до закладів вищої освіти та забезпечення їх конкурентних позицій в контексті інтеграції якості вищої освіти у європейський освітній простір. Систематизація літературних джерел свідчить про не достатній рівень досліджень стратегії управління у закладах вищої освіти, що базується на принципах та умовах застосування стандартів якості, їх інтеграції у систему менеджменту якості освітнього процесу. Актуальність вирішення поставленої проблеми полягає у тому, що сектор вищої освіти є надзвичайно важливим та стратегічним для національної економіки і суспільства, зокрема. На протязі становлення незалежності України сфера вищої освіти набула великого зростання, освітній ринок зазнав значних змін, як результат конкуренція між закладами вищої освіти зростає і набуває галоупуючого характеру. Ці чинники, а також глобалізація та інтеграція України у європейський простір вказують на гостру необхідність розвитку та удосконалення зовнішньої та внутрішньої системи управління якістю освітнього процесу. У статті доведено, що задоволеність якістю освітньої послуги впливає на прихильність здобувача до закладу вищої освіти. Досліджено та запропоновано алгоритм безперервного моніторингу рівня якості освітніх послуг. На основі аналізу показників якості наданих освітніх послуг та релевантності взаємовідносин із здобувачами запропоновано матрицю взаємовідносин, що дозволяє закладу вищої освіти вибрати студентоорієнтовану стратегію поведінки на ринку освітніх послуг. Дослідження зводиться до висновків, що зростання прихильності здобувачі до закладів вищої освіти та забезпечення їх конкурентних позицій в контексті інтеграції якості вищої освіти у європейський освітній простір можливе за умов наполегливого впровадження стандартів якості, подолання опору впровадження нових пріоритетів, залучення широкого кола стейкхолдерів для реалізації та моніторингу освітніх програм, впровадження студентоцентричного навчання, підвищення привабливості освітніх програм, вивчення зворотного зв'язку щодо якості навчання від здобувачів, аналізу ринку праці та попиту на навчання, прогнозування і планування компетентностей та результатів навчання.

Ключові слова: вища освіта, Європейський простір вищої освіти, стратегія управління, якість освіти, моніторинг якості освіти, система внутрішнього забезпечення якості освіти, європейські стандарти ESG, сталий розвиток освіти.

IMPLEMENTATION AND MONITORING OF QUALITY STANDARDS IN THE EDUCATIONAL PROCESS AS A TOOL OF STRATEGIC MANAGEMENT AND ENSURING COMPETITIVE POSITION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article raises questions about the state and problems of the internal quality assurance system of higher education in Ukrainian universities, in particular, the implementation and use of quality standards. The main purpose of the study is the scientific and methodological justification of organizational and economic mechanisms of monitoring and implementation of quality standards in the educational process, influencing the commitment of applicants to higher education institutions and ensuring their competitive position in the context of integrating higher education quality into the European educational space. The systematization of literature sources indicates an insufficient level of research on management strategy in higher education institutions, based on the principles and conditions of application of quality standards, their integration into the quality management system of the

educational process. The urgency of solving this problem is that the higher education sector is extremely important and strategic for the national economy and society in particular. During the establishment of Ukraine's independence, the field of higher education has grown significantly, the education market has undergone significant changes, as a result of competition between higher education institutions is growing and becoming galloping. These factors, as well as the globalization and integration of Ukraine into the European space, indicate the urgent need to develop and improve the external and internal quality management system of the educational process. The article proves that satisfaction with the quality of educational services affects the applicant's commitment to higher education. The algorithm of continuous monitoring of the level of quality of educational services is researched and offered. Based on the analysis of indicators of quality of provided educational services and relevance of relationships with applicants, a matrix of relationships is proposed, which allows a higher education institution to choose a student-oriented strategy of behavior in the market of educational services. The study concludes that increasing students' commitment to universities and ensuring their competition while integrating the quality of higher education into the European educational space. This is possible with the persistent implementation of quality standards, overcoming resistance to new priorities, attracting a wide range of stakeholders to implement and monitor educational programs, implementing student-centered learning, increasing the attractiveness of educational programs, studying feedback on learning quality from applicants, labor market analysis and demand for learning, forecasting and planning competencies and learning outcomes.

Key words: *higher education, European Higher Education Area, management strategy, quality of education, monitoring of education quality, system of internal quality assurance of education, European ESG standards, sustainable development of education.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах глобалізації та сталого розвитку постає гостра необхідність вдосконалення та перебудови всіх секторів економіки та зокрема і освітньої галузі. Забезпечення якості вищої освіти на засадах європейських стандартів і рекомендацій ESG вже близько двох десятиліть вважають основою для розвитку Європейського простору вищої освіти (*EE and CEA, 2018; ESG, 2015*). В Україні цьому питанню почали приділяти значну увагу лише нещодавно. Закріплене Болонською декларацією 1999 р., воно стало, по суті, місією Болонського процесу та головною метою структурних реформ. З кожним наступним прийнятим комюніке питання забезпечення якості не лише залишається одним з ключових, воно усталюється, розширюється та деталізується. Забезпечення якості відповідно до Стандартів ESG надалі залишається одним із трьох головних завдань, підтверджене на Конференції міністрів у Парижі в травні 2018 р. (*EE and CEA, 2018; ESG, 2015*).

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання розвитку вищої освіти в Україні, її особливостей та впливу на стан національної економіки досліджували велика кількість вчених, такі як, В. Андрущенко, О. Василик, Д. Грішнова, Б. Данилишин, М. Згуровський, В. Кремін, В. Куценко, С. Ніколаєнко, В. Яблонський. В їх роботах досліджено сутність, особливості, умови, принципи управління та нарядки реформування системи вищої освіти. Однак, у більшості досліджень не достатньо уваги приділено саме стратегії управління, що базується на принципах та умовах застосування стандартів якості, їх інтеграції у систему менеджменту якості освітнього процесу.

Цілі статті. Метою дослідження є науково-методичне обґрунтування організаційно-економічного механізму моніторингу та впровадження стандартів якості у освітній процес, впливу на прихильність здобувачі до закладів вищої освіти та забезпечення їх конкурентних позицій в контексті інтеграції якості вищої освіти у європейський освітній простір.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Оскільки сектор освіти є ключовим елементом існування будь-якої держави, то системне та якісне управління ним є складовою соціально-економічної політики як рушійної сили. Відповідно ключовою проблемою розвитку систем внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти,

підвищення якості освітніх послуг, формування ефективної системи управління, що враховує особливості забезпечення врахування і задоволення інтересів між стейкхолдерами та університетами.

Забезпечення високої якості освітніх послуг перетворилось у напрям соціально-економічного розвитку більшості країн світу. Для України актуальним є прагнення до європейської і світової інтеграції освітнього простору, яка вимагає засвоєння нових положень, напрямів, інституційних рамок на основі найсучасніших освітніх технологій, що забезпечує підвищення якості освітніх послуг з орієнтацією на інтереси здобувачів вищої освіти. Якість – одна зі складних економічних категорій, до якої звертаються у випадку вибору механізму задоволення різноманітних потреб, при оцінці кінцевих результатів чи окремих їх операцій, при наданні послуг і стратегії розвитку, резервів підвищення ефективності.

Проблема якості протягом багатьох століть є предметом досліджень науковців у різних сферах, зокрема: філософів та економістів, конструкторів та інженерів, соціологів і політологів, екологів та освітян. У даний час якість виступає головним фактором системи освіти. Якщо все різноманіття досліджуваних і розв'язуваних людством проблем умовно поділити на глобальні (ті, що зачіпають інтереси всього людства) і локальні (ті, що зачіпають інтереси окремих держав, регіонів, організацій та актуальні в конкретний момент), то проблему якості необхідно віднести до рангу глобальних.

З точки зору філософії якість трактується як істотна визначеність, завдяки якій розглянутий об'єкт (у нашому дослідженні - освітня послуга) є саме цим, а не іншим об'єктом, а його складові елементи (якості освітніх послуг) характеризують специфіку, що дозволяє виокремлювати один об'єкт серед інших (за наявності певних якостей, рівня їх сформованості). Таким чином, якістю прийнято називати властивість об'єкта, що складає його стійку, постійну характеристику - таку, що виявляє його сутність (*Чемерис, 2005*).

Важливу роль у трактуванні та сучасному розумінні якості освіти відіграла прийнята у 1998 році на Всесвітній конференції з вищої освіти "Всесвітня декларація про вищу освіту на двадцять перше століття: бачення та дії" та "Рамки для пріоритетних дій щодо змін і розвитку у вищій освіті" (*World Declaration, 1998*). Згідно із зазначеним документом, якість у вищій освіті є багатовимірним та багатограним поняттям яке включає усі аспекти діяльності вищого навчального закладу, зокрема ресурси закладу, навчальну базу, академічну та навчальну роботу, освітні програми, кадровий потенціал, здобувачів освіти, злагоджена робота із роботодавцями та органами місцевого самоврядування. Тобто, можна стверджувати, що до якості вищої освіти відноситься весь комплекс складових які забезпечують ефективний процес взаємодії між закладом вищої освіти і здобувачем освітньої послуги і з метою задоволення потреб останнього і у відповідності до його очікувань.

Забезпечення якості є важливим інструмент контролю, який потребує планування, тобто визначення цілей. Ключовим елементом цього є першорядність таких чинників, як розподіл бюджету, управління процесами навчання і дослідженнями. Однак якість не може бути визначена без цілей. Акселераторами підвищення інтересу до якості та стандартів, що виявляється у швидкому розвитку галузі вищої освіти, зростанні її цінності для громадськості та залучення приватного інвестора, є такі: необхідність захисту стейкхолдерів в умовах мінливої якості вищої освіти; урахування інтересів здобувачів, роботодавців та суспільства; полегшення доступу до якісної освіти; першорядне значення інституційної автономії, яке стримується визнанням того, що вона призводить до додаткових обов'язків.

У найбільш загальному вигляді теоретико-методологічні вимоги до якості освітніх послуг подані в системі управління якістю ISO 9000:2000. Згідно з

міжнародними стандартами якості освітньої послуги можна розглядати як інтегральну характеристику, узагальнюючу сукупність можливостей виконувати вимоги (реалізовувати потреби) замовників та інших зацікавлених сторін. Відповідно до цієї концепції основу якості функціонування освітньої галузі має становити система злагодженого взаємозв'язку на всіх етапах відтворювального циклу між закладами вищої освіти, здобувачами, роботодавцями, органами місцевого самоврядування і іншими зацікавленими сторонами.

Дослідження сучасного стану галузі вищої освіти, вказують на те, що із 183 опитаних українських університетів у 50-ти наявні сертифікати якості, із них 46 є державними, 3 приватними і 1 комунальний. Якщо ж аналізувати ситуацію у розрізі спеціалізації ЗВО, то найбільш активними виявилися медичні та технічні заклади (сертифікацію пройшли 50% та 45,2% закладів у відповідних категоріях). Натомість лише 14,3 % класичних університетів можуть “похвалитися” пройденою сертифікацією (Фінніков та Терещук, 2020). Більшість університетів, у яких не має сертифікатів пояснює це відсутністю державних або відомчих вимог щодо обов'язковості таких дій. Удвічі менша частина посиляється на брак необхідних коштів (рис. 1). Можливість зазначення власної причини, якою скористалися 44 заклади, на жаль, не продемонструвала якихось раціональних пояснень чи причин (за винятком одного закладу, який має статус тимчасово переміщеного) (Фінніков та Терещук, 2020).

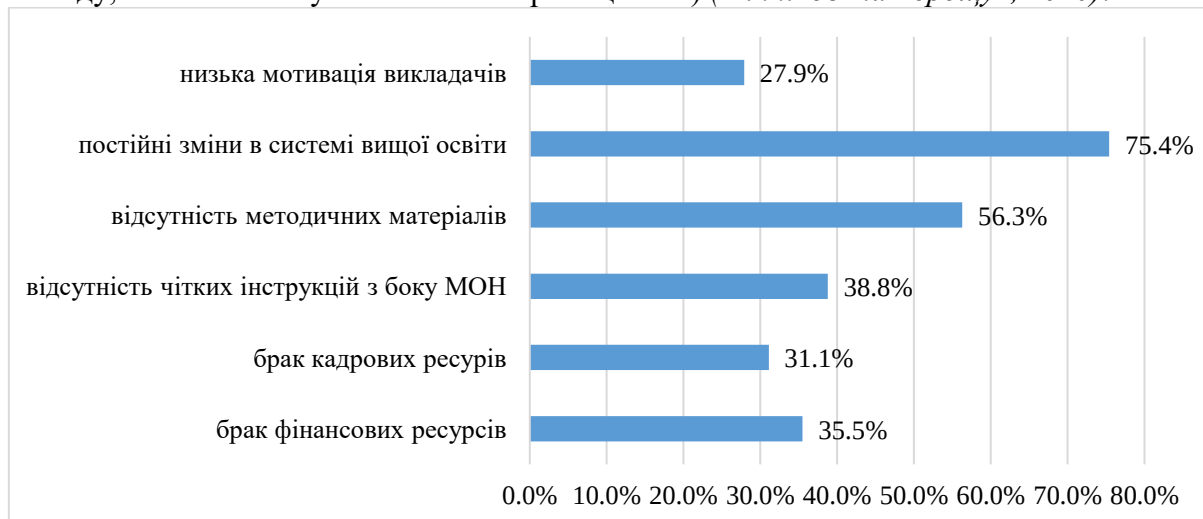

Рис. 1 Труднощі, з якими зіткнулися українські університети у процесі запровадження системи внутрішнього забезпечення якості (Фінніков та Терещук, 2020).

Можна погодитись із думкою Б. Міттала і В. М. Лассара, що задоволеність впливає на прихильність здобувача до закладу вищої освіти, що надає освітню послугу, при цьому найменша незадоволеність гарантує негативне ставлення. Максимальне задоволення здобувачів є визначальним чинником формування прихильності до ЗВО, але це вимагає регулярного проведення дослідження для відстеження динаміки задоволеності здобувачів освітніми послугами і оперативного усунення невідповідностей (Mittal and Lassar, 1998).

Процес оцінки і поліпшення рівня якості освітніх послуг, крім звичних показників, таких як якість викладання, наявність фінансових ресурсів, матеріально-технічної бази, повинен також включати постійний моніторинг (“діагностування”) невідповідності (“розриви”) між очікуваннями і сприйняттям освітньої послуг, що отримуються здобувачем. Зворотній зв'язок дає можливість адміністрації університету оперативно реагувати на оцінки здобувачів вищої освіти щодо отриманих послуг,

удосконалювати та створювати послуги максимально якісними і відповідними до очікувань здобувача та потреб ринкового середовища (рис. 2.).

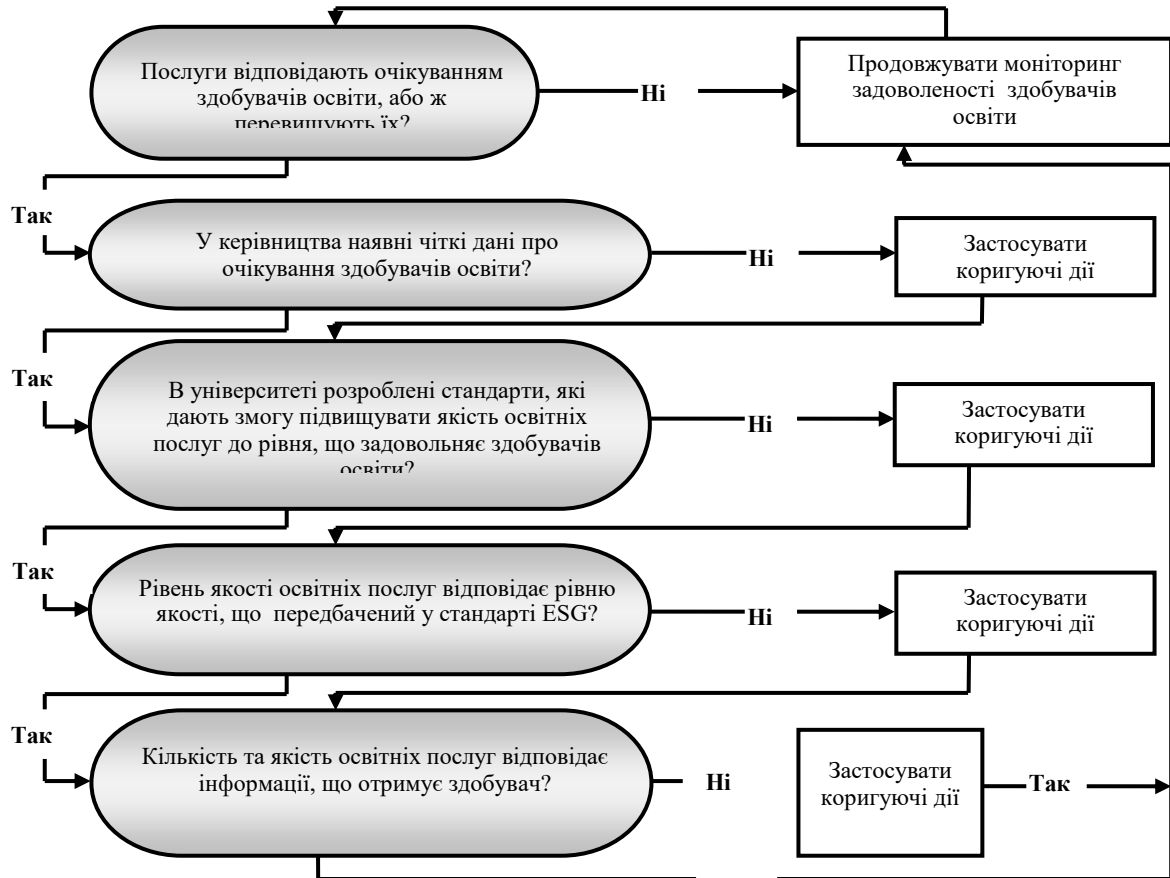

Рис. 2. Алгоритм безперервної оцінки рівня якості наданих університетом освітніх послуг

Джерело: розроблено автором

У разі якщо очікуване сприйняття освітніх послуг, наданих університетом, виявляться нижчим від очікувань, необхідно розглянути невідповідності, виявити причини їх виникнення та здійснити коригувальні дії для усунення виявлених причин.

Нові дослідження (узгодження), проведені на наступній стадії процесу, визначають ступінь успішності коригувальних дій щодо усунення виявлених невідповідностей. Зрештою процеси вимірювання рівня якості освітніх послуг та їх поліпшення повинні бути організовані як безперервний процес. Пам'ятаючи про “розриви” між очікуваннями і сприйняттям, прагнучи надавати освітні послуги високої якості, керівництво університетів повинно постійно підвищувати рівень якості надаваних освітніх послуг, керуючись високими Стандартами ESG, створити систему контролю якості надання освітніх послуг, систему задоволення скарг і особливу увагу приділяти професійному розвитку науково-педагогічного персоналу.

Проведені дослідження задоволеності здобувачів дозволять поліпшити характеристики послуг і підвищити їх якість, сприятимуть зміцненню конкурентної позиції університету на ринку і призведуть до встановлення довгострокового взаємовигідного партнерства університету і здобувача, навіть після завершення навчання, в якості роботодавця або іншого стейкхолдера.

При дослідженні задоволеності освітніми послугами, як вже було сказано, необхідно враховувати як інтереси здобувачів так і самих ЗВО. Інтереси здобувачів та університетів можна представити наступним чином:

$$K_{\text{факті}} = \frac{C_i}{C_i},$$

де C_i – ціна, яку готовий заплатити здобувач за освітню послугу по i - й спеціальності;

C_i – фактична вартість освітньої послуги для здобувача по i - й спеціальності;

$K_{\text{факті}}$ – якість наданих освітніх послуг по i - й спеціальності, при цьому повинна виконуватися умова:

$$K_{\text{факті}} \geq N_{\text{я}},$$

$$C_i \geq N_{\text{с}},$$

де $N_{\text{я}}$ – нормативна якість освітніх послуг, параметри якої закріплені МОН, Стандартами ESG та вимагаються на ринку праці (умова дотримання якої вимагається здобувачем і повинна виконуватись ЗВО);

$N_{\text{с}}$ – нормативна (індикативна) вартість освітніх послуг, параметри якої закріплені МОН.

При цьому можливі три ситуації.

1. $K_{\text{факті}}=1$. Ситуація сприятлива як для закладу вищої освіти, так і для здобувачів. У даному випадку якість наданих освітніх послуг відповідає очікуванням здобувачів і співрозмірна усім затратам і чинникам які впливають на її отримання.

2. $K_{\text{факті}}>1$. Така ситуація найбільш сприятлива для здобувача, так як якість наданих освітніх послуг вище його очікувань. Він буде вважати, що отримав освітні послуги високої якості в порівнянні із фінансовими затратами і іншими чинникам які впливають на її отримання.

3. $K_{\text{факті}}<1$. Якість наданих послуг не задовольняє потреби здобувачів. Здобувач може втрати прихильність до закладу вищої освіти, а в гіршому випадку звернутись до іншого для отримання освітньої послуги.

На основі аналізу показників якості наданих освітніх послуг та релевантності взаємовідносин із здобувачами можна вибудовувати матрицю взаємовідносин, що дозволяє закладу вищої освіти вибрати студентоорієнтовану стратегію поведінки на ринку освітніх послуг (рис. 3.).

Рівень прихильності здобувачів до ЗВО		Необхідно підвищувати якість освітніх послуг	Необхідно оптимізувати умови надання освітніх послуг	Найбільш сприятлива ситуація для обох сторін
		Необхідно підвищувати якість освітніх послуг	Ситуація, що задовольняє обидві сторони	Необхідно оптимізувати умови надання освітніх послуг
		Необхідно досліджувати запити здобувачів	Необхідно оптимізувати умови надання освітніх послуг	Необхідно оптимізувати умови надання освітніх послуг
Високий				
Середній				
Низький				
		$K_{\text{факті}} <$	$K_{\text{факті}} = 1$	$K_{\text{факті}} > 1$
		Рівень якості освітніх послуг, що надаються		

Рис. 3. Матриця взаємовідносин університетів у контексті надання освітніх послуг

Джерело: складено автором

Важливим моментом при виборі стратегії зростання прихильності здобувачів до закладу вищої освіти є збереження заданого рівня якості. Це можливо на основі підвищення продуктивності та якості викладання, впровадження ефективної системи моніторингу якості, запровадження та імплементації Стандартів ESG. Крім того, стратегія зростання прихильності здобувачів до закладу вищої освіти на основі зростання рівня якості освітніх послуг повинна реалізовуватися із врахуванням вимог ринку праці та базуватись на принципах соціальної відповідальності, підвищенні ефективності організаційно-управлінської діяльності. Загалом темпи зростання якості надаваних освітніх послуг повинні бути вище темпів зростання вимог ринку праці до фахівців тієї чи іншої галузі, тобто прорухуватись на кілька років наперед.

Одним із “розривів”, що виникають у процесі надання освітніх послуг, є суперечності між розробленими нормативами, стандартами ESG, правилами і процесом реалізації їх на практиці. Даний “розрив” виникає через те, що розроблені документи в галузі освіти у багатьох випадках доводяться не належним чином, а подекуди і взагалі не доводяться до науково-педагогічного персоналу ЗВО в Україні, ще гірше, інколи виникають ситуації, коли науково-педагогічний персонал не бажає сприймати, а то і взагалі не в змозі сприймати інформацію щодо стандартів якості та змін ринкового середовища. Проте, поліпшення конкурентних позицій ЗВО на ринку освітніх послуг, забезпечення росту прихильності здобувачів, у тому числі системи менеджменту якості, можливо тільки через залучення усіх працівників університету та їх підтримки (Eales-Reynolds, 2021). Даний процес варто здійснювати наступними етапами.

На першому етапі політика в галузі якості надання освітніх послуг розробляється і являє собою цілі, завдання та принципи даної політики.

На другому етапі розроблена політика впроваджується у процеси внутрішньої системи управління якістю, а система менеджменту якості безперервно взаємодіє зі стратегічним менеджментом університету і з життєвим циклом освітніх послуг.

На третьому етапі політика менеджменту якості університету у вигляді нормативів, стандартів, правил, механізмів реалізації доводиться до усього без виключення науково-педагогічного персоналу.

На четвертому етапі визначається компетентність викладачів університету, так як для виконання завдань із забезпечення якості кожен викладач повинен володіти певними знаннями, вміннями і навичками, відповідно, повинна бути створена система підвищення професійної якості кадрового складу.

На п'ятому етапі необхідне створення системи взаємозв'язку цілей ЗВО і цілей науково-педагогічного персоналу для того, щоб викладачі розуміли, яких цілей їм необхідно досягти, щоб у підсумку університет міг досягти своїх цілей в напрямку вдосконалення управління якістю освітніх послуг.

На шостому етапі необхідна розробка та впровадження системи мотивації викладачів, яка спонукатиме викладачів досягати поставлених перед ним цілей на основі розроблених ключових показників ефективності.

Отже, усунення “розриву” щодо суперечності між розробленими нормативами, стандартами ESG, правилами і процесом реалізації їх на практиці безумовно сприятиме підвищенню якості освітніх послуг і як результат прихильності здобувачів до ЗВО. При цьому, важливо пам'ятати, що характер якості освітньої послуги, відмінний від якості матеріальних продуктів і якості більшості інших послуг. Для продуктів якість представляється у порівнянні з еталонним зразком, а для освітньої послуги часто пов'язується з кваліфікацією персоналу, і в обох випадках з очікуваннями споживача. Споживач же, принаймні, в даний час, часто не має чіткого уявлення про очікування якості. У той же час якість освітніх послуг не має нормативно встановленої величини.

Висновки, обговорення та рекомендації. Отже, запровадження стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти ESG зумовлює необхідність реформ у стратегічному та оперативному управлінні освітою. Подолання опору впровадження нових пріоритетів, залучення стейкхолдерів та

впровадження студентоцентричного навчання відбувається унаслідок підвищення привабливості програм навчання у вищій освіті, вивчення зворотного зв'язку щодо якості навчання від здобувачів, аналізу ринку праці та попиту на навчання, прогнозування і планування компетентностей та результатів навчання.

Зазначимо, що ЗВО мають одну з основних місій, яка полягає у створенні відповідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів. З метою досягнення цих цілей потрібно забезпечити якісне оновлення нормативно-правової бази у сфері вищої освіти, зокрема, щодо базових нормативних документів, які визначають та регулюють питання формування і вдосконалення внутрішньої системи забезпечення якості освітнього процесу. Нажаль, попри значні зусилля, в Україні на сучасному етапі, в напрямі формування сучасних систем забезпечення якості вищої освіти значних успіхів ще не досягнуто.

Авторські внески:

Концептуалізація: Кузьмак Олег

Збір даних: Кузьмак Олег

Формальний аналіз: Кузьмак Олег

Придбання фінансування: Кузьмак Олег

Розслідування: Кузьмак Олег

Методика: Кузьмак Олег

Ресурси: Кузьмак Олег

Нагляд: Кузьмак Олег

Підтвердження: Кузьмак Олег

Візуалізація: Кузьмак Олег

Написання: Кузьмак Олег

Список бібліографічного опису:

1. European Education and Culture Executive Agency. Eurydice. (2018). The European higher education area in 2018 : Bologna Process implementation report, Publications Office. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2797/63509> (дата звернення: 15.01.2022)
2. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). (2015). Brussels, Belgium. URL: https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf (дата звернення: 29.12.2021).
3. Чемерис О.А. Якість освіти як загальна тенденція європейської інтеграції. *Вісник Житомирського економічного університету ім. І.Франка*. 2005. №5. С.219-221.
4. World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: Vision and Action and Framework for Priority Action for Change and Development in Higher Education. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. 1998. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141952> (дата звернення: 10.01.2022)
5. Фінніков Т.В., Терешчук В.І. Розвиток систем внутрішнього забезпечення якості в українських закладах вищої освіти. Аналітичний звіт. Київ: Ваіте. 2020. 58с.
6. Mittal, Banwari & Lassar, Walfried. (1998). Why Do Customers Switch? The Dynamics of Satisfaction. *Journal of Services Marketing*. Vol. 3. DOI: 10.1108/08876049810219502
7. Eales-Reynolds, I.-J. . and Rugg, E. (2021). Engendering a culture of quality enhancement in teaching and learning - lessons learned. URL: <https://www.oecd.org/education/imhe/43977642.pdf> (дата звернення: 10.01.2022).

References:

1. European Education and Culture Executive Agency. Eurydice. (2018). The European higher education area in 2018: Bologna Process implementation report, Publications Office. Retrieved from: <https://data.europa.eu/doi/10.2797/63509> (accessed 15 January 2022). [in English].
2. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). (2015). Brussels, Belgium. Retrieved from: https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf (accessed 29 December 2021) [in English].
3. Chemerys O.A. (2005). Yakist osvity yak zahalna tendentsiia yevropeiskoi intehtatsii [Quality of education as a general trend of European integration]. *Visnyk Zhytomyrskoho ekonomichnoho universytetu im. I.Franka – Bulletin of Zhytomyr University of Economics*. I. Franko. No.5. P.219-221. [in Ukrainian]
4. World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: Vision and Action and Framework for Priority Action for Change and Development in Higher Education. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. 1998. Retrieved from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141952> (accessed 10 January 2022). [in English]
5. Finnikov T.V., Tereshchuk V.I. (2020). Rozvytok svstem vnutrishnoho zabezpechennia yakosti v ukrainskvykh zakladakh vyshchoi osvity [Development of internal quality assurance systems in Ukrainian higher education institutions]. *Analitychnyi zvit – Analytical report*. Kyiv: Waite. 58p. [in Ukrainian]
6. Mittal, Banwari & Lassar, Walfried. (1998). Why Do Customers Switch? The Dynamics of Satisfaction. *Journal of Services Marketing*. Vol. 3. DOI: 10.1108/08876049810219502 [in English]
7. Eales-Reynolds, I.-J. . and Rugg, E. (2021). Engendering a culture of quality enhancement in teaching and learning - lessons learned. Retrieved from: <https://www.oecd.org/education/imhe/43977642.pdf> (accessed 10 January 2022). [in English]

Дата подання публікації 11.01.2022 р.

JEL Classification: D20; D83; I25

Кузьмак О.М., д.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-0394-0981>
kuzmakolena3007@gmail.com

Kuzmak O. Doctor of Economic Sciences, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-0394-0981>
kuzmakolena3007@gmail.com

ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

В даній статті узагальнено питання управління якістю вищої освіти. Основною метою дослідження є оцінка наявного досвіду впровадження управління системою якості вищої освіти в Україні, врахування іноземного досвіду та дослідження нормативно-правих аспектів з даного питання. Актуальність вирішення даної наукової проблеми обумовлена поглибленням глобалізаційних процесів, інтеграції України в європейський освітній простір що сприяє реформі вищої освіти в Україні. Досліджено досвід розробки та впровадження механізмів управління системою внутрішнього забезпечення якістю вищої освіти в закладах вищої освіти України. Проаналізовано нормативно-правове регулювання щодо управління як зовнішньої, так і внутрішньої систем забезпечення якості вищої освіти в Україні. Особливо важливим аспектом в управлінні системою внутрішнього забезпечення якості вищої освіти та її моніторингу є розробка та впровадження внутрішніх нормативних документів (положень, порядків, тощо) що забезпечили б формування, побудову, регулювання процедур внутрішнього забезпечення якості вищої освіти. Саме тому стратегію (політику) та процедури забезпечення якості освіти ЗВО повинен сформувати самостійно з урахуванням усіх елементів системи забезпечення якості освіти, законодавчих вимог, на основі своєї автономії та принципів прозорості. Оцінено забезпечення координації систем внутрішнього забезпечення якості в університетах України. Визначено, що новий шлях акредитації освітніх програм дав значний поштовх до розробки та впровадження в діяльності університетів України, внутрішніх положень або порядків, для врегулювання процесу проведення опитувань. Але потрібно чітко розуміти, що універсальних методів управління якістю на сьогодні не має, кожен університет йде своїм шляхом побудови внутрішньої системи якості. Результати дослідження можуть бути корисними для ефективної побудови системи якості у вітчизняних університетах, де в першу чергу має бути сформоване усвідомлення культури якості та академічної доброчесності у академічних спільнотах.

Ключові слова: *якість освіти, забезпечення якості вищої освіти, акредитація освітніх програм, управління системою внутрішнього забезпечення якістю вищої освіти, система зовнішнього забезпечення якості, культура якості.*

IMPLEMENTATION OF QUALITY MANAGEMENT SYSTEM IN HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

The relevance of the study is due to the deepening globalization processes, Ukraine's integration into the European educational space, which contributes to the reform of higher education in Ukraine. That is why it is important today to study the existing experience in implementing the quality management system of higher education in Ukraine, taking into account foreign experience and research of regulatory and legal aspects on this issue. The experience of development and implementation of mechanisms for managing the internal quality assurance system of higher education in higher education institutions of Ukraine is studied. The normative-legal regulation on the management of both external and internal quality assurance systems of higher education in Ukraine is analyzed. A particularly important aspect in the management of the internal quality assurance system of higher education and its monitoring is the development and implementation of internal regulations (regulations, procedures, etc.) that would ensure the formation, construction, regulation of internal quality assurance procedures in higher education. That is why the strategy (policy) and procedures for ensuring the quality of education should be formed by the HEI independently, taking into account all elements of the education quality assurance system, legal requirements, based on its autonomy and principles of transparency.

An assessment of the coordination of internal quality assurance systems in Ukrainian universities was conducted. It is determined that the new way of accreditation of educational programs has given a significant

impetus to the development and implementation of Ukrainian universities, internal regulations or procedures to regulate the process of conducting surveys. But it is necessary to clearly understand that there are no universal methods of quality management today, each university goes its own way to build an internal quality system. The results of the research can be useful for the effective construction of the quality system in domestic universities, where first of all the awareness of the culture of quality and academic integrity in academic communities should be formed.

Keywords: *quality of education, quality assurance of higher education, accreditation of educational programs, management of the internal quality assurance system of higher education, external quality assurance system, quality culture.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її з важливими науковими та практичними завданнями. Актуальність дослідження обумовлена поглибленням глобалізаційних процесів, інтеграції України в європейський освітній простір що сприяє реформі вищої освіти в Україні. Саме тому важливим на сьогодні є дослідження наявного досвіду впровадження управління системою якості вищої освіти в Україні, врахування іноземного досвіду та дослідження нормативно-правих аспектів з даного питання.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Окремі аспекти проблеми управління системою якості вищої освіти висвітлені в працях вчених, зокрема Фіннікова (Фінніков та Терещук, 2020), (George Kwadwo Anane, Michael Addaney and Pohlenz Philipp, 2022), та ін. Згадані вчені внесли великий вклад у розробку теоретичних та практичних аспектів управління якістю вищої освіти. Не зважаючи на значну кількість публікацій в означеній проблематиці, серед вчених недостатньо досліджено питання щодо світового досвіду та досвіду України, щодо формування системи управління внутрішньою та зовнішньою системою управління якістю вищої освіти.

Цілі статті. Ключовими цілями статті є: необхідність у дослідженні впровадження системи управління якістю вищої освіти в Україні та стану формування системи управління якістю вищої освіти у країнах Європи та США.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Забезпечення якості в секторі вищої освіти викликало багато дискусій серед зацікавлених сторін вищої освіти протягом останнього десятиліття і стало більш актуальним питанням у найближчій перспективі. Частково це пов'язано з тим, що зацікавлені сторони вищої освіти очікують, що випускники закладів вищої освіти мають найвищу якість, щоб вони могли реалізуватися в будь-якому середовищі як у власній країні, так і на міжнародному рівні. На думку Michael Addaney (Michael Addaney and Pohlenz Philipp, 2022), сектор вищої освіти «в деяких колах розглядається як завершальний етап обробки випускника на ринок». Це передбачає, що заклади вищої освіти повинні розробити та впровадити адекватні механізми забезпечення якості, щоб переконати студентів, уряд, батьків, роботодавців та регуляторів вищої освіти, що випускники мають відповідну підготовку, щоб відповідати вимогам ринку. Основою для інтеграції української вищої освіти у світовий освітній простір є удосконалення нормативно-правового регулювання системи не лише зовнішнього, а й внутрішнього забезпечення якості вищої освіти. Ось чому система якості як ідея і як процес стало предметом суперечливих дебатів і чимось, що зустрічає опір, принаймні, коли його вперше впроваджують. За ці роки накопичився величезний масив літератури з дослідженнями припускаючи, що результати оцінювання не відображають достовірно та достовірно якість викладання і, таким чином, не можуть бути використані як основа для управлінських рішень, особливо якщо ці управлінські рішення мають бюджетне значення (Pohlenz, 2009; Shevlin, 2000). У ширшій перспективі різні автори виділяють різні ефекти оцінок, які не обов'язково пов'язані з якістю. Інші аргументи проти забезпечення якості стосуються природи академічного викладання, яке,

відповідно до цього типу аргументації, не може бути розбито на вимірювані одиниці та причинно-наслідкові зв'язки, які вказують на будь-який вплив викладачів на навчальні досягнення учнів. Питання про те, що таке якість у вищій освіті, неодноразово розглядалося з натяком на те, що навіть якщо якість неможливо легко визначити, це не означає, що її неможливо виміряти. Однак це підкреслює той факт, що вимірювання якості є непростим завданням. Незважаючи на те, що існування зовнішньої та внутрішньої системи якості сьогодні широко прийнято, дискусія, окреслена вище, все ще триває, принаймні в багатьох університетах, де вчені досі звинувачують систему якості як бюрократичний тягар, так і незаконне втручання з боку центрального керівництва, а саме ректора, офіс якого тримає у своїх руках занадто багато управлінських повноважень, щоб «регулювати та дисциплінувати науковців» (Lucas, 2014).

Посадові особи системи якості («менеджери з якості»), які відповідають за впровадження відповідних процедур (дослідження оцінки, внутрішній аудит якості тощо), постійно перебувають у незручному положенні, коли їм доводиться виправдовувати свої підходи та методи. Як наслідок, спеціалісти з контролю якості намагаються вдосконалити свої дослідницькі інструменти, щоб не відставати від методологічних дебатів, які ведуться в навколишньому просторі, кидаючи виклик методичним та управлінським підходам роботи менеджерів з якості.

У сфері вищої освіти України під час реформування зроблено перші кроки до вдосконалення нормативно-правового регулювання щодо забезпечення якості освіти, серед яких ухвалення Закону України «Про вищу освіту», Закону України «Про освіту». Однак сьогодні виникає нагальна потреба подальшого розроблення і вдосконалення нормативно-правових актів відповідно до новоприйнятих законів у сфері освіти. Досліджуючи нормативно-правове забезпечення системи якості освіти, варто зауважити, що певні нормативні та законодаві документи стосуються напряду забезпечення якості вищої освіти, а деякі документи мають лише опосередкований вплив. Так, у розділі 5 закону України «Про освіту» визначено сутність та складові системи забезпечення якості, інструменти, процедури та заходи підвищення якості освіти (Закон України «Про освіту», 2021). Визначено ліцензування освітньої діяльності, акредитацію освітніх програм, інституційну акредитацію закладів вищої освіти та виокремлено процес внутрішнього та зовнішнього моніторингу якості освіти. Процедура внутрішнього моніторингу передбачена проведення закладами вищої освіти самостійно. Згідно ст.16, розділу 5 Закону України «Про вищу освіту» в системі забезпечення якості вищої освіти виокремлені наступні складові:

- 1) системи забезпечення закладами вищої освіти якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості);
- 2) системи зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти та якості вищої освіти;
- 3) системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти (Закон України «Про вищу освіту», 2022).

Окрім цього, даним законом передбачено низку процедур та заходів внутрішньої та зовнішньої системи забезпечення якості вищої освіти. Саме даним нормативним документом визначено статус, повноваження, склад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

Однією з основних місій закладів вищої освіти є створення належних умов для реалізації учасниками освітнього процесу знань, вмінь та професійних навичок. Саме тому особливо важливим аспектом в управлінні системою внутрішнього забезпечення якості вищої освіти та її моніторингу є розробка та впровадження внутрішніх нормативних документів (положень, порядків, тощо) що забезпечили б формування,

побудову, регулювання процедур внутрішнього забезпечення якості вищої освіти. Саме тому стратегію (політику) та процедури забезпечення якості освіти ЗВО повинен сформулювати самостійно з урахуванням усіх елементів системи забезпечення якості освіти, законодавчих вимог, на основі своєї автономії та принципів прозорості. Однією із надзвичайно важливих процедур забезпечення якості є процес опитування усіх стейкхолдерів освітнього процесу, який широко використовується закордонними університетами, та саме завдяки даному процесу і можливе вдосконалення якості вищої освіти відповідно до Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG) (*Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти, 2015; 9. European Education and Culture Executive Agency, Eurydice, 2018*). Але при цьому варто зауважити, що врегулювання даного процесу повинно бути внутрішніми нормативними документами закладу вищої освіти. Залучення студентів на найпростішому рівні передбачає опитування студентів в кінці модулів або програм навчання. Однак думка студентів повинна лунає у всіх ключових напрямках діяльності університету та командах з розробки освітніх програм. Крім того, на національному рівні опитування задоволеності студентів матиме значний вплив на врахування думки студентства загалом, підвищення якості освіти та на організаційний успіх усіх закладів вищої освіти. Таким чином, університети зможуть по-справжньому слухати студентів та звертати увагу на їх потреби. Це є ключем до успіху будь-якого підходу, орієнтованого на студента університетів, гарантуватиме, що студенти візьмуть на себе відповідальність за формування своєї академічної кар'єри та братимуть активну участь у навчанні.

Долучення українських університетів до загальноєвропейського простору вищої освіти також вимагає від закладів, аби процес забезпечення якості в них був прозорим та «формалізованим» – створений відповідний підрозділ, дотримані вимоги згідно з низкою міжнародних стандартів. Хоча за останніми дослідженнями далеко не усі українські університети мають у своїй структурі відділи забезпечення якості освіти (рис.1)

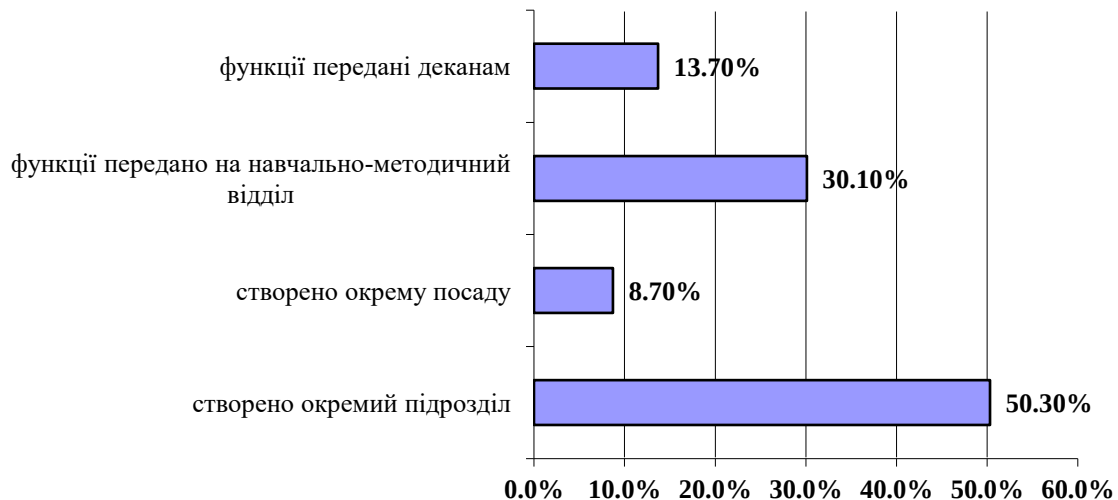

Рис.1. Забезпечення координації систем внутрішнього забезпечення якості в університетах України (Фінніков, 2020).

Так, лише в половині закладів для цього створені окремі структурні підрозділи; у 8,7% закладів створено окрему посаду. У 30,1 % університетів ці функції передані навчально-методичним відділам, у 13,7% - деканам. Така практика показує, що в значній частині ЗВО реально не склалося розуміння важливості цього напрямку роботи, оскільки

навчально-методичні підрозділи традиційно перевантажені, і не мають для цього достатнього ресурсного та кадрового потенціалу (Фінніков, 2020).

Реформування системи освіти в Україні, зокрема, процедура акредитації освітніх програм, перебуває сьогодні у перехідному періоді від старих правил і процедур до нових європейських стандартів. Механізм акредитації спеціальностей, програм є одним з основних інструментів зовнішнього моніторингу якості освітньої діяльності та контролю за ефективністю роботи закладів освіти. З 2019 року після запуску Національного агентства з забезпечення якості вищої освіти була впроваджена в Україні нова процедура акредитації освітніх програм. В тому ж році паралельно було прийняте положення «Про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти», введене в дію наказом МОН № 977 від 11.07.2019 року, яким визначений порядок проведення акредитацій, критерії оцінювання, процедуру прийняття рішень про акредитацію та передбачено процедуру визнання сертифікатів про акредитацію освітніх програм, виданих іноземними акредитаційними агентствами (Положення «Про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти», 2020). Саме із введенням нової процедури акредитації освітніх програм, актуальними стали такі процеси, як опитування, яке до введення нової процедури акредитації проводилося далеко не усіма закладами вищої освіти України, якщо навіть і проводилося, то мало несистематичний та хаотичний характер. Новий шлях акредитації освітніх програм дав значний поштовх то розробки та впровадження в діяльності університетів України, внутрішніх положень або порядків, для врегулювання процесу проведення опитувань. Чи не вперше почали проводити опитування таких важливих стейкхолдерів освітнього процесу, як роботодавців та випускників. Значно зросла увага до якості викладання та рейтингування викладачів. Також можна з впевненістю констатувати, про значне збільшення частки ЗВО, які систематично практикують регулярні опитування студентів стосовно якості роботи конкретних викладачів.

Порівняно з 2017 роком, стрімко зросла роль антиплагіатної перевірки: для магістерських робіт – з 14,9 % до 84,7 %, для бакалаврських робіт – з 10,7 % до 64,5 %, для курсових – з 8,3% до 35%, для наукових робіт (статей, тез) – з 19,3% до 73,2%, для науково-дослідних робіт – з 9,5% до 55,2% (Фінніков, 2020). Проблема академічної доброчесності почала активно обговорюватися у суспільстві. При цьому можна стверджувати, що саме вимоги Національного агентства стали поштовхом до розвитку даної проблеми, що стимулювало вітчизняні заклади вищої освіти до розробки внутрішніх положень та інших нормативних документів для врегулювання питань антиплагіатної перевірки робіт не лише здобувачів вищої освіти, а й науково-педагогічних працівників.

Пошук шляхів забезпечення якості освіти у ЗВО є пріоритетним напрямом, оскільки якісна освіта забезпечує якісне навчання і виховання учасника освітнього процесу, і, відповідно, творить фахівця у відповідній галузі.

Висновки, обговорення та рекомендації. Отже, не зважаючи на те, що існуючі проблеми управління системою якості вищої освіти в Україні, все таки спостерігаємо значні зрушення в забезпеченні якості вищої освіти. Проте все таки постає гостра необхідність вивчення світового досвіду як внутрішнього, так зовнішнього забезпечення якості вищої освіти та впровадження передових практик для зростання якості вищої освіти. Але потрібно чітко розуміти, що універсальних методів управління якістю на сьогодні не має, кожен університет йде своїм шляхом побудови внутрішньої системи якості. Задля ефективної побудови системи якості в першу чергу має бути сформоване усвідомлення у академічних спільнотах культура якості та академічної доброчесності.

Авторські внески:

Концептуалізація: Кузьмак Олена

Зберігання даних: Кузьмак Олена

Формальний аналіз: Кузьмак Олена

Придбання фінансування: Кузьмак Олена

Розслідування: Кузьмак Олена

Методика: Кузьмак Олена

Ресурси: Кузьмак Олена

Нагляд: Кузьмак Олена

Підтвердження: Кузьмак Олена

Візуалізація: Кузьмак Олена

Написання: Кузьмак Олена

Список бібліографічного опису:

1. Фінніков Т.В., Терешук В.І. Розвиток систем внутрішнього забезпечення якості в українських закладах вищої освіти. *Аналітичний звіт*. Київ: Ваїте, 2020. 58с.
2. George Kwadwo Anane, and Michael Addaney. Managing Quality Assurance in Higher Education: The Case of the University of Energy and Natural Resources. *Journal of Education and Practice*. Vol.7, No.22, 2016 URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1112941.pdf> (дата звернення 10.01.2022).
3. Pohlenz, Philipp (2009). Datenqualität als Schlüsselfrage der Qualitätssicherung von Lehre und Studium. *Bielefeld: Universitätsverlag Weblar*.
4. Shevlin, M, Banyard, P, Davies, M. and Griffiths, M. (2000). The Validity of Student Evaluation of Teaching in Higher Education: Love me, Love my Lectures? *Assessment and Evaluation in Higher Education*. Vol. 25, No. 4. 397-405.
5. Lucas, L. (2014). Academic resistance to quality assurance processes in higher education in the UK, *Policy and Society: Journal of Public, Foreign and Global Policy*. Vol. 33, Issue 3, P. 215-224. <https://doi.org/10.1016/j.polsoc.2014.09.006>
6. Закон України «Про освіту», редакція від 21.11.2021р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 10.01.2022).
7. Закон України «Про вищу освіту», редакція від 01.01.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 10.01.2022).
8. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). К.: ТОВ «ЦС», 2015. 32 с.
9. European Education and Culture Executive Agency, Eurydice. (2018). The European higher education area in 2018 : *Bologna Process implementation report*, Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2797/63509>
10. Положення «Про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти», введене в дію наказом МОН № 977 від 11.07.2019 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text> (дата звернення: 10.01.2022).

References:

1. Finnikov T.V., Tereshchuk V.I. (2020). *Rozvytok system vnutrishnoho zabezpechennia yakosti v ukraïnskikh zakladakh vyshchoi osvity* [Development of internal quality assurance systems in Ukrainian higher education institutions]. *Analitychnyi zvit* [Analytical report]. Kyiv: Waite. 58p. [in Ukrainian].
2. George Kwadwo Anane, and Michael Addaney. Managing Quality Assurance in Higher Education: The Case of the University of Energy and Natural Resources. *Journal of Education and Practice*. Vol.7, No.22, 2016 Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1112941.pdf> (accessed 10 January 2022). [in English].
3. Pohlenz, Philipp (2009). Datenqualität als Schlüsselfrage der Qualitätssicherung von Lehre und Studium. *Bielefeld: Universitätsverlag Weblar*. [in German].
4. Shevlin, M, Banyard, P, Davies, M. and Griffiths, M. (2000). The Validity of Student Evaluation of Teaching in Higher Education: Love me, Love my Lectures? *Assessment and Evaluation in Higher Education*. Vol. 25, No. 4. 397-405. [in English]
5. Lucas, L. (2014). Academic resistance to quality assurance processes in higher education in the UK, *Policy and Society: Journal of Public, Foreign and Global Policy*. Vol. 33, Issue 3, P. 215-224. <https://doi.org/10.1016/j.polsoc.2014.09.006> [in English].
6. Zakon Ukrainy «Pro osvitu», redaktsiia vid 21.11.2021r. [Law of Ukraine «On Education», version of 21.11.2021]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (accessed 10 January 2022). [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu», redaktsiia vid 01.01.2022 r. [Law of Ukraine «On Higher Education», version of 01.01.2022]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (accessed 10 January 2022). [in Ukrainian].
8. Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity (ESG) [Standards and guidelines for quality assurance in the European Higher Education Area (ESG)]. Kyiv: CS LLC, 2015. 32 p. [in Ukrainian].
9. European Education and Culture Executive Agency, Eurydice. (2018). The European higher education area in 2018 : *Bologna Process implementation report*, Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2797/63509> [in English].
10. Polozhennia «Pro akredytatsiiu osvitynih prohram, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity», vvedene v diu nakazom MON № 977 vid 11.07.2019 roku [The Regulation "On Accreditation of Educational Programs for the Training of Higher Education Applicants" was enacted by Order of the Ministry of Education and Science № 977 of July 11, 2019.]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text> (accessed 10 January 2022).[in Ukrainian].

Дата подання публікації 11.01.2022 р.

JEL Classification: M-11

Ліпич Л.Г., доктор економічних наук, професор,
кафедра підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-9059-7271>
lglipych@gmail.com

Lipych. L., Doctor of Economics, Professor,
Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-9059-7271>
lglipych@gmail.com

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ВИРОБНИЧОГО ПІДПРИЄМСТВА

Логістика є найбільш ефективним, ринково орієнтованим механізмом реалізації економічних перетворень. Логістичний процес цілеспрямована послідовність дій, що об'єднує логістичні функції, спрямовані на досягнення мети логістичної діяльності.

Мета статті - провести ідентифікацію логістичних процесів виробничих підприємств та дефінувати основні ознаки їх класифікації.

Обґрунтовано, що процеси як елементи системи складаються з операцій та функцій. Кожен процес можна описати притаманними йому характеристиками. До них належать: назва процесу, цілі, структура, входи, виходи, постачальники, клієнти, атрибути, показники оцінки ефективності та керівник (власник) процесу.

Зазначено, що керівник(власник) процесу це особа, яка розуміє логіку процесу, планує його, стежить за його виконанням, контролює та вживає заходів для підвищення його ефективності. Роль керівника (власника) є вирішальною для ефективності процесу. Він є особою, відповідальною за результати і має право вносити необхідні зміни. Завдання керівника (власника) процесу полягають у такому: формулювати цілі процесу; визначати плани розвитку процесу; визначати необхідні ресурси; моніторити результати реалізації процесу; визначати напрями і шляхи удосконалення процесу; керувати групою лімінування конфліктів; вирішувати проблеми, що виникають між організаційними підрозділами, що беруть участь у процесі.

У статті наведена класифікація логістичних процесів за різними ознаками: за фазами, функціями, рівнем агрегації даних, видом і характером перебігу логістичних процесів, характером і рівнем прийняття рішень, концепцією ланцюга вартості, частотою логістичних процесів, способом їх реалізації, формою та схемою реалізації. Ідентифіковано логістичні процеси в межах зазначених функцій.

Доведено, що логістичні процеси направлені на координацію матеріальних та інформаційних потоків, і їх основне завдання полягає в узгодженні цих потоків з іншими процесами, що відбуваються на підприємстві. Наявність тих чи інших логістичних процесів залежить від специфіки діяльності підприємства та є індивідуальною для кожного з них.

Ключові слова: логістичний процес, логістичні операції, логістичні функції, керівник логістичного процесу, класифікація логістичних процесів.

IDENTIFICATION AND CLASSIFICATION OF LOGISTIC PROCESSES OF A MANUFACTURING ENTERPRISE

Logistics is the most efficient, market-oriented mechanism for implementing economic transformation. The logistics process is a purposeful sequence of actions that combines logistics functions aimed at achieving the goal of logistics activities.

The purpose of the article is to identify the logistics processes of industrial enterprises and define the main features of their classification.

It is substantiated that processes as an element of the system consist of operations and functions. Each process can be described by its inherent characteristics. These include: process name, objectives, structure, inputs, outputs, suppliers, customers, attributes, performance indicators, and process manager (owner).

It is noted that the leader (owner) of the process is a person who understands the logic of the process,

plans it, monitors its implementation, monitors and takes measures to improve its efficiency. The role of the leader (owner) is crucial for the effectiveness of the process. He is the person responsible for the results and has the right to make the necessary changes. The tasks of the leader (owner) of the process are as follows: to formulate the goals of the process; determine plans for the development of the process; identify the necessary resources; monitor the results of the process; identify areas and ways to improve the process; lead a conflict reduction team; solve problems that arise between organizational units involved in the process.

The article classifies logistics processes according to various features: phases, functions, level of data aggregation, type and nature of logistics processes, nature and level of decision making, concept of value chain, frequency of logistics processes, method of their implementation, form and scheme of implementation. Logistic processes within the specified functions are identified.

It is proved that logistics processes are aimed at coordinating material and information flows, and their main task is to coordinate these flows with other processes occurring in the enterprise. The availability of certain logistics processes depends on the specifics of the enterprise and is individual for each of them.

Key words: *logistics process, logistics operations, logistics functions, logistics process manager, classification of logistics processes.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Логістика є найбільш ефективним, ринково орієнтованим механізмом реалізації економічних перетворень і виступає в світовій системі руху товарів як спосіб планування, формування та розвитку переміщення матеріальних потоків з мінімальними часовими і фінансовими витратами. Будучи каталізатором економічного розвитку. Логістика володіє найбільшим теоретико-прикладним інструментарієм формування логістичних систем, процесів, функцій та операцій, охоплюючи практично усі сфери діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Науковий внесок у аналіз логістичних процесів, роботу функціональних галузей логістики, конфлікти цілей в логістичному управлінні та інші питання системного та інтегрованого у зовнішнє середовище логістичного управління є об'єктом дослідження цілої низки українських та іноземних вчених. Г.Л.Матвієнко-Біляєва (*Whipple*, 2007), М.І.Іванова (*Іванова*, 2017), А.Г.Кальченко [10], Є.В. Крикавський [11], В. Е. Николайчук [8], М.А.Окландер[9], Л. Н. Чернописька[11], Н.Струк та інші вітчизняні науковці, як і зарубіжні: M.Hammer[6], J. A. Champy [6], A. Badiru [7], B.Ayeni [7], P.Blaik [12], U.Wegner [13], J.M.Whipple [14], D.Russell[14] та інші з року в рік представляють у виданнях України та світу результати своїх досліджень у даному напрямі. Проте, незмінним у їхніх працях є спільне бачення про те, що на сьогоднішній день, з впровадженням в український бізнес європейських вимог щодо якості, часу, кількості та наявності ефективних розподільчих центрів, вимоги інноваційного управління питання ідентифікації та класифікації логістичних процесів є надзвичайно важливим.

Цілі статті - провести ідентифікацію логістичних процесів виробничих підприємств та дефінувати основні ознаки їх класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В умовах турбулентності зовнішнього середовища та постійних змін в очікуваннях споживачів процесний підхід забезпечує стабільне вдосконалення продукції. Тобто, існує необхідність відходу від стабільних організаційно - функціональних структур до гнучких і динамічних, що забезпечують оптимізацію виробничих процесів, у тому числі логістичних.

У наукових доробках на цю тему важко знайти однозначне визначення поняття процесу, не кажучи вже про логістичний процес. Його дефінують як:

- процес переміщення, трансформації, матеріального і супутніх йому потоків у процесі надання й забезпечення управлінської свободи в умовах послідовних взаємодій та взаємозалежностей [1];

- процес планування, прогнозування, контролю і реалізації результативного та

дієвого зберігання і транспортування товарно-матеріальних цінностей, включаючи послуги та відповідну інформацію від точки виникнення потоку до точки його споживання (включаючи експорт, імпорт, зовнішні і внутрішні пересування) з метою максимального задоволення потреб споживачів [2] ;

- ланцюг вартості, в якому завдяки реалізації окремих завдань підвищується цінність участі у створенні або постачанні продукту та/або послуги [3];

- цілеспрямована послідовність дій, що об'єднує логістичні функції, спрямовані на досягнення мети логістичної діяльності [4, с. 107];

- набір взаємопов'язаних або взаємодіючих дій, які перетворюють вхідні дані у вихідні (стандарт ISO 9000: 2000) [5].

Кожен процес можна описати притаманними йому характеристиками. До них належать: назва процесу, цілі, структура, входи, виходи, постачальники, клієнти, атрибути, показники оцінки ефективності та керівник (власник) процесу.

Керівник(власник) процесу це особа, яка розуміє логіку процесу, планує його, стежить за його виконанням, контролює та вживає заходів для підвищення його ефективності [6]. Ця особа має повноваження визначати межі процесу. Крім того, вона встановлює та затверджує складові процесів. Власник відіграє найважливішу роль в керованому процесі. Важливо, щоб він розумів логіку процесу та шляхи підвищення його ефективності. Крім того, він повинен керувати роботою багатьох залучених до процесу працівників, тому важливо, щоб у нього були лідерські здібності.

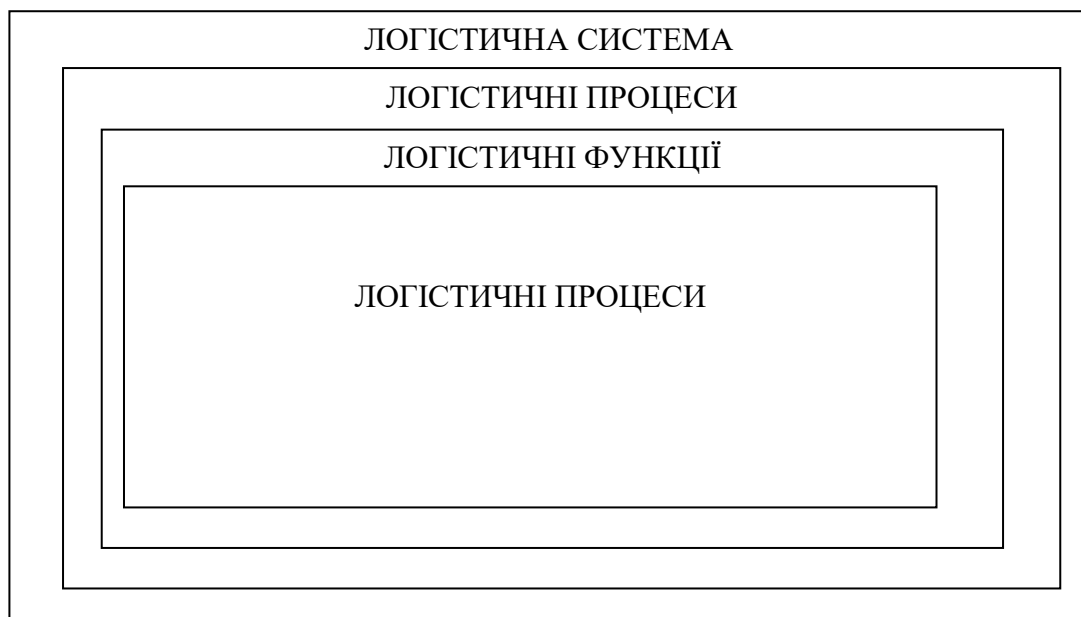

Рис.1 Ієрархія складових логістичної системи

Джерело: Власні напрацювання на основі [7, с. 84.].

Роль керівника (власника) є вирішальною для ефективності процесу. Він є особою, відповідальною за результати і має право вносити необхідні зміни. Завдання керівника (власника) процесу полягають у такому:

- формулювати цілі процесу;
- визначати плани розвитку процесу;
- визначати необхідні ресурси;
- моніторити результати реалізації процесу;
- визначати напрями і шляхи удосконалення процесу;
- керувати групою лімінування конфліктів;

-вирішувати проблеми, що виникають між організаційними підрозділами, що беруть участь у процесі.

Процеси як елемент системи складаються з операцій та функцій. Зв'язки між цими елементами представлені на рисунку 1.

Взаємозалежність представлена на рис. 1 показує, що найменшим елементом системи є логістична операція. Логістичні операції, на думку багатьох науковців [8,9], - це відокремлена сукупність дій з реалізації логістичних функцій, спрямована на перетворення матеріального і/або інформаційного потоку.

Логістична функція - це комплекс логістичних операцій, які направлені на реалізацію завдань конкретної логістичної системи [8,9]. Логістичні функції у свою чергу складаються в логістичний процес, а декілька процесів складають логістичну систему.

За визначенням А.Г. Кальченка, «логістична система - це організаційно-господарський механізм управління матеріальними та інформаційними потоками. Мета логістичної системи - доставка у задане місце потрібної кількості та асортименту максимально підготовлених для виробничого чи особистого споживання товарів та виробів з мінімальними витратами.» [10].

Для більш глибокого пізнання суті логістичних процесів застосуємо методи наукового пізнання - типізацію та класифікацію, що базуються на виявленні подібності (відмінності) об'єктів з метою їх ідентифікації. Класифікація логістичних процесів за різними ознаками представлена в табл. 1. До найбільш часто використовуваних ознак відносять поділ логістичних процесів за фазами, об'єктами логістичного потоку та рівнем прийняття рішень.

Таблиця 1. – Критерії класифікації логістичних процесів

Ознаки	Поділ логістичних процесів
Фази логістики	- логістичні процеси постачання - виробничі логістичні процеси - розподільчі логістичні процеси - процеси утилізації відходів
Функції логістичних процесів	- процес зберігання - транспортний процес - процес управління матеріальними потоками - процес обробки замовлення - процес пакування
Рівень агрегації даних	Процеси; підпроцеси; функції; операції
Вид і характер перебігу логістичних процесів	- детерміновані процеси - змінні процеси
Характер і рівень прийняття рішень	- операційні процеси - стратегічні процеси
Концепція ланцюга вартості	- безпосереднє створення цінності (основні) - опосередковано пов'язані зі створенням вартості (допоміжні) - не створюють вартості (марнотратство)
Частота логістичних процесів	одноразові; циклічні регулярні; сезонні
Способи реалізації процесів	послідовні; паралельні ⁴ альтернативні циркуляційні
Схема процесу	- процеси взаємозалежні - процеси, що перетинаються
Форма процесів	- прості процеси - складні процеси

Джерело: власне напрацювання на основі [11].

Логістичні процеси безпосередньо пов'язані з матеріальними потоками, потоками готової продукції, фінансовими потоками та інформацією. Ці потоки можна розділити на матеріальні (фізична сировина, матеріали, продукція) і нематеріальні (інформація). Крім того, процеси супроводжуються потоками фінансових ресурсів,

капіталу, знань, технологій та основних засобів. Виробничому підприємству притаманні складні процеси, нагромадження запасів, їх зберігання та обслуговування, потоки постачання та продажу. Організаційно логістичну структуру підприємства можна розділити на три складові: постачання, виробництво та дистрибуція. У межах цих функціональних напрямів виробничого підприємства можна визначити основні функції логістичного менеджменту (табл. 2).

Таблиця 2. – Основні функції логістичного менеджменту в контексті діяльності виробничого підприємства

Вид і характер діяльності		Основні функції логістичного управління		
		У сфері дистрибуції	У сфері виробництва	У сфері постачання
Завдання і процеси логістичні	Довго-термінові	- планування процесів зберігання та транспортування, - планування локації складу, - планування структури дистрибуції, - планування обсягів зовнішньої логістики	- планування процесів зберігання та транспортування, - планування складських і транспортних засобів, - планування структури та виробничих систем, - планування забезпечення виробничого потенціалу	- планування процесів зберігання та транспортування, - планування місць зберігання, - планування структури постачання, - планування матеріальних і сировинних потоків, - планування обсягів зовнішньої логістики
	Середньо і коротко-термінові	- планування використання транспортних засобів, - контроль і виконання замовлень, - планування термінів постачання, - контроль запасів готової продукції, - введення в експлуатацію та пакування товарів, - обмін інформацією	- планування використання транспортних засобів, - планування та контроль виробництва, - контроль потоків матеріалів і напівфабрикатів, - контроль використання персоналу та технічних засобів, - обмін інформацією.	- планування використання транспортних засобів, - планування та контроль надходження матеріалів, - планування термінів постачання, типу упаковки, - моніторинг надходження та складування матеріалів, - обмін інформацією
Координація процесів	Довго-термінові	- планування та узгодження програм дистрибуції, - планування стратегій дистрибуції, - вибір торгових підприємств і клієнтів	- планування та узгодження виробничих програм, - планування виробничої стратегії, - планування розміщення виробництва	- планування та узгодження програм закупівель, - планування стратегії закупівель, - оцінка та вибір постачальників
	Середньо і коротко-термінові	- визначення потреб дистрибуції, - визначення програм збуту, транспортування та зберігання, - визначення рівня обслуговування поставки	- визначення виробничих потреб, - визначення завантаження обладнання, - планування виробничої партії	- визначення потреб постачання, - визначення програм закупівель, транспортування та зберігання, - визначення розмірів поставок

Джерело: [12, с.206, 13, с.124-125].

Логістичні процеси розмежовують на основні та допоміжні. Основні логістичні процеси змінюють тимчасові, просторові, кількісні, якісні, родові властивості продукції та інформації. До них належать процеси закупівлі, виробництва та дистрибуції. Ці процеси складаються з субланцюгів процесів потоків матеріалів і продуктів і взаємодоповнюючих інформаційних потоків. У свою чергу, допоміжні процеси товарного потоку включають зберігання, транспортування, отримання продукції, відвантаження, лімінування відходів та обслуговування, а також забезпечення взаємозв'язку з виробничим процесом, постачальниками та замовниками.

На відміну від основних логістичних процесів, які мають бути впроваджені на всіх виробничих підприємствах, наявність допоміжних логістичних процесів залежать від прийнятої логістичної концепції та моделі управління підприємством. Вони можуть включати стратегічне, адміністративне та оперативне планування та процеси прийняття рішень для формування, координації та оптимізації логістичних систем. Зокрема, такі види діяльності: планування та контроль логістичних витрат і доходів, розробка логістичних стратегій, навчання персоналу, реалізація логістичних проектів, використання логістики при впровадженні нових продуктів.

Крім того, логістичні процеси можна розділити на: основні стратегічні процеси та основні операційні процеси. Структуру основних стратегічних процесів формують процеси планування цілей і логістичних стратегій, логістичного контролю та формування логістичної системи. Основні операційні процеси включають процеси виконання замовлень, логістичні процеси у сфері закупівель, продажу та розподілу, процеси планування та контролю виробництва, а також після продажне обслуговування [14, с. 23-24.]

Ефективне управління логістичними процесами вимагає встановлення логічних і часових зв'язків як між окремими елементами кожного процесу починаючи від транзакцій, через супутні завдання і закінчуючи управлінням процесом [15, с. 174-196.].

Збільшення кількості ідентифікованих у літературі логістичних процесів є результатом двох аспектів - швидкого розвитку теорії управління та дедалі складніших умов, в яких ці процеси відбуваються. Незважаючи на плин часу, основними логістичними процесами у виробничих підприємствах все ще є обробка замовлень, процеси транспортування та складування, управління запасами та процеси пакування.

Кожен логістичний процес більшою чи меншою мірою пов'язаний з транспортуванням, зберіганням та інвентаризацією. Деякі процеси, ідентифіковані в науковій літературі з цього питання, можна охарактеризувати як процеси, що межують з логістикою та іншими функціональними сферами, наприклад маркетинг, виробництво, закупівля.

Взявши за орієнтир логістичні завдання виробничого підприємства логістичні процеси можна класифікувати на :

- логістичні процеси закупівлі;
- виробничі логістичні процеси;
- логістичні процеси дистрибуції.

Закупівельна логістика має такі завдання: визначення джерел необхідних ресурсів, а також постачальників основної та допоміжної сировини; оцінка кількості матеріальних ресурсів, необхідних для замовлення у постачальників; вибір на ринку закупівель оптимальних постачальників, цінова політика яких відповідає потребам та можливостям підприємства.

Метою виробничої логістики є оптимізація матеріальних потоків усередині підприємств, які задіяні у створенні матеріальних благ або наданні матеріальних послуг. Тобто, основними завданнями виробничої логістики є: керування матеріальними і супутніми потоками підприємств; планування потреб у матеріальних ресурсах; планування виробничих витрат на виготовлення продукції; інформаційне забезпечення виробничого процесу; управління виробництвом, постановка й організація виробничих завдань; здійснення контролю якості виготовленої продукції. [16] .

Логістичні процеси дистрибуції необхідні для координації потоків товарів (готової продукції) до кінцевого споживача, управління якістю виготовленої продукції, введення в експлуатацію нової та модернізованої продукції, планування дизайну упакування, вибору каналів збуту, організації повернень.

Висновки, обговорення та рекомендації. Реалізація логістичних процесів має

значний вплив на економічні показники діяльності виробничого підприємства, його фінансовий результат, а також на ринкові позиції та конкурентоспроможність.

Логістичні процеси направлені на координацію матеріальних та інформаційних потоків, і їх основне завдання полягає в узгодженні цих потоків з іншими процесами, що відбуваються на підприємстві. Наявність тих чи інших логістичних процесів залежить від специфіки діяльності підприємства та є індивідуальною для кожного з них. Проте недостатньо їх просто ідентифікувати та класифікувати. Ефективність логістичних процесів в першу чергу залежить від ефективності управління ними.

Авторські внески:

Концептуалізація: Ліпич Любов

Зберігання даних: Ліпич Любов

Формальний аналіз: Ліпич Любов

Придбання фінансування: Ліпич Любов

Розслідування: Ліпич Любов

Методика: Ліпич Любов

Ресурси: Ліпич Любов

Нагляд: Ліпич Любов

Підтвердження: Ліпич Любов

Візуалізація: Ліпич Любов

Написання: Ліпич Любов

Список бібліографічного опису:

- 1.Lazzarini S., Chaddad F., Cook M. Integrating supply chain and network analysis: The study of netchains. Journal on Chain and Network Science. 2001. №1 (1). P. 7–22.
- 2.Glossary of Terms. Офіційний сайт Council of Supply Chain Management Professionals [Електронний ресурс]. URL: <https://cscmp.org/research/glossary-terms> (дата звернення 13.12.2022).
- 3.Porter M. Competitive Advantage, Free Press. New York 1985. P. 3.
- 4.Іванова М. І. Наукові засади управління логістичними системами на промислових підприємствах. Дніпро. Грані. 2017. 428 с.
- 5.Kaus M. Building the Foundation for Continuous Improvement // Quality World.. 2000. № 1.
- 6.Hammer, M. and Champy, J. Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution. Harper Collins, New York. 1993.
7. Badiru A., Ayeni B. Practitioner's Guide to Quality and Process Improvement. Chapman&Hall, London 1993.
8. Николайчук В. Е. Основы логистики. Донецк: ДонГУ. 1999. 166 с.
9. Окландер М. А. Контуры экономической логистики. Київ. Наукова думка, 2000. 174 с.
10. Кальченко А.Г. Логистика. підручник. Київ. КНЕУ. 2014. 284 с.
- 11.Крикавський Є.В., Чернописька Н.В. Логістичні системи. Навч. посібник. Львів. Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2009. 264 с.
- 12.Blaik P. Logistyka. Koncepcja zintegrowanego zarządzania, PWE. Warszawa 2014.
13. Ліпич Л.Г., Хілуха О.А., Кушнір М.А., Волинець І.Г. Компетентності менеджера з логістики промислового підприємства. Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки : журнал. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. – N 1 (25). 119-128 с.
- 14.Wegner U. Einführung in das Logistik-Management. Prozesse-Strukturen-Anwendungen, Betriebswirtschaftlicher Verlag Gabler GmbH, Wiesbaden. 1996.
- 15.Whipple J.M., Russell D. Building supply chain collaboration: a typology of collaborative approaches. "International Journal of Logistics Management" 2007. Vol. 18. No. 2.
- 16.Матвієнко-Біляєва Г.Л. Ляліна Н.С. Котельникова Ю.М. Основні напрями розвитку логістики підприємств та її основні концепції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія міжнародні економічні відносини і світове господарство. 2019. Випуск 21. Частина 2. С. 119–124.

References:

- 1.Lazzarini S., Chaddad F., Cook M.(2001). Integrating supply chain and network analysis: The study of netchains. Journal on Chain and Network Science. 2001. №1 (1). P. 7–22.
2. 2.Glossary of Terms. Ofitsiyni sait Council of Supply Chain Management Professionals [Elektronnyi resurs]. URL: <https://cscmp.org/research/glossary-terms> (data zvernennia 13.12.2022).
- 3.Porter M. (1985).Competitive Advantage, Free Press, New York. P. 3.
- 4.Ivanova M. I.(2017).Naukovi zasady upravlinnia lohistychnymy systemamy na promyslovykh pidpriemstvakh.[Scientific principles of logistics systems management at industrial enterprises] Dnipro. Hrani. P.428. (in Ukrainian).
- 5.Kaus M. (2000). Building the Foundation for Continuous Improvement. Quality World. № 1.
- 6.Hammer M. and Champy J. (1993) Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution. Harper Collins, New York.
7. Badiru A., Ayeni B.(1993). Practitioner's Guide to Quality and Process Improvement. Chapman&Hall, London.
8. Nykolaichuk V. E.(1000). Osnovy lohistyky. [Fundamentals of logistics] Donetsk. DonHU. 166 s.

9. Oklander M. A. (2000). Kontury ekonomycheskoi lohistyky.[Contours of economic logistics]. Kyiv. Naukova dumka. 174 s. (in Ukrainian).
10. Kalchenko A.H. Lohistyka.[Logistics]/ Pidruchnyk. Kyiv. KNEU. 2014. 284s. (in Ukrainian).
11. Krykavskiy Ye.V., Chornopyska N.V. Lohistychni systemy.[Logistics systems] Navch. posibnyk. Lviv. Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". 2009. 264 s. (in Ukrainian).
12. Blaik P.(2014). Logistyka. Koncepcja zintegrowanego zarzadzania, PWE, Warszawa. (in Poland).
13. Lypych L.H., Khilukha O.A., Kushnir M.A., Volynets I.H. Kompetentnosti menedzhera z lohistyky promyslovoho pidpriemstva. [Competences of the manager of logistics of the industrial enterprise]. Ekonomichnyi chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky : zhurnal. Luts'k : Vezha-Druk, 2021. – N 1 (25). 119-128 s. (in Ukrainian).
14. Wegner U.(1996). Einführung in das Logistik-Management. Prozesse-Strukturen-Anwendungen. Betriebswirtschaftlicher Verlag Gabler GmbH. Wiesbaden.
15. Whipple J.M., Russell D. (2007) Building supply chain collaboration: a typology of collaborative approaches, "International Journal of Logistics Management". Vol. 18. No. 2/
16. Matvienko-Biliaieva H.L., Lialina N.S., Kotelnikova Yu.M. Osnovni napriamy rozvytku lohistyky pidpriemstv ta yii osnovni kontseptsii.[The main directions of enterprise logistics development and its basic concepts.]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya mizhnarodni ekonomichni vidnosyny i svitove hospodarstvo. 2019. Vypusk 21. Chastyna 2. S. 119–124. (in Ukrainian).

Дата подання публікації 21.01.2022 р.

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

JEL Classification: F30; F47; O11

Баула О.В., к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-2609-0211>
o.baula@lntu.edu.ua

Саржан Ю.О., студентка
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-2421-3249>
bokuowl@gmail.com

Olena Baula, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-2609-0211>
o.baula@lntu.edu.ua

Sarzhany Y. Student
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-2421-3249>
bokuowl@gmail.com

**ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА
ВАЛЮТНЕ КОТИРУВАННЯ**

Феномен обмінного курсу, як основи здійснення зовнішньоекономічної діяльності, є однією з основних рис сучасного етапу розвитку світогосподарських відносин. Валютне котирування, як безпосередній механізм здійснення та обслуговування обмінного курсу, є критично важливим для кожної держави напрямом макроекономічної політики. Тому, вивчення впливу традиційних факторів курсоутворення є важливим джерелом інформації щодо стану національної економіки загалом, та її стратегічної орієнтованості зокрема.

Основною метою дослідження є аналіз засади кореляції котирування фунта стерлінга у взаємозв'язку з показниками зовнішньоекономічної діяльності країни; виявлення впливу зміни показників зовнішньоекономічної діяльності на валютне котирування британського фунта; виявлення впливу Брекзиту на кореляцію валютного котирування британського фунта та зовнішньоекономічної діяльності країни відносно аналізованих контрагентів; співставлення отриманих економіко-математичних та логічних тенденцій.

Британський фунт стерлінга є найстарішою валютою у світі, що досі перебуває в обігу. На ринку Форекс, операції з британським фунтом є одними з найбільших за обсягами. Ці факти зумовлюють зручність обрання даної валюти, як основи для проведення економіко-математичного аналізу.

Для досягнення визначеної мети використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, застосування яких забезпечило ґрунтовність, об'єктивність і достовірність поданих у статті положень і сформульованих висновків. Зокрема, використані такі методи: систематизації та узагальнення, наукової абстракції та експлікації, аналізу, індукції, економетричного моделювання, методи описової статистики та візуального аналізу.

У статті досліджено особливості впливу зміни показників зовнішньоекономічної діяльності країни на валютне котирування британського фунта відносно інших валют кошика СПЗ, зокрема японської єни, та долара США. Виявлено вплив Брекзиту, як критичного моменту в зовнішньоекономічній діяльності країни, на кореляцію валютного котирування британського фунта та зовнішньої торгівлі країни відносно аналізованих контрагентів. А також співставлено отримані математичні та логічні тенденції економіко-математичного аналізу.

У статті обґрунтовано доцільність проведення валютної політики держави, базуючись на показниках зовнішньоекономічної діяльності країни, зважаючи на особливості історії обмінних пар та моментної кон'юнктури ринків.

Результати дослідження можуть бути корисними для розробленні науково-обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення валютної політики країни.

Ключові слова: обмінний курс, валютне котирування, міжнародна торгівля.

INTERNATIONAL TRADE AS A POWER AFFECTING CURRENCY QUOTING

The phenomenon of the exchange rate, as the basis for foreign economic activity, is one of the main features of the current stage of development of world economic relations. Currency quotation, as a direct mechanism for implementing and servicing the exchange rate, is a critical area of macroeconomic policy for each country. Therefore, the study of the influence of traditional factors of exchange rate formation is an important source of information on the state of the national economy in general, and its strategic orientation in particular.

The British pound sterling is the oldest currency in the world that is still in circulation. In the Forex market, transactions with the British pound are among the largest in volume. These facts determine the convenience of choosing this currency as a basis for economic and mathematical analysis.

The main purpose of the study is to analyze the basis of the correlation of the quotation of the pound sterling in relation to the indicators of foreign economic activity of the country; identification of the impact of changes in foreign economic activity on the currency quotation of the British pound; identification of the impact of Brexit on the correlation of the currency quotation of the British pound and the country's foreign economic activity in relation to the analyzed counterparties; comparison of the received economic-mathematical and logical tendencies.

To achieve this goal, a set of general scientific and special research methods was used, the application of which ensured the soundness, objectivity and reliability of the provisions presented in the article and the conclusions formulated. In particular, the following methods were used: systematization and generalization, scientific abstraction and explication, analysis, induction, econometric modeling, methods of descriptive statistics and visual analysis.

The article examines the peculiarities of the impact of changes in foreign economic activity on the currency of the British pound against other currencies of the SDR basket, including the Japanese yen, Chinese yuan, US dollar and euro. The influence of Brexit, as a critical moment in the country's foreign economic activity, on the correlation of the currency quotation of the British pound and the country's foreign trade relative to the analyzed counterparties is revealed. The obtained mathematical and logical tendencies of economic-mathematical analysis are also compared.

The article substantiates the expediency of conducting the monetary policy of the state, based on the indicators of foreign economic activity of the country, taking into account the peculiarities of the history of exchange pairs and current market conditions.

The results of the study can be useful for developing scientifically sound recommendations for improving the country's monetary policy.

Key words: exchange rates, currency quoting, international trade.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Зовнішньоекономічна діяльність країни загалом та участь країни у системі міжнародної торгівлі зокрема, є фактичною причиною виникнення такого явища як обмінний курс. Зовнішня торгівля належить до кон'юнктурних факторів впливу на обмінний курс, що вказує на тенденційний характер взаємодії між даними показниками. Таким чином, проблематика статті співвідносить з класичними засадами економічної теорії.

За об'єкт дослідження нами був обраний британський фунт стерлінга, який є найстарішою валютою у світі, що досі перебуває в обігу. На ринку Форекс операції з британським фунтом є одними з найбільших за обсягами (близько 13% від усіх денних операцій). Фунт стерлінга перебуває у вільному плаванні з 1971 р. У 2002 р. Об'єднане Королівство прийняло рішення не вводити в обіг євро. Валюта двічі прив'язувалась до золота: в період з кін. 19 ст. до Першої Світової та в період з початку повоєнної відбудови у 1925 р. до початку Великої Депресії у 1929 р. (W. Kenton & G. Scott, 2021). Окрім того, показним є період Брекзиту, вплив якого на валютне котирування фунта є досить тривалим та стійким, а тому потребує багатостороннього вивчення.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання окреслення впливу валютного курсу на показники зовнішньоекономічної діяльності країни прослідковуються у працях вчених починаючи з середини ХХ ст. (А. Маршалл, Дж. Робінсон, А. Лернер та ін.). Особливості даних досліджень полягають

в тому, що вони гуртуються на постулатах теорії еластичності та різноспрямованості впливу динаміки валютного курсу у довгостроковому та короткостроковому періодах. Окрім того висновки даних досліджень були дещо піддані критиці Банком міжнародних розрахунків на початку ХХІ ст. У працях таких вітчизняних вчених як Гудзь Т., Голуб Р., Дернова І., Костюченко В., Чентуков Ю., Ткач Є. та ін. досліджуються закономірності впливу і зміни валютного курсу національної грошової одиниці на макроекономічні показники розвитку країни.

Разом з тим, незважаючи на різноманіття і ґрунтовність теоретико-методичних підходів навколо питань впливу валютного курсу на показники зовнішньоекономічної діяльності країни, залишаються недостатньо опрацьованими питання двохсторонньої кореляції між даними індикаторами ефективності національної система на світовому ринку.

Цілі статті: проаналізувати теоретичні засади кореляції котирування фунта стерлінга та показників зовнішньоекономічної діяльності країни; виявити вплив зміни показників зовнішньоекономічної діяльності країни на валютне котирування британського фунта; виявити вплив Брекзиту на кореляцію валютного котирування британського фунта та показників зовнішньоекономічної діяльності країни відносно аналізованих контрагентів; зіставити отримані математичні та логічні тенденції економіко-математичного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З точки зору теорії, факт кореляції валютного котирування та показників зовнішньоекономічної діяльності країни є беззаперечним за наступних причин: обмінний курс виникає внаслідок потреби прирівнювати вартість товарів, виражених в національних одиницях контрагентів; зовнішня торгівля впливає на загальну наповненість товарами домашнього ринку кожного з контрагентів, а отже і на рівень його цін, значення попиту та пропозиції на окремі товари.

Найвагоміший вплив на обмінний курс здійснює сальдо зовнішньоторгівельного балансу. Так, позитивне сальдо означатиме чистий приплив іноземної валюти, що, в свою чергу, призведе до збільшення попиту на національну валюту та зростання її обмінного курсу відносно решти валют. Негативне сальдо дасть відповідно протилежні результати (Макаренко, М. І. & Артеменко А. С., 2017).

Очевидним є те, що експорт має зміцнюючий вплив на обмінний курс та підвищує відносну вартість національної валюти. А імпорт — навпаки, послаблює курс та сприяє відносному здешевленню валюти.

При проведенні аналізу обмінний курс доцільно розглядати як результативний показник, а показники зовнішньоекономічної діяльності країни як незалежні фактори. Таку логіку можна пояснити і по іншому: оскільки торгівля є менш еластичною у часі, ніж обмінний курс, саме тому його варто вказувати як результативний показник.

В своєму дослідженні, ми ставимо два основні завдання: виявити вплив зміни показників зовнішньоекономічної діяльності країни за період Брекзиту на валютне котирування британського фунта та проаналізувати характер вплив Брекзиту на кореляцію валютного котирування британського фунта. За такої постановки ми робимо де-факто припущення, що Брекзит спричинив деякий миттєвий вплив на обмінний курс, який: а) коригувався попередніми тенденціями зовнішньоекономічної діяльності; б) вплинув на майбутню тенденцію зовнішньоекономічної діяльності країни. При чому фактичний Брекзит є неекономічним явищем, яке впливає на котирування не через власне елементарну структуру обмінного курсу, а радше через очікування та номінальне «оголошення» курсу. Відповідно коригуючий вплив зовнішньоекономічної діяльності на середній спот-курс року можна виявити лише вказавши власне курс в результативний показник. Адже перебудова правил та потоків зовнішньоекономічної діяльності потребує більшого часу ніж валютне спот-котирування.

Для встановлення та оцінки взаємодії динаміки курсоутворення фунта стерлінга з динамікою зміни основних зовнішньоторгівельних показників Великобританії використаємо наступні дані за період з 2010 – 2019 рр.:

1) звіт за спот-курсом Банку Великобританії (The Bank of England Database, 2010-2019);

2) статистику зовнішньоекономічної діяльності Великобританії міжнародної бази WITS (WITS, 2010-2019).

При цьому особливу увагу приділятимемо саме періоду 2016-2017 рр., як періоду офіційного Брекзиту.

Для підготовки даних до аналізу проведемо наступні операції: а) розрахуємо середній курс валют для кожного року методом звичайної середньої; б) перерахуємо зовнішньоторгівельний оборот в британський фунт відповідно до середнього курсу кожного року, для забезпечення співвимірності вільних змінних торгівлі та результативного фактора курсу в статистичному аналізі (крім товарообігу зі США). Для проведення аналізу використаємо аналітичний пакет LibreOffice. В процесі аналізу визначаємо обмінний курс як результативний показник, а фактори зовнішньоекономічної діяльності країни як незалежні чинники.

Аналіз проводитимемо в два етапи:

а) попередній аналіз (в формі вивчення річного приросту курсу та щорічної динаміки зовнішньоекономічної діяльності країни);

б) власне аналітика (кореляційний та регресійний аналізи обраних валютних пар).

За результатами первинного аналізу (таблиця 1, 2) зроблено наступні висновки: для обмінного курсу за аналізований період спостерігалось паралельне значення від'ємного приросту (у 2016 р. відносно 2015 р. та у 2017 р. відносно 2016 р., вартість одного фунта стерлінга відносно аналізованих валют була вищою, тобто спостерігалось здорожчання валюти); у відсотковому вираженні це мало наступний вигляд: у 2016 р. відносно 2015 р. фунт стерлінга здорожчав на 20,39% щодо єни та на 11,41% щодо долара США; за 2017 р. відбулось зниження курсу валюти наступного характеру: щодо єни на 20,50%, щодо долара США на 6,58% відповідно.

Таблиця 1. Динаміка обмінного курсу

х валюти за 1 фунт	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Долар США	1,546	1,603	1,5851	1,5644	1,6477	1,5286	1,3542	1,2888	1,3353	1,2766
Єна	135,464	127,7458	126,4694	152,685	174,1576	185,0091	147,2805	144,5416	147,4199	139,1867

Джерело: побудовано за даними (The Bank of England Database, 2010-2019).

Таблиця 2. Річний приріст курсу валют у відсотках

Річний приріст курсу (%)	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Долар США	3,69	-1,12	-1,31	5,32	-7,23	-11,41	-4,83	3,61	-4,4
Єна	-5,7	-1	20,73	14,06	6,23	-20,39	-1,86	1,99	-5,58

Джерело: побудовано за даними (The Bank of England Database, 2010-2019).

Негативна динаміка курсу фунта щодо долара США розпочалась ще у 2015 р., тобто ще до офіційного референдуму в країні. На основі стрімкого вирівнювання приросту курсу у 2017 р. припустити що могло відбуватись коригування курсу Нацбанком з метою підтримки зовнішньоторгівельних потоків. Такого роду динаміка варта уваги з огляду на наступне: фунт стерлінга є міцнішим відносно решти валют через

золотий вміст, проте останній продаж золотого резерву Банком Англії було здійснено у період з 1999 до 2002 рр. Тобто така значна зміна курсу була спричинена іншими кризовими факторами, зокрема ринковими або/та політичними.

За результатами загального огляду зовнішньоекономічної діяльності Великобританії доцільно зробити наступні висновки:

1) за весь період сальдо торгівельного балансу з США є додатнім, а з Японією — від'ємним;

2) динаміка експорту та імпорту країни щодо Японії має тенденцію, яка неявно пов'язана з показниками відносно США;

3) річний приріст імпорту із обох країн у 2016 році мав нетипово велике значення, а річний приріст експорту — нетипово мале, які співпадають в часі з Брекзитом;

4) річний приріст сальдо Японії має радше спільну тенденцію, яка відмінна від тенденції щодо США;

5) річний приріст сальдо щодо обох країн мав нетипово низьке значення у 2016 році, що співпадає з періодом Брекзиту.

Загалом можна підсумувати, що за період 2016-2017 рр. під дією Брекзиту відбулись як здорожчання фунта стерлінгів, так і зміна показників зовнішньоекономічної діяльності країни.

За результатами проведеного економіко-математичного моделювання для забезпечення співвимірності аналізованих величин здійснимо перерахунок показників зовнішньоекономічної діяльності Великобританії щодо Японії в національну валюту за середнім обмінним курсом року, зберігаючи офіційне непряме котирування Банку Англії. Ці дані виступили основою для кореляційного та регресійного аналізів. Аналіз проводився за двома напрямками: а) взаємозв'язок динаміки обмінного курсу та показників зовнішньоекономічної діяльності; б) взаємозв'язок річних приростів обмінного курсу та показників зовнішньоекономічної діяльності.

Виділимо ключові результати.

1) Фунт – єна. Динаміка: позитивна динаміка тенденцій зовнішньоекономічної діяльності Великобританії спричиняє негативну динаміку на тенденцію рівня обмінного курсу. Для отриманих значень динаміки обмінного курсу, коефіцієнти R^2 є наступними: [курс; експорт] = 0,431653039525772; [курс; імпорт] = 0,79148960788036; [курс; сальдо] = 0,605054070854501. Представимо їх наступним чином: « $0 < 0,3 < [\text{курс; експорт}] < [\text{курс; сальдо}] < 0,7 < [\text{курс; імпорт}]$ ». Звідси між значенням обмінного курсу та експортом і сальдо існує середній кореляційний зв'язок, а з імпортом — сильний (таблиця 3).

Таблиця 3. Кореляція динаміки курсу єни та показників зовнішньоекономічної діяльності Великобританії

Кореляції	Курс	Експорт	Імпорт	Сальдо
Курс	1			
Експорт	-0,657003074213334	1		
Імпорт	-0,889657016990458	0,625277605403356	1	
Сальдо	0,777852216590337	-0,290209375713536	-0,928277788257421	1

Джерело: авторська розробка.

Проведемо регресійний аналіз за: а) трьома показниками (таблиця 4); б) за імпортом (таблиця 5). Критерій Фішера: для трьох показників складає 8,74150835270517

> 3.7 (табличне значення), а для імпорту складає $30,3673922372646 > 4.96$ (табличне значення). Отже отримана модель є адекватною.

Таблиця 4. Регресія за трьома показниками зовнішньоекономічної діяльності Великобританії

Статистика регресії

R ²	0,813806410205294
Стандартна помилка	9,96753287093062
Скориговане R ²	0,72070961530794

Дисперсійний аналіз (ANOVA)

	df	SS	MS	F	
Регресія	3	2605,45144866598			
Залишок	6	596,110269198494	868,483816221995		
Всього	9	3201,56171786448	99,3517115330824	8,74150835270517	
Рівень довіри		0,95			

Джерело: авторська розробка.

Таблиця 5. Регресія за імпортом Великобританії

Статистика регресії

R ²	0,791489607880362
Стандартна помилка	9,12870862025847
Число змінних X	1
Спостереження	10
Скориговане R ²	0,765425808865407

Дисперсійний аналіз (ANOVA)

	df	SS	MS	F	
Регресія	1	2530,61564747535			
Залишок	8	666,66656858865	2530,61564747535		
Всього	9	3197,282216064	83,3333210735812	30,3673922372646	
Рівень довіри		0,95			

Джерело: авторська розробка.

Як видно з графіку фактичного та розрахункових значень обмінного курсу (рис. 1), фактичне значення 2014-2016 рр. було вищим від прогнозованого, отже вартість одного фунта стерлінга в єнах була де-факто вищою. Тобто мало місце неторгівельне здорожчання фунта відносно єни у 2015-2017 рр.

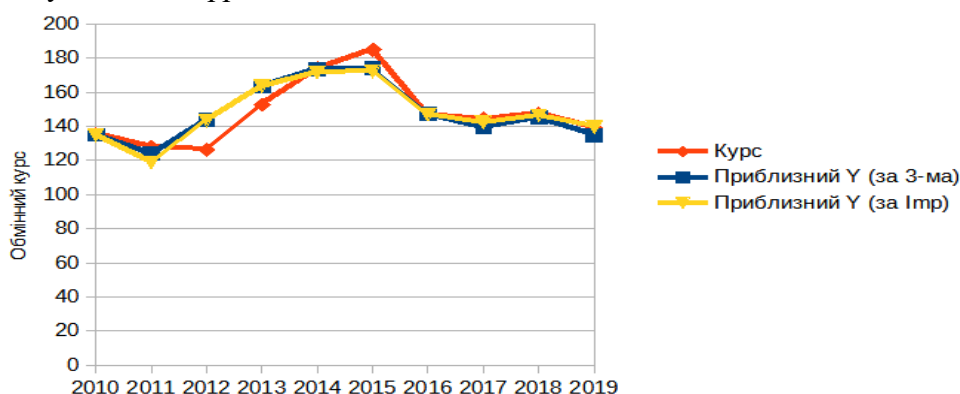

Рис. 1. Фактичний та розрахунковий курс за показниками зовнішньоекономічної діяльності Великобританії

Джерело: авторська розробка.

Проведемо регресійний аналіз за трьома показниками (таблиця 6) та за експортом (табл. 7). Оцінимо адекватність отриманої моделі через критерії Фішера, який для трьох

показників складає $8,73427884822015 > 3,86$ (табличне значення); для експорту складає $29,9373119824756 > 5,12$ (табличне значення). Отже, отримана модель є адекватною.

Таблиця 6. Регресія річного приросту за показниками зовнішньоекономічної діяльності Великобританії

Статистика регресії

R ²	0,839758158113493
Стандартна помилка	9,52706017969956
Число змінних X	3
Спостереження	9
Скориговане R ²	0,743613052981589

Дисперсійний аналіз (ANOVA)

	df				
Регресія	3	SS			
Залишок	5	2378,297201115	MS		
Всього	8	453,824378338085	792,765733704999	F	
Рівень довіри	0,95	2832,12157945308	90,764875667617		8,73427884822015

Джерело: авторська розробка.

Таблиця 7. Регресія річного приросту за експортом

Статистика регресії

R ²	0,810489729103161
Стандартна помилка	8,75734734166623
Число змінних X	1
Спостереження	9
Скориговане R ²	0,783416833260756

Дисперсійний аналіз (ANOVA)

	df				
Регресія	1	SS			
Залишок	7	2295,92635882188	MS		
Всього	8	536,83792723812	2295,92635882188	F	
Рівень довіри	0,95	2832,76428606	76,6911324625886		29,9373119824756

Джерело: авторська розробка.

З побудованого графіка фактичного та розрахункових значень обмінного курсу (рис. 2) видно, що річний приріст обмінного курсу де-факто був нижчим, а ні ж прогнозоване значення. Отже, під дією Брекзиту фунт здорожчав значно більше, ніж мав би за сталих тенденцій.

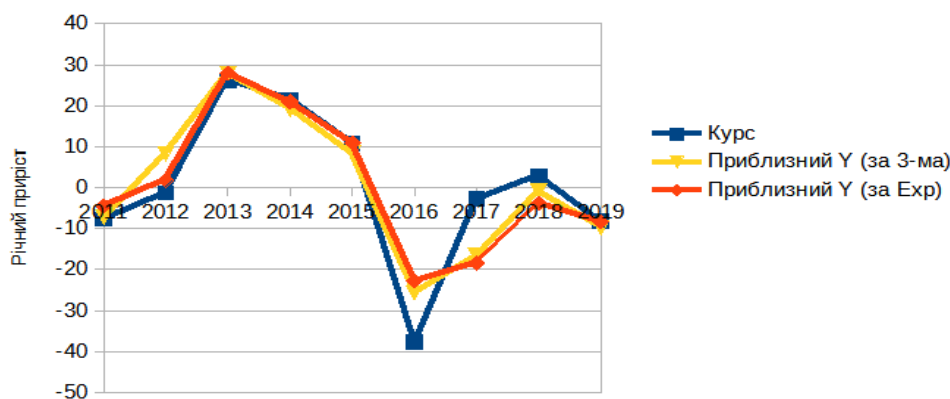

Рис. 2. Фактичний та розрахунковий річний приріст курсу за показниками зовнішньоекономічної діяльності Великобританії

Джерело: авторська розробка.

Проте вже у 2017 та 2018 році річний приріст де-факто перевищив розрахункове значення, що свідчить про втручання ЦБ у процес утворення курсу.

2) Фунт-долар США.

Проведемо кореляційний аналіз динаміки обмінного курсу (табл. 8).

Таблиця 8. Кореляція динаміки

Кореляції	Долар США	Експорт	Імпорт	Сальдо
Долар США	1			
Експорт	-0,213970297996643	1		
Імпорт	-0,418611919013329	0,661234741585415	1	
Сальдо	0,166914182095777	0,600479561031015	-0,202815311640521	1

Джерело: авторська розробка.

З даних таблиці можна стверджувати, що позитивна динаміка показників зовнішньоекономічної діяльності Великобританії спричиняє негативну динаміку рівня обмінного курсу. Для отриманих значень коефіцієнти R^2 є наступними: [курс; експорт] = 0,045783288424772; [курс; імпорт] = 0,175235938740021; [курс; сальдо] = 0,027860344184702. Отримані значення коефіцієнта кореляції представимо наступним чином: « $0 < [\text{курс; сальдо}] < [\text{курс; експорт}] < 0,1 [\text{курс; імпорт}]$ ». Звідси між значенням обмінного курсу та експортом і сальдо кореляційний зв'язок відсутній, а з імпортом — слабкий. З огляду на такий характер кореляції регресійний аналіз проводити недоцільно.

Проведемо кореляційний аналіз річного приросту. Оскільки експорт та імпорт більші нуля можна припустити, що позитивний річний приріст ЗЕД Великобританії спричиняє позитивний річний приріст рівня обмінного курсу (табл. 9).

Таблиця 9. Кореляція річного приросту.

Кореляції	Долар США	Експорт	Імпорт	Сальдо
Долар США	1			
Експорт	0,473824927750552	1		
Імпорт	0,467054429768939	0,520043375587999	1	
Сальдо	0,125121687821677	0,669191687617241	-0,286693927716835	1

Джерело: авторська розробка.

Коефіцієнти R^2 є наступними: [курс; експорт] = 0,224510062157816; [курс; імпорт] = 0,218139840366789; [курс; сальдо] = 0,015655436763345. Отримані значення коефіцієнта кореляції представимо наступним чином: $0 < 0,1 < [\text{курс; сальдо}] < [\text{курс; імпорт}] < [\text{курс; експорт}] < 0,3$. Звідси між значенням обмінного курсу та всіма показниками зовнішньоекономічної діяльності кореляційний зв'язок є слабким. Тому регресійний аналіз проводити недоцільно.

За підсумком обох кореляцій та попереднього описового аналізу підсумуємо: безпосередній товарообіг між США та Великою Британією майже не впливає на обмінний курс національних валют.

Згрупуємо отримані результати за попереднім та власним аналізами змін котирування обох валютних пар (табл. 10).

Таблиця 10. Результати дослідження

Факторні дані	Результативні дані
Імпорт зі США стабільно зростає за увесь аналізований період, імпорт з Японії періодично «просідає», проте в 2016-2017 рр. зростав. Експорт до США не змінив тенденції до зростання протягом 2016-2017 рр., експорт до Японії зріс протягом 2016-2017 рр, проте в наступні роки ця тенденція дещо сповільнилась. Сальдо торгівельного балансу з США є активним, а з Японією є пасивним на всьому періоді. Сальдо показало стрімко від'ємний річний приріст з обома країнами у 2016 р. Позитивне сальдо з США зменшувалось протягом 2015-2017 рр. за рахунок відносно сталого значення експорту та зростання імпорту. Негативне сальдо з Японією вказало на тенденцію до подальшого зростання з 2016 р., за рахунок збереження показників перевищення імпорту над експортом, при чому обидва товарні потоки поступово зростають за обсягом валової вартості.	У 2016-2017 рр. британський фунт здорожчав відносно обох досліджуваних валют. Здорожчання британського фунта відносно долара США розпочалось у 2015 р. та тривало 3 роки з точкою максимуму у 2016 році, при чому здорожчання та здешевлення фунта щодо долара США, мало приблизно однаковий рівень відновлення за рік. Динаміка обмінного курсу єни відносно фунта показує сильну негативну кореляцію з динамікою імпорту та середню позитивну кореляцію з динамікою сальдо торгівельного балансу з Японією. Динаміка річного приросту курсу єни відносно фунта показує сильну негативну кореляцію з річним приростом експорту та середню позитивну кореляцію з річним приростом сальдо торгівельного балансу. Динаміка обмінного курсу долара США та його річного приросту відносно фунта стерлінга майже не має кореляції з показниками зовнішньоекономічної діяльності.

Джерело: авторська розробка.

Співставивши отримані факти та теоретичні базиси (Таблиця 11), можна ствердити, що на процес котирування британського фунта відносно єни безпосередньо впливають тенденції розвитку показників зовнішньоекономічної діяльності країни, одночасно - така кореляція щодо долара США практично відсутня. Розрахункові та фактичні значення обмінного курсу за проведеними регресіями свідчать, що такий вплив повинен коригуватись Центральним Банком з метою підтримки економіки держави або її зовнішньоекономічної доктрини. При чому, не власне ринкові явища, такі як Брекз'їт, спричиняють вагомий вплив на котирування обмінного курсу, який неможливо швидко вирівняти виключно завдяки саморегуляції ринку. Особливо, якщо обмінний курс формується здебільшого за принципом відносної вартості, як на приклад курсу євро-долар США.

Таблиця 11. Логічний аналіз отриманих завдяки ЕММ фактів

Нормативна кореляція	а) позитивне сальдо спричиняє вільний притік іноземної валюти, що збільшує попит на національну та сприяє підвищенню її курсу, тобто експорт підвищує вартість національної валюти; б) негативне сальдо спричиняє здешевлення національної валюти, тобто імпорт робить обмінний курс нижчим.
ЕММ кореляція	Для єни тенденції динаміки показників зовнішньоекономічної діяльності мають протилежнонаправлений вплив на тенденцію динаміки курсу.
Підстановка фактичних даних в ЕММ кореляцію	Тенденція до подальшого зростання імпорту з Японії «повинна стримувати» тенденцію до здешевлення єни, тобто відносно здешевлювати британський фунт.
Відповідність нормативу	+

Джерело: авторська розробка.

Висновки, обговорення та рекомендації. Таким чином, у зв'язку з Брекзітом мало місце неторгівельне здорожчання фунта відносно єни у 2015-2017 рр., при чому здорожчання було значно більшим, ніж його прогнозоване значення за сталих зовнішньоторговельних тенденцій. Вже у 2017 та 2018 рр. річний приріст де-факто перевищив його розрахункове значення, тобто фунт фактично здешевили, що свідчить про втручання Центрального банку у процес утворення курсу. При чому, за стабільної тенденції до зростання імпорту з Японії та відносно сталого рівня експорту до Японії, коригування валютного котирування мало на меті встановлення нижчого рівня вартості британського фунта ніж власний ринковий рівень, тобто підтримку існуючої кореляційної тенденції. Реакція курсу долара США на Брекзіт мала неторгівельний характер.

Звідси доцільно підсумувати, що для пар курсів держав з виключно торгівельною (ринковою) природою зовнішньоекономічної діяльності (наприклад, фунт-єна), їхня взаємна кореляція є сильнішою, ніж для контрагентів з неринковим (політичним) з'єднанням в сукупній сітці зовнішньоторговельних потоків. З огляду на це, Національному банку України доцільно проводити коригування валютного курсу гривні за прикладом Великобританії з метою максимального наближення його до розрахункового значення за показниками існуючих тенденцій зовнішньоекономічної діяльності, або з метою задання нової тенденції, яка спиратиметься на зовнішньоекономічну доктрину держави.

Авторські внески

Концептуалізація: Баула Олена
Зберігання даних: Саржан Юлія
Формальний аналіз: Саржан Юлія
Придбання фінансування: Баула Олена
Розслідування: Баула Олена
Методика: Баула Олена
Адміністрація проекту: Баула Олена
Ресурси: Баула Олена
Нагляд: Баула Олена
Підтвердження: Баула Олена
Візуалізація: Саржан Юлія
Написання: Баула Олена

Список бібліографічного опису:

1. Daily spot exchange rates against Sterling. The Bank of England Database. URL: <https://www.bankofengland.co.uk/boeapps/database/Rates.asp?Travel=NIxIRx&into=GBP> (дата звернення: 14.01.2022).
2. Kenton, W. & Scott, G. (2021). GBP. Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/terms/g/gbp.asp> (дата звернення: 04.02.2022).
3. Макаренко, М. І. & Артеменко А. С. (2017). Міжнародний досвід лібералізації валютного регулювання. *Ефективна економіка*, 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5962> (дата звернення: 04.02.2022).
4. The World Integrated Trade Solution (WITS). Official web-site. URL: <https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en> (дата звернення: 14.01.2022).

References:

1. Daily spot exchange rates against Sterling. The Bank of England Database. Retrieved from <https://www.bankofengland.co.uk/boeapps/database/Rates.asp?Travel=NIxIRx&into=GBP> (accessed: 14 January 2022).
2. Kenton, W. & Scott, G. (2021). GBP. Investopedia. Retrieved from <https://www.investopedia.com/terms/g/gbp.asp> (accessed 4 February 2022).
3. Makarenko, M. I. & Artemenko, A. S. (2017). Mizhnarodnyj dosvid liberalizaciyi valyutnogo reguluyannya [International experience in liberalization of foreign exchange regulation]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*. [Online], 12. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5962> (accessed 4 February 2022). [in Ukrainian].
4. The World Integrated Trade Solution (WITS). Official web-site. Retrieved from <https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en> (accessed: 14 January 2022).

Дата подання публікації 12.01.2022р.

JEL Classification: F330; F360; G150

Захарченко В.І., д.е.н., професор
 Вінницький національний аграрний університет
<https://orcid.org/0000-0003-3645-2597>
zakharchenkovn@i.ua

Zakharchenko V., Doctor of Economic Sciences, Professor
 Vinnytsia National Agrarian University
<https://orcid.org/0000-0003-3645-2597>
zakharchenkovn@i.ua

НА ШЛЯХУ ДО ЦИФРОВОГО СТАНДАРТУ СВІТОВОЇ ВАЛЮТНОЇ СИСТЕМИ

У статті узагальнено питання щодо переходу на новий стандарт світової валютної системи в контексті світової фінансової кризи 2008 р. та кризи, спричиненої COVID-19. Основною метою дослідження є аналіз проблеми переходу під впливом ряду фундаментальних чинників на новий (цифровий) стандарт світової валютної системи. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення цієї проблеми показала, що в перші післякризові роки більшість авторів акцентувала увагу на необхідності модернізації світової валютної системи на основі паперово-доларового стандарту. Однак у наступні роки наукові пошуки перемістилися в сторону обґрунтування переходу на цифровий стандарт. Це свідчить про те, що світову валютну систему чекає кардинальна «ломка» та швидкий перехід на новий стандарт. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що перехід на цифровий стандарт дозволить запобігти в майбутньому багатьом кризовим ситуаціям. Дослідження проблеми здійснено в такій логічній послідовності: спочатку проаналізовано фундаментальні чинники, що трансформують світову валютну систему, а потім проведено порівняльний аналіз можливих варіантів переходу її на новий стандарт. Методологічним інструментарієм дослідження слугували: системний підхід, методи аналізу й синтезу, історичний, логічний узагальнення, порівняння та ін. Об'єктом дослідження обрано стандарти світової валютної системи, а предметом – вибір оптимального стандарту. У статті виокремлено чинники, які обумовлюють необхідність переходу на цей стандарт, а саме: зміцнення військово-економічного потенціалу Китаю; зростання державного боргу США; необхідність подолання наслідків фінансово-економічних криз; надмірна емісія резервних валют; електронізація грошового обігу. Їх аналіз показав, що можливими варіантами оптимального стандарту світової валютної системи є такі: повернення до золотого стандарту; запровадження так званих «вільних грошей»; перехід на бінарні грошові еквіваленти; створення світової електронної валюти; підвищення ролі, як світової валюти, спеціальних прав запозичення; створення світової електронної валюти; перехід до віртуальних грошей. Дослідження підтверджує та теоретично доводить, що оптимальним стандартом світової валютної системи на найближчі десятиліття має бути стандарт електронних грошей. Результати дослідження можуть бути корисними в плані запобігання руйнівним наслідкам світових фінансово-економічних криз.

Ключові слова: валюта, гроші, грошовий обіг, світова валютна система, спеціальні права запозичення, стандарт світової валютної системи.

ON THE WAY TO THE DIGITAL STANDARD OF THE WORLD CURRENCY SYSTEM

The article summarizes the issue of transition to a new standard of the world currency system in the context of the world financial crisis 2008. and the crisis caused by COVID-19. The main purpose of the study is to analyze the problem of transition under the influence of a number of fundamental factors to the new (digital) standard of the world currency system. Systematization of literary sources and approaches to solving this problem showed that in the first post-crisis years most authors focused on the need to modernize the world currency system based on the paper-dollar standard. However, in the following years, scientific searches moved towards justifying the transition to a digital standard. This indicates that the global monetary system is waiting for a cardinal "break" and a quick transition to a new standard. The urgency of solving this scientific problem is that the transition to the digital standard will prevent in the future many crisis situations. The study of the problem is carried out in the following logical sequence: first analyzed the fundamental factors that transform the world monetary system, and then conducted a comparative analysis of possible variants of its transition to a new standard. Methodological tools of the study were: system approach, methods of analysis and synthesis, historical, logical generalization, comparison, etc. The object of the study is the standards of the world monetary system, and the subject - the choice

of the optimal standard. The article highlights the factors that make it necessary to move to this standard, namely: strengthening China's military-economic potential; US government debt growth; the need to overcome the consequences of financial and economic crises; excessive emission of reserve currencies; Electronics of cash circulation. Their analysis showed that the possible options for the optimal standard of the world currency system are the following: return to the gold standard; introduction of so-called "free money"; transition to binary cash equivalents; creation of currency alliances; increasing the role of the world currency, special borrowing rights; creation of the world electronic currency; go to virtual money. The study confirms and theoretically proves that the optimal standard of the world currency system for the coming decades should be the standard of electronic money. The results of the study can be useful in terms of preventing the devastating consequences of global financial and economic crises.

Key words: *currency, money, cash circulation, the world currency system, special borrowing rights, the standard of the world currency system.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Світова фінансова криза 2008 р., а потім і криза, спричинена COVID-19, призвели виникнення нової конфігурації світової валютної системи. В результаті національні грошові системи зазнали суттєвих змін і далеко в кращий бік, особливо в плані безконтрольної емісії національних валют, у т. ч. й резервних – у провідних країнах. Тому, аби зменшити частоту виникнення та глибину фінансово-економічних криз, а також забезпечити удосконалення міжнародних платіжних систем і розрахунків, виникла необхідність переходу на новий стандарт світової валютної системи. У вирішенні цієї проблеми головну роль має відіграти Міжнародний валютний фонд (МВФ), визначений в Статуті Організації Об'єднаних Націй (ООН) як головний регулятор міжнародних валютних відносин.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблема переходу на новий стандарт світової валютної системи розглядалася в науковому плані ще до кризи 2008 р., однак після неї воно різко актуалізувалося. Їй **присвячені праці** таких відомих вітчизняних і зарубіжних учених, як Л. Воронова, А. Гальчинський, Р. Зоелік, М. Кеннеді, Г. Лейббрандт, Б. Ліетар, В. Міщенко, С. Науменкова, О. Рогач, К. Рогофф, І. Скоморович, Е. де Сото, Д. Стігліц, А. Філіпенко та ін. У перші післякризові роки більшість праць присвячувалась модернізації існуючої світової валютної системи, але в наступні роки (внаслідок прискореної електронізації грошового обігу та криптовалютної революції) наукові пошуки перемістилися в сторону переходу на цифровий стандарт цієї системи. Результати цих пошуків виклали у своїх працях Л. Левченко та ін. (2016), Б. Ліетар (Ліетар, 2007), С. Міщенко (2010), В. Свічкарь (2019), С. Сіденко та М. Кульбіда (2020), Е. де Сото (2017) й ін. Окремі автори, зокрема В. Вісин та ін. (Visyn et al., 2021), стверджують, що трансформація світової валютної системи має відбуватися в існуючих рамках, бо світовий валютний ринок загалом функціонує нормально. Ми цієї точки зору не поділяємо і вважаємо, що світову валютну систему чекає кардинальна «ломка» та перехід на новий стандарт. Причому проблема цього переходу настільки складна й багатогранна, що вона може бути вирішена тільки колективними зусиллями учених і фінансистів-практиків багатьох країн.

Цілі статті. Цілями статті є аналіз проблеми переходу під тиском ряду фундаментальних чинників до нового стандарту світової валютної системи на основі цифрових грошей.

Методологія та методи дослідження. Методологічним інструментарієм дослідження слугували такі підходи та методи: системний підхід, методи аналізу й синтезу, історичний, логічного узагальнення, порівняння та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Переходи на нові стандарти світової валютної системи добре відомі в історії людства, вони нечасті, але знакові. І даються вони людству нелегко: щоразу, як тільки цивілізація винаходить новий вид платіжних засобів, у людей виникають підозри. Так, у XIII ст. європейців шокували розповіді Марко Поло про те,

що китайці користуються не металевими, а паперовими грошима. І тоді представники європейський світу оголосили це химерною алхімією. Цікаво, що європейський світ опирався паперовим грошам аж до XIX ст.

У Європі найвідомішими переходами на нові стандарти грошей стали переходи від мідних грошей до срібних в Стародавньому Римі та від біметалізму до монометалізму – золотого стандарту в більшості європейських країн на основі Паризької валютної системи, яка виникла в 1867 році.

У XX ст. було декілька таких переходів. Перехід 1922 р. викликаний тим, що на Генуезькій міжнародній економічній конференції був прийнятий золотовалютний стандарт. Він передбачав вільний обмін паперових грошей на золото, а також встановлення валютного курсу у вигляді золотого паритету національних грошових одиниць, тобто їхній відповідності певній чітко визначеній кількості золота. При цьому валютні курси мали коливатися в межах т. зв. золотих точок (крайніх меж відхилення ринкового курсу валют від їх золотого паритету), однак на практиці вони часто виходили за ці точки.

На тлі грошового хаосу міжвоєнного і воєнного (часів II світової війни) періодів це стимулювало укладання у 1944 р. в Бреттон-Вудській міжнародній угоді за участю 44 держав про новий (золотодевізний) стандарт світової валютної системи і створення МВФ. Згідно з нею, золотодевізний стандарт засновувався на золоті і двох резервних валютах – доларі США і фунті стерлінгів. Долар в угоді прирівнювався до вартості трійської унції (\$35), що було забезпечено обсягом золотовалютних запасів США. При цьому курси валют могли відхилятися від золотого або доларового паритету не більш як на 1% в той чи інший бік. Оскільки дотримуватися вузького «коридору» в паритеті валют було непросто, то з початку 1972 р. МВФ розширив межі відхилення ринкового курсу валют від паритету до $\pm 2,25\%$. Але вже у 1973 р. золотодевізний стандарт під тиском нафтової кризи та низької ефективності кейнсіанських методів регулювання економіки дав «тріщину» й уряд США відмовився від своїх зобов'язань щодо підтримання курсу долара шляхом його конвертації в золото.

Вихід було знайдено тільки у січні 1976 р. у м. Кінгстон (Ямайка) шляхом укладання Угоди Всесвітнього комітету МВФ про перевлаштування золотодевізного стандарту Бреттон-Вудської грошової системи. Ямайська угода була ратифікована більшістю країн членів МВФ як друга поправка до Статуту МВФ і введена в дію з 1 квітня 1978 р. Реформована світова валютна система отримала назву Ямайської, вона передбачала введення плаваючих валютних курсів з використанням як світових грошей резервних валют (ними офіційно були визнані долар США, фунт стерлінгів, швейцарський франк, японська ієна, марка ФРН, французький франк) та міжнародних розрахункових одиниць – спеціальних прав запозичення (СПЗ). Отже, ця система не мала під собою традиційного забезпечення у вигляді дорогоцінних металів. Випуск фіатних (фідуціарних) грошей мав забезпечуватися гарантіями провідних країн, насамперед США, що базувалися на їх військовій та економічній могутності. Фактично у Ямайській валютній системі золотодевізний стандарт був замінений паперово-доларовим.

Паперово-доларовий стандарт був достатньо виправданим, доки США залишалися військово-економічним гегемоном у світі. Але під тиском ряду фундаментальних чинників, зокрема таких як: зростання військово-економічного могутності Китаю, непомірне збільшення державного боргу США, необхідність подолання руйнівних наслідків фінансово-економічних криз 2008 р. та періоду коронавірусної пандемії, безконтрольна (з боку МВФ) емісія резервних валют, електронізація грошового обігу, гостро постало питання про новий стандарт СВС.

Розглянемо можливі варіанти його вирішення з орієнтацією на пошук оптимальної конфігурації світової валютної системи.

1. Повернення до золотого стандарту. Економічно найсильніші країни світу, особливо США і меншою мірою Японія, аби швидко подолати наслідки світової кризи

2008 р., почали активно проводити політику кількісного пом'якшення (англ. Quantitative easing – QE), яка на практиці звелася до «вкидання» грошей в економіку: у вигляді прямих покупок державних та корпоративних облігацій, надання «необмеженої» ліквідності банкам тощо. З настанням коронавірусної пандемії ця політика тільки посилилася, бо держави стали у значних обсягах надавати безоплатну допомогу бізнесу та громадянам. Зрештою, це поставило під сумнів кредитоспроможність супердержав і валютних союзів, а відтак, і цінність їхніх грошей, зокрема долара. В цій ситуації вартість резервних валют, особливо долара, почала знижуватися. Паралельно зріс попит на золото, яке традиційно вважається справжнім носієм вартості. Власне, зростання золотовалютних резервів країн та приватна тезаврація (накопичення) золота сприяли тому, що знову спливла ідея повернення до золотого стандарту. Її невдовзі після кризи досить чітко сформулював тодішній голова Світового банку Роберт Зоелік. На його думку, «прив'язка» національних грошей до золота має сприяти закінченню валютних воєн (Стародубцева, 2010).

Однак ідея повернення до золотого стандарту була відкинута більшістю учених та фінансових аналітиків. За головний аргумент слугувало те, що кількість готівкової валюти настільки зросла, що жодна країна не погодиться або й не зможе забезпечити її золотом. Та й золото в цій ситуації різко зросло б у ціні і це поставило б у скрутне становище цілий ряд галузей економіки – ювелірну, електронну, нафтохімічну та інші – в яких воно безпосередньо або його сплави, окисли та ізотопи широко використовуються. Тому, аби не створювати додаткові труднощі економічного характеру, лідери Великої двадцятки на саміті 14-16 листопада 2008 р. у Вашингтоні домовилися зупинити неконтрольовану емісію, хоча всі розуміли, що це, хоча й важливий, але тільки один із тимчасових заходів.

2. *Запровадження «вільних грошей».* Щоб уникнути деяких негативних рис золотого стандарту, зокрема такої як дефляція «золотої» грошової одиниці, яка зазвичай веде до виведення грошей з обігу і (внаслідок цього) пригнічення економічної активності, автор теорії «вільної економіки» Сильвіо Гезель ще у 1916 р. у праці «Природний економічний порядок» намагався обґрунтувати перехід до нового типу валюти – т. зв. «вільних грошей». Ці гроші, за його задумом, не повинні були виконувати функцію нагромадження скарбів, але за ними мали залишатися дві дуже важливі функції – функції засобу обміну та засобу кредитування.

Можливість щодо практичного застосування «вільних грошей» була апробована у 1932 р. в австрійському містечку Вьоргль з населенням 3000 осіб. Зараз системою вільних грошей вважається швейцарський WIR (нім. Wirtschaftsring-Genossenschaft, Кооператив економічного кола), що нараховує 62 тис. учасників і забезпечує щорічний оборот в еквіваленті 1 млрд 650 млн швейцарських франків. Іншими варіантами вільних грошей виступають торгові системи місцевого обміну (LETS), що виникли у США та Європі (Гезель, 2022). Однак загалом система «вільних грошей» не отримала скільки-небудь значного поширення.

Власне, в цьому немає нічого незвичного, бо ще Джон М. Кейнс попереджав, що застосування «вільних грошей» на макрорівні може виявитися ненадійним і призвести до небажаних наслідків – через витіснення грошових знаків їх сурогатами (Грабинська, 2015, с. 270). Замість «вільних грошей» Дж. М. Кейнс пропонував запровадити емісію світових кредитних грошей в якості валюти Міжнародного клірингового союзу, в якому центральні банки могли б відкривати рахунки для взаємного кредитування і клірингових розрахунків (Левченко та ін., 2016, с. 41).

3. *Перехід на бінарні грошові еквіваленти* – ще один із тимчасових заходів, який особливо активно педалюється Росією. Він обумовлений намаганням тієї уникнути міжнародних санкцій та нестачі в окремі періоди резервної валюти для двосторонніх міжнародних розрахунків. Росія має намір перейти чи вже частково перейшла на бінарні грошові еквіваленти у розрахунках із Китаєм, Туреччиною та Іраном.

4. *Створення валютних союзів.* Заходи щодо їх створення не вирішують у принципі проблеми стандарту світової валюти, але значно пом'якшують її, тому що в межах союзу циркулює єдина валюта. Валютні союзи можуть бути як екстериторіальними (на базі однієї із резервних валют, зокрема долара США), так і територіальними (регіональними), коли об'єднують грошові системи країн великого регіону. У союзах першого типу країни розглядають іноземну валюту як власну. Так, долар США визнаний офіційною валютою в Сальвадорі, Еквадорі та декількох карибських острівних державах. Швейцарським франком як офіційною валютою послуговуються також і в Ліхтенштейні. Класичним прикладом союзу другого типу є Європейська валютна система (ЄВС), яка була утворена у 1979 р., але повноцінно почала функціонувати тільки у 2002 р. Слід однак зауважити, що інтеграція в ЄВС грошових систем країн зі значними відмінностями в економічному та фінансовому стані несе з собою чимало ризиків, особливо для менш розвинутих країн (в плані достатності грошової маси, збалансування доходної і видаткової частин державного бюджету, проведення самостійної грошово-кредитної політики тощо). Тому й деякі з країн ЄС, зокрема Польща, Чехія та Угорщина, не приєдналися до ЄВС і не входять до зони євро. А в Італії роздаються голоси не тільки за вихід із ЄВС, але і за вихід із Євросоюзу (В Італії створюють ..., 2020). Тому й робляться певні спроби щодо реформування структури та механізму ЄВС. Перший етап його реформування завершився у 2015 р., другий етап (так званий «Звіт п'яти президентів») запланований на період 2015-2025 рр. (Лизун, Ліщинський, 2017, с. 57).

Окрім ЄВС до союзів другого (але «нежорсткого») типу можна віднести можливий синтез грошових систем Китаю, Японії та Південної Кореї – на базі азіатської валютної одиниці АКЮ, та грошових систем США, Канади й Мексики на базі «універсального долара суверенних держав», який має замінити північноамериканську валютну одиницю АМЕРО (Левченко та ін., 2016, с. 41).

5. *Підвищення ролі, як світової валюти, спеціальних прав запозичення.* Спеціальні права запозичення (Special drawing rights, SDR) як резервний платіжний засіб МВФ запровадив ще у 1969 році, тобто до укладання Ямайської угоди. Запровадження СПЗ було викликано необхідністю подолати парадокс Тріффіна, який пояснює протиріччя, що час від часу виникає між міжнародним характером використання валют та їх національним походженням. Суть цього протиріччя в тому, що світовий попит на золото і американський долар далеко не завжди задовольняється і це викликає значні дисбаланси на світовому торговельному та фінансовому ринках. Для «гасіння» цих дисбалансів МВФ і ввів СПЗ як власний резервний актив у безготівковій формі (у вигляді записів на рахунках).

Для визначення курсу СПЗ було створено кошик із національних валют. Цей кошик спочатку включав 16 валют, але з 1981 р. їхню кількість скоротили до п'яти провідних (резервних), яка активно використовується у міжнародних розрахунках: долара США, німецької марки, французького франка та японської єни. У 2000 р. німецька марка та французький франк були замінені на євро, а у 2016 р. до кошика був доданий китайський юань. В результаті цих змін структура кошика СПЗ набула такого вигляду: долар США (42%), євро (31%), юань (11%), ієна (8%) та британський фунт (8%). Держави – члени МВФ, які володіють СПЗ, можуть легко обмінятися ними як активом на тверду валюту з іншими членами МВФ. Курс СПЗ змінюється щодня й інформація про це розміщується на вебсайті МВФ. Наразі один СПЗ коштує приблизно \$1,42 (Що таке SDR ..., 2021).

Якщо на час створення СПЗ не були грошима в їх класичному розумінні, бо їх не можна було безпосередньо використовувати для придбання речей, то нині (внаслідок електронізації грошового обігу у більшості країн світу) ситуація кардинально змінилася. Фактично стоїть питання: а чи не слід розглядати СПЗ як світові кредитні гроші, на

введенні яких наполягав Дж. М. Кейнс, чи взагалі трансформувати СПЗ у світову цифрову валюту?

6. *Створення світової електронної валюти.* Інтернет і мобільний телефон здійснили справжню революцію у грошовому обігу більшості країн світу, бо «дали життя» електронним грошам. Електронні гроші – це безготівкові розрахунки між продавцями і покупцями, банками та їхніми клієнтами, які здійснюються за допомогою комп'ютерної мережі й систем зв'язку із застосуванням кодування інформації та її автоматичного оброблення (*Електронні гроші, 2022*).

Електронні гроші використовуються в електронних платіжних системах. У них за допомогою платіжних карток або й безконтактним способом (за відбитком пальця, «прив'язаного» до платіжної картки; за обліковим записом мобільного оператора; за чіпом NFC в смартфоні; за додатком у смартфоні по сканованому QR-коду тощо) можна здійснювати розрахунки за різноманітні товари та послуги.

Основними перевагами електронних грошей є їх доступність (бо кожен користувач може відкрити власний електронний рахунок), мобільність (незалежно від місця перебування користувач може здійснювати бажані фінансові операції зі своїм рахунком), безпека (інформацію передають з використанням криптографічного методу її захисту), відносна простота використання та оперативність (*Електронні гроші, 2022*).

На нашу думку, електронні платіжні системи центральних банків країн, об'єднані на серверах МВФ на базі національних електронних валют і переведені у СПЗ, могли б скласти основу нової світової платіжної системи. І такий стандарт світової валютної системи міг би отримати назву «електронний».

Наразі центральні банки одних країн тестують національні електронної (цифрової) валюти (ЄС, КНР, Японії, Росії, Республіки Корея, Естонії України та ін.), а деяких їх уже запроваджують (Венесуели, Китаю, Швейцарії та ін.).

В контексті запровадження електронного стандарту світової валютної системи на основі національних цифрових валют принциповими є питання щодо його «прив'язки» до національних і резервних валют, приватності (анонімності) транзакцій та використання енерговитратної технології блокчейн.

Стосовно першої позиції слід зауважити, що ми підтримуємо тих вчених і фінансистів-практиків, які вважають, що у резервуванні активів світових грошей мають брати участь усі країни – члени МВФ пропорційно до їх частки у світовому ВВП.

Особливо складною може виявитися друга позиція, бо серед профільних фахівців із різних країн немає спільної думки щодо неї. В Китаї, яким одним із перших запроваджує цифрову валюту (китайський цифровий юань) транзакції у його платіжній системі будуть видні «як на долоні». Це дає колосальні переваги в плані детінізації грошового обігу, але, на думку деяких експертів, може слугувати й засобом стеження за громадянами. Тому у США деякі високопосадовці (сенатор-республіканець Пет Тумі та ын.) різко критикують такий підхід до архітектури цифрової платіжної системи й вказують на ризики втрати приватності транзакцій (*Бедраченко, 2021*). Не виключено, що це може вплинути на архітектоніку цифрової платіжної системи США, яка ще знаходиться в стадії розробки, як і аналогічну українську систему – електронної гривні (е-гривні).

Можуть виникнути серйозні нестиковки і щодо третьої позиції – використання тієї чи іншої технології як базової для міжнародної цифрової валюти. Складність полягає в тому, що в одних країнах при створенні національних цифрових валют ставку роблять на електронні платіжні системи, зокрема в Китаї, в інших – на блокчейн (в Сальвадорі, ймовірно в Україні та ін.). І якщо основною стане технологія блокчейн, то це означатиме, що світова валютна система перейде на стандарт віртуальних грошей.

7. *Перехід до віртуальних грошей.* Валютний стандарт на базі таких грошей став можливим після того, як відповідний концепт платіжної системи був реалізований у 2009 р. Але сама ідея «вільних грошей», емісія яких не залежить від єдиного в державі

емісійного центру (центрального банку) не нова, вона має своїми витоками теорію «вільної економіки» С. Гезеля. В сучасних умовах вона тільки отримала нові «точки росту» і пов'язані вони з технічними можливостями щодо майнінгу (добування) криптовалют та створення платіжних систем типу Bitcoin.

Платіжна система Bitcoin, як і інші, подібні до неї, не мають централізованого управління та емітентів. Транзакції у них (з цифровим підписом між двома адресами) передаються до всіх вузлів мережі peer-to-peer, а самі дані про переміщення біткоїнів зберігаються у дубльованій базі даних. Для запобігання можливості використання чужих біткоїнів або подвійного використання своїх власних використовується криптографічний захист (*Біткоїн, 2022*).

Віртуальні гроші, хоча й мають багато спільного з електронними, однак суттєво відрізняються від них. Основна відмінність полягає в тому, що електронні гроші централізовані, вони переважно належать державі й тільки в окремих випадках приватним компаніям (в Україні їх можуть емітувати ще й банки). І щоб користуватися електронними грошима, обов'язково слід пройти ідентифікацію, тоді як основна ідея використання віртуальних грошей полягає в тому, що один контрагент може перевести гроші іншому без посередників, зокрема банків (Рубанов, 2015).

З наведеного слідує, що віртуальні валюти, хоча й революційний інструмент грошового обігу, однак надто ризикований для використання як законного платіжного засобу, а тим більше використання в ролі новітнього валютного стандарту. Це пояснюється тим, що фіатні та електронні валюти, навіть не дуже стійкі, спираються на ВВП держави, яку вони представляють. У віртуальних грошей такої опори немає, тому покупець криптовалюти не має до кого апелювати в разі її суттєвого знецінення або й зникнення. Криптовалюта конкретно не поповнює бюджет ніякої держави, бо оподаткування транзакцій з ними є проблематичним. Крім того, контролювати грошові операції з криптовалютами важко або й практично неможливо.

Таким чином, криптовалюти несуть загрозу для світових (резервних) валют, підривають роль долара у світовій валютній системі. Не випадково, Дональд Трамп, будучи президентом США, взагалі планував «покінчити» з біткоїном та іншими криптовалютами, припинивши торгівлю ними. З відповідним дорученням він звертався у травні 2018 року до тодішнього міністра фінансів США Стівена Мнучіна [18].

Нобелівський лауреат Джозеф Стігліц наприкінці 2017 р. в інтерв'ю Bloomberg Television заявив, що біткоїн рано чи пізно «має бути оголошеним поза законом». На його думку, великої популярності біткоїн набув виключно завдяки потенціалу для обходу законів і відсутності нагляду за ним. Тому, як вважає Дж. Стігліц, «у нього немає ніяких соціальних корисних функцій» (Асмаков, 2017).

Із усіх думок щодо цифрових грошей ми щонайбільше підтримуємо саме цю, бо вона передбачає прогрес у сфері грошового обігу, але при цьому не хаотизує його. Насправді Дж. Стігліц підтримує всі технологічні інновації у сфері фінансів, в тому числі й цифрові (електронні) гроші, але якщо вони залишатимуться фіатними і їх випускатиме та контролюватиме уряд.

Близької точки щодо перспектив криптовалютного стандарту світової валютної системи дотримуються й інші відомі вчені-економісти та фінансисти-практики. Так, генеральний директор міжнародної банківської системи Swift Готфрід Лейббрандт і колишній головний економіст МВФ Кеннет Рогофф вважають, що у віртуальних (нефіатних) грошей немає шансів обійти за популярністю традиційні (фіатні) форми грошей й стати ще однією резервною валютою (*Иртлач, 2019*).

Але, враховуючи те, що 7 вересня 2021 р. Сальвадор став першою в світі країною, де біткоїн був оголошений офіційним засобом платежу нарівні зі звичайною валютою, а криптовалюта визнана легальним платіжним засобом, зокрема у таких країнах, як Японія, Швеція та Німеччина, відкидати можливість переходу на віртуальний стандарт МВС не слід.

Якщо ж це станеться й віртуальна грошова одиниця буде слугуватиме за міжнародний стандарт валюти, то правила світової торгівлі та й вся світова фінансова система повністю зміняться. Будуть переформатовані національні та світова банківські системи, змінені функції центральних банків і багато чого іншого. Але й при переході до віртуальних грошей на державному та світовому рівнях дуже важливо, щоб швидкість їх запровадження не випереджала швидкість детінізації грошового обігу й оподаткування доходів.

Аби грошові системи різних країн не рухалися в різних напрямках, які буде важко зістикувати між собою при запровадженні цифрового (електронного чи віртуального) стандарту світової валютної системи, можливо на базі Світового банку, МВФ варто було б наперед визначитися з ключовими характеристиками і базовими параметрами національних цифрових валют та їх платіжних систем, передусім у контексті ефективного функціонування їх у глобальній грошовій мережі.

Висновки, обговорення та рекомендації. Світова фінансова криза 2008 р. та криза, зумовлена поширенням COVID-19, призвели до виникнення нової конфігурації світової валютної системи. Під тиском ряду фундаментальних чинників (зміцнення військово-економічного могутності Китаю, зростання державного боргу США, необхідності подолання наслідків фінансово-економічних криз, надмірної емісії резервних валют, електронізації грошового обігу) виникла об'єктивна необхідність переходу на новий стандарт світової валютної системи.

Як показують результати обговорення, можливими варіантами вирішення цієї проблеми можуть бути такі з них: повернення до золотого стандарту; запровадження так званих «вільних грошей»; перехід на бінарні грошові еквіваленти; створення валютних союзів; підвищення ролі, як світової валюти, спеціальних прав запозичення; створення світової електронної валюти; перехід до віртуальних грошей.

За основний, ми пропонуємо обрати варіант створення світової електронної валюти (на основі національних цифрових валют), хоча достатньо ймовірним нам уявляється й останній варіант. У цьому зв'язку належить визначитися з питаннями щодо «прив'язки» світової цифрової (електронної чи віртуальної) валюти до національних і резервних валют, ступеня приватності транзакцій та доцільності використання енерговитратної технології блокчейн. Вибір останньої технології як базової означатиме перехід світової валютної системи на стандарт віртуальних грошей. Оскільки емісія цих грошей не залежить від єдиного емісійного центру (центрального банку), то це означає, що вони не спираються на ВВП країни і є ефемерними. А анонімність транзакцій з віртуальними грошима не дозволить гарантовано поповнювати за їх рахунок державний, а тим більше місцеві бюджети.

Отже, оптимальним стандартом світової валютної системи на найближчі десятиліття може бути тільки стандарт електронних грошей, які в еквіваленті обмінюються на фіатні гроші.

Авторські внески

Концептуалізація: Захарченко Володимир.

Збір даних: Захарченко Володимир.

Формальний аналіз: Захарченко Володимир.

Придбання фінансування: Захарченко Володимир.

Розслідування: Захарченко Володимир.

Методика: Захарченко Володимир.

Адміністрація проекту: Захарченко Володимир.

Ресурси: Захарченко Володимир.

Нагляд: Захарченко Володимир.

Підтвердження: Захарченко Володимир.

Візуалізація: Захарченко Володимир.

Написання: Захарченко Володимир.

Список бібліографічного опису:

1. Левченко, Л. М., Тиверіадська, Л. В. & Якименко, А. М. (2016). Напрями стабілізації міжнародних валютних відносин. *Економічний простір*, 108, 38–46.
2. Лиетар, Бернар А. (2007). Будущее денег: новый путь к богатству, полноценному труду и более мудрому миру. Москва: АСТ, 496 с.
3. Міщенко, С. В. (2010). Проблеми вдосконалення структури сучасної грошової системи. *Економіка та держава*, 12, 167–169.
4. Свічкарь, В. А. (2019). Поліваріантність розвитку світової валютної системи у посткризовий період. *Ефективна економіка*, 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6830> (дата звернення : 09.01.2022).
5. Сіденко, С. & Кульбіда, М. (2020). Міжнародні фінансові організації у процесах економічної модернізації країн. *Міжнародна економічна політика*, 1-2, 100–136.
6. Сото, Е. де. (2017). Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше? / пер. з англ. М. Климчука. Київ: Наш формат, 232 с.
7. Visyn V., Visyna T. & Marchuk N. (2021). Problems and contradictions of the of the world monetary system. *Економічний форум*, 4, 14–20.
8. Стародубцева, О. (19.11.2010). Повернення золотих часів? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2010/11/19/257208/> (дата звернення : 09.01.2022).
9. Гезель, Сильвіо. *Вікіпедія: Свободная энциклопедия*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D1%8C,%D0%A1%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B2%D0%B8%D0%BE> (дата звернення: 12.01.2022).
10. Грабінська, І. В. (2015). Теорія «вільних грошей» С. Гезеля та її еволюція у сучасній економічній науці. *Сталій розвиток економіки*, 3, 268–275.
11. В Італії створюють політичний рух за вихід з ЄС, його очолить колишній телеведучий (25.06.2020). *Ukrainian.voanews.com*: вебсайт. URL: https://ukrainian.com/v_italii_stvoryuyut_politichnij_ruh_z_vihid_z_es_jogo_ocholit_kolishnij_televeduchij.html (дата звернення: 12.01.2022).
12. Лизун, М. & Лішинський, І. (2017). Валютні союзи: ретроспективні та сучасні форми. *Економічний простір*, 118, 47–60.
13. Що таке SDR і кому цей платіжний засіб приносить більше користі (06.08.2021). *Psm7.com*: вебсайт. URL: <https://psm7.com/uk/review/ukraina-poluchit-27-mlrd-v-ramkax-raspredeleniya-spz-kakie-osobennosti-etogo-platezhnogo-sredstva.html> (дата звернення: 12.01.2022)..
14. Електронні гроші. *Енциклопедія сучасної України*. URL : https://esu.com.ua/search_articles.php?id=17765 (дата звернення: 12.01.2022).
15. Бедратенко, О. (17.06.2021). Цифрові валюти – що про них говорять у США та в Україні. *Ukrainian.voanews.com* : вебсайт. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/Krytovaluty-tsifrovi-valiuty/5928491.html> (дата звернення: 12.01.2022).
16. Біткоїн. *Вікіпедія: Вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%96%D1%82%D0%BA%D0%BE%D1%97%D0%BD> (дата звернення: 12.01.2022).
17. Рубанов, П.М. (2015). Розмежування сутності понять «електронні гроші», «віртуальні гроші» та «криптовалюти». *Ефективна економіка*, 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6026> (дата звернення: 12.01.2022).
18. Трамп назвав біткоїн мошенничеством (07.06.2021). *Kapital*. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/156939-tramp-nazval-bitcoin-moshennichestvom> (дата звернення: 12.01.2022).
19. Асмаков, А. (30.11.2017). Економист Джозеф Стиглиц: у біткоїна нет социально полезных функций. *Forklog.com*: вебсайт. URL: <https://forklog.com/ekonomist-dzhozef-stiglits-u-bitkoina-net-sotsialno-poleznyh-funktsij/> (дата звернення: 12.01.2022).
20. Иртлач, К. (28.01.2019). В ходе Всемирного экономического форума в Давосе эксперты сделали ряд неутешительных заявлений касательно будущего биткойна. *Ис.ua* : блог. 2019. URL: <https://itc.ua/blogs/v-hode-vsemirnogo-ekonomicheskogo-foruma-v-davose-ekspertyi-sdelali-ryad-neuteshitelnyh-zayavleniy-kasatelno-budushhego-bitkoina/> (дата звернення: 12.01.2022).

References:

1. Levchenko, L. M., Tiveriadaska, L. V. & Yakymenko, A. M. (2016). Napriamy stabilizatsii mizhnarodnykh valiutnykh vidnosyn [Napriamy stabilizatsii mizhnarodnykh valiutnykh vidnosyn]. *Ekonomicnyi prostir – Economic space*, 108, pp. 38–46 [in Ukrainian].
2. Lietar, Bernar A. (2007). Budush'ee deneg: novii put k bogatstvu, polnocennomu trudu i bolee mudromu miru [The future of money: a new path to wealth, full-fledged work and a wiser world]. Moscow: AST. 496 p. [in Russian].
3. Mishchenko, S. V. (2010). Problemy vdoskonalennia struktury suchasnoi hroshovoi systemy [Problems of improving the structure of the modern monetary system]. *Ekonomicna ta derzhava – Economy and the state*, 12, pp. 167–169 [in Ukrainian].
4. Svichkar, V. A. (2019). Polivariantnist rozvytku svitovoi valiutnoi systemy u postkryzovyi period. [Polivariance of the development of the world currency system in the post-crisis period]. *Efektivna ekonomika – Efficient economics*, 1. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6830> (accessed 12 January 2022). [in Ukrainian].
5. Sidenko, S. & Kulbida, M. (2020). Mizhnarodni finansovi orhanizatsii u protsesakh ekonomichnoi modernizatsii krain [International financial organizations in the processes of economic modernization of countries]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka – International Economic Policy*, 1–2, pp. 100–136 [in Ukrainian].
6. Soto, E. de. (2017). Zahadka kapitalu. Chomu kapitalizm peremahaie na Zakhodi i nide bilshe? [The mystery of capital. Why capitalism wins in the West and nowhere else?]. Kyiv: Nash format, 232 p. [in Ukrainian].

7. Visyn, V., Visyna, T. & Marchuk, N. (2021). Problems and contradictions of the of the world monetary system. *Ekonomichnyj forum – Economic Forum*, 4, pp. 14–20 [in Ukrainian].
8. Starodubtseva, O. (19.11.2010). Povnennia zolotykh chasiv? [Return of the Golden Times?]. *Ekonomichna pravda – The Economic Truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2010/11/19/257208/> [in Ukrainian].
9. Gezell, Silvio [Gesell Silvio]. Vikipediya : Svobodnaya enciklopediya – Wikipedia: Free Encyclopedia. Retrieved from <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D1%8C,%D0%A1%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B2%D0%B8%D0%BE> (accessed 12 January 2022). [in Russian].
10. Hrabynska, I. V. (2015). Teoriia «vilnykh hroshei» S. Hezela ta yii evoliutsiia u suchasni ekonomichni nautsi [The theory of free money by S. Hezel and its evolution in modern economic science]. *Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable development of the economy*, pp. 268–275 [in Ukrainian].
11. V Italii stvoriliu politychny ruh za vykhid z YeS, yoho ocholyt kolyshnyi televeduchy. (25.06.2020). [In Italy, create a political movement for exit from the EU, it will be headed by a former TV presenter]. *Ukrain: vebsait – Ukraine: website*. Retrieved from https://ukrain.com/v_italii_stvoryuyut_politichnij_ruh_z_vihid_z_es-jogo_ocholit_kolishnij_televeduchij.html (accessed 12 January 2022). [in Ukrainian].
12. Lyzun, M. & Lishchynskyi, I. (2017). Valiutni soiuzy: retrospektyvni ta suchasni formy [Currency unions: retrospective and modern forms]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, 118, pp. 47–60 [in Ukrainian].
13. Shcho take SDR i komu tsei platizhnyi zasib prynosyt bilsh korysti. (06.08.2021). [What is SDR and to whom this payment tool brings more benefits]. *Psm7.com: vebsait – Psm7.com: website*. Retrieved from <https://psm7.com/uk/review/ukraina-poluchit-27-mlrd-v-ramkax-raspredeleniya-spz-kakie-osobennosti-etogo-platezhnogo-sredstva.html> (accessed 12 January 2022). [in Ukrainian].
14. Elektronni hroshei [Electronic money]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. Retrieved from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=17765 (accessed 12 January 2022). [in Ukrainian].
15. Bedratenko, O. (17.06.2021). Tsyfrovi valiuty – shcho pro nykh hovoriat u SSHa ta v Ukraini [Digital currencies - what they say in the USA and in Ukraine]. *Ukrainian.voanews.com: vebsait – Ukrainian.voanews.com: website*. Retrieved from <https://ukrainian.voanews.com/a/Krytovaluty-tsifrovi-valiuty/5928491.html> (accessed 12 January 2022). [in Ukrainian].
16. Bitcoin [Bitcoin]. Vikipediia: Vilna entsyklopediia – Wikipedia: Free encyclopedia. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%96%D1%82%D0%BA%D0%BE%D1%97%D0%BD> (accessed 12 January 2022). [in Ukrainian].
17. Rubanov, P. M. (2015). Rozmezhuвання сутності поняття «електронні гроші», «віртуальні гроші» та «криптовалюти» [Differentiation of the essence of the concepts "electronic money," "virtual money" and "cryptocurrency."]. *Efektivna ekonomika – Efficient economics*, 4. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6026> [in Ukrainian].
18. Tramp nazval bitcoin moshennichestvom. (07.06.2021). [Trump called Bitcoin a fraud]. *Kapital – Capital*. Retrieved from <https://www.capital.ua/ru/news/156939-tramp-nazval-bitcoin-moshennichestvom> (accessed 12 January 2022). [in Russian].
19. Asmakov, A. (30.11.2017). Ekonomist Dzhozef Stiglic: u bitcoina net socialno poleznykh funktsii [Economist Joseph Stiglitz: Bitcoin has no socially useful functions]. *Forklog.com: vebsait – Forklog.com: website*. Retrieved from <https://forklog.com/ekonomist-dzhozef-stiglits-u-bitcoina-net-sotsialno-poleznykh-funktsij/> (accessed 12 January 2022). [in Russian].
20. Irtlach, K. (28.06.2019). V hode Vsemirnogo ekonomicheskogo foruma v Davose eksperti sdělali ryad neuteshitelnykh zayavlenii kasatelno budush'ego bitcoina [During the World Economic Forum in Davos, experts made a number of disappointing statements regarding the future of Bitcoin]. *Itc.ua: blog – Itc.ua: blog*. Retrieved from <https://itc.ua/blogs/v-hode-vsemirnogo-ekonomicheskogo-foruma-v-davose-ekspertyi-sdelali-ryad-neuteshitelnykh-zayavleniy-kasatelno-budushhego-bitcoina/> (accessed 12 January 2022). [in Russian].

Дата подання публікації 12.01.2022 р.

JEL Classification: F41; O13; O33

Лазарева О.В., д.е.н., професор
 Чорноморський національний університет імені Петра Могили
<https://orcid.org/0000-0002-1050-7118>

lazareva95@ukr.net

Lazarieva O., Doctor of Economic Sciences, Professor,
 Petro Mohyla Black Sea National University
<https://orcid.org/0000-0002-1050-7118>
lazareva95@ukr.net

ВРАХУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті узагальнені питання, що стосуються соціально-економічного розвитку сільських територій. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми розвитку і функціонування територій на селі свідчить про те, що потребують необхідності вивчення питань, що стосуються з'ясування основних тенденцій розвитку сільських територій в країнах Європи, а також обґрунтування перспектив розвитку сільських територій на Україні. Відповідно метою статті є вивчення особливостей соціально-економічного розвитку сільських територій в країнах ЄС та вивчення пріоритетів соціально-економічного розвитку сільських територій для України. Методологічним інструментарієм дослідження слугували: метод аналізу і синтезу, абстрактно-логічний метод, графічний метод. Вивчення особливостей європейського досвіду соціально-економічного розвитку сільських територій дало змогу з'ясувати, що в європейських країнах діють такі моделі розвитку як галузева, особливостями якої є вирівнювання доходів з іншими галузями, збільшення масштабів виробництва та його інтенсифікація, перерозподільча, що передбачає скорочення відмінностей між відсталими сільськими та міськими районами та територіальна, яка орієнтована на використання внутрішнього потенціалу сільських територій та підтримку інвестицій у сільськогосподарське виробництво. У статті встановлено, що основними тенденціями соціально-економічного розвитку сільських територій європейських країн є диверсифікація виробництва, збереження ландшафтів сільських територій, поліпшення соціальної та технічної інфраструктури на селі, сільський туризм, спеціалізована система кредитування та страхування, державна підтримка та спеціально створені фонди. З'ясовано, що в країнах Європи діють такі фонди, як Європейський сільськогосподарський фонд регіонального розвитку сільських районів, Європейський фонд соціального розвитку, Європейський фонд морського і рибного господарства, Фонд згуртування. В дослідженні визначено, що для України основними пріоритетами соціально-економічного розвитку сільських територій є включення землі у матеріально-грошовий обіг, здійснення трансакцій із землею, врахування оціночних показників, розширення міжнародних коридорів, дотримання концепції сталого розвитку, збільшення додаткових капіталовкладень, зменшення енергозатрат на виробництво продукції, впровадження результатів наукових досліджень у практику, посилення ролі місцевого самоврядування, ведення дотаційного господарювання, кваліфікована підготовка і перепідготовка кадрів, інвестиційна привабливість ведення виробництва, впровадження синергетичного підходу, розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції, регулювання рентних платежів у різних агрокліматичних зонах тощо. Результати дослідження можуть бути використані в діяльності органів місцевого самоврядування та регіонального розвитку.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, Європейський Союз, сталий розвиток, трансакції із землею, інвестиційна привабливість, синергетичний підхід.

TAKING INTO ACCOUNT OF EUROPEAN EXPERIENCE OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL AREAS FOR UKRAINE

The article summarizes issues related to socio-economic development of rural areas. Systematization of literature sources and approaches to solving the problem of development and functioning of rural areas suggests that they need to study issues related to clarifying the main trends in rural development in Europe, as well as substantiate the prospects for rural development in Ukraine. Accordingly, the aim of the article is to study the

features of socio-economic development of rural areas in the EU and study the priorities of socio-economic development of rural areas for Ukraine. The methodological tools of the study were: the method of analysis and synthesis, abstract-logical method, graphic method. The study of the peculiarities of the European experience of socio-economic development of rural areas revealed that European countries have such models of development as sectoral, which features equalization of income with other industries, increasing production and its intensification, redistribution, which reduces differences between backward rural and urban areas and territorial, which is focused on using the internal potential of rural areas and supporting investment in agricultural production. The article states that the main trends in socio-economic development of rural areas of European countries are diversification of production, preservation of rural landscapes, improvement of social and technical infrastructure in rural areas, rural tourism, specialized credit and insurance system, government support and specially created funds. It was found that in European countries there are such funds as the European Agricultural Fund for Rural Development, the European Social Development Fund, the European Maritime and Fisheries Fund, the Cohesion Fund. The study found that the main priorities for Ukraine's socio-economic development of rural areas are the inclusion of land in material and monetary circulation, land transactions, taking into account estimates, expanding international corridors, adherence to the concept of sustainable development, increasing additional investment, reducing energy costs, products, implementation of research results in practice, strengthening the role of local self-government, subsidized management, qualified training and retraining, investment attractiveness of production, introduction of a synergetic approach, expanding markets for agricultural products, regulation of rent payments in different agro-climatic zones, etc. The results of the study can be used in the activities of local governments and regional development.

Key words: socio-economic development, European Union, sustainable development, land transactions, investment attractiveness, synergetic approach.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах сьогодення соціально-економічний розвиток сільських територій має бути спрямований на підвищення рівня розвитку еколого-економічної та соціальної сфер на селі. Досягнення позитивних змін в економіці сільських територій має спиратися на поживлення та модернізацію існуючих галузей, враховуючи при цьому досвід країн Європи, що неодмінно сприятиме як обґрунтуванню, так і безпосередньому запровадженню нових підходів, щодо перебудови економічної сфери на селі в умовах фінансової та соціально-політичної кризи.

Дуже важливо в контексті вивчення пріоритетів розвитку сільських територій окреслити пріоритети та важливі напрямки випереджаючого розвитку національного виробництва, щоб сприяло не лише спонуканню закордонних інвесторів вкладати довготривалі інвестиції в національну економіку України, а й сприяло б отриманню прибутку для проведення розширеного виробництва.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання розвитку сільських територій вивчалися багатьма вченими та практиками, зокрема С. Белей (*Белей, 2021*), О. Дудзяк (*Дудзяк, 2019*), І. Гончаренко (*Богданов та Гончаренко, 2016*), В. Мельник (*Мельник та ін, 2019*), М. Талавирею (*Талавирия та Горай, 2018*), І. Перезовою (*Перезова та Поленкова, 2020*), В. Россохою (*Россоха та Плотнікова, 2018*), Тихенко Р.В. (*Тихенко, 2021*) та ін. Проте не припиняючи ролі та значення виконаних раніше наукових розробок, залишаються не достатньо дослідженими питання, що стосуються вивчення європейських тенденцій розвитку сільських територій, а також обґрунтування перспектив розвитку сільських територій.

Цілі статті. Відповідно ціллю дослідження є вивчення особливостей соціально-економічного розвитку сільських територій в країнах ЄС та вивчення пріоритетів соціально-економічного розвитку сільських територій для України.

Методи та методологія дослідження. Основними методами, що використовувались під час проведення дослідження є метод аналізу і синтезу, що використовувався задля вивчення теоретико-методологічних засад щодо узагальнення основних домінант соціально-економічного розвитку сільських територій, абстрактно-логічний метод був використаний під час визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку на українських теренах, графічний метод - для наочного подання

теоретико-методологічного матеріалу даної публікації, наукового узагальнення – для узагальнення результатів проведеного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Спільна аграрна політика (САП) в країнах європейського простору передбачає здійснення таких цілей, як підвищення продуктивності виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок стимулювання технічного прогресу, забезпечення регіонального розвитку аграрного виробництва та оптимального використання факторів виробництва, забезпечення справедливих стандартів життя сільського населення шляхом збільшення доходів осіб, зайнятих у сільському господарстві, стабілізацію ринків, забезпечення продовольчої безпеки, забезпечення формування прийнятної для споживачів цінової політики (Вінська, 2010).

Досягнення зазначених цілей має забезпечуватися такими принципами як вільний рух товарів всередині країн європейського простору та спільні ціни на них, надання переваги товарам, що вироблені на внутрішньому ринку над імпортованою продукцією, спільна фінансова відповідальність за ринкову та цінову політику ЄС.

Передусім зазначимо, що в країнах Євросоюзу домінують такі концепції розвитку сільських територій:

- концепція, що ідентифікує сільський розвиток з загальною модернізацією сільського господарства і агропродовольчого комплексу (галузева модель);
- концепція, в якій сільський розвиток пов'язаний виключно із зменшенням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та рештою секторами економіки (перерозподільча модель);
- концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з розвитком сільських районів в цілому шляхом використання всіх ресурсів, які знаходяться на їх території (людських, фізичних, природних, ландшафтних та інтеграції між усіма компонентами та галузями на місцевому рівні)(територіальна модель).

Особливостями галузевої моделі розвитку сільських територій є вирівнювання доходів з іншими галузями, збільшення масштабів виробництва та його інтенсифікація. Перерозподільча модель розвитку сільських територій передбачає скорочення відмінностей між відсталими сільськими та міськими районами, компенсацію впливу несприятливих природних та соціально-економічних чинників, а також диверсифікацію доходів сільськогосподарського виробництва. Домінантами територіальної моделі розвитку сільських територій є використання внутрішнього потенціалу сільських територій, підтримка інвестицій у сільськогосподарське виробництво, поширення форм диверсифікованих видів діяльності, а також формування несільськогосподарських видів діяльності.

Більш детально характеристика цих моделей описана в багатьох наукових джерелах (Резніков, 2019, с. 355, Борищевський, 2012, с. 19).

В Польщі (Сава, 2017, с. 84) діє Стратегія розвитку сільських територій, відповідно до якої основними пріоритетами розвитку на селі є диверсифікація виробництва задля забезпечення прибутковості видів діяльності, збереження ландшафтів на сільських територіях, активізація розвитку громад в сільській місцевості, поліпшення соціальної інфраструктури на селі, розвиток технічної інфраструктури. В багатьох країнах Європи діють Програми розвитку сільських районів, зокрема програма Leader, пріоритетами якої є сприяння соціальній інтеграції, скорочення бідності та економічний розвиток в сільській місцевості. Крім того, для учасників програми Leader доступні гранти в розмірі до 200000 євро (Кіреєва та Костюченко, 2017, с. 72).

Заслуговує на увагу досвід розвитку сільських територій і в Словаччині (Газуда Герцег, 2018, с. 48), де домінантами є підтримка сільського туризму як альтернативи розвитку сільського господарства й сільських територій. Причому під час реалізації

туристичних проєктів задіяна значна частина державних коштів, за рахунок сільського туризму створюються умови забезпечення багатофункціональності словацького села, різноманітні організаційні та фінансові аспекти сталого розвитку.

В країнах Євросоюзу діє спеціалізована система сільськогосподарського кредитування та страхування, що ґрунтується на спеціалізованих установах кредитування фермерів, кооперативних і земельних банках, поширена практика державного фінансування придбання засобів виробництва для сільського господарства (*Іртищева та ін, 2015, с. 179*).

Слід також зазначити, що політика розвитку сільських територій в країнах ЄС фінансується за рахунок Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських районів (EAFRD).

Крім того, фінансування сільського розвитку в країнах ЄС здійснюється і за рахунок структурних фондів, а саме Європейського соціального фонду, Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського фонду морського і рибного господарства, Фонду згуртування (*Краєвська, 2019, с. 123*).

В країнах Євросоюзу ключовими виробниками сільськогосподарської продукції сільського господарства є фермерські господарства. Це в основному стосується таких країн, як Англія, Данія, Франція, Швеція, Німеччина, Голландія, Італія, Бельгія, Греція. В цих країнах сільськогосподарські товаровиробники відчують постійну допомогу у вирішенні проблем села через систему державної підтримки і спеціально створених фондів, орієнтація в цих країнах домінує в основному на виробництві продовольства (*Канінський, 2005*).

Врахування європейських досвіду розвитку сільських територій дозволяє окреслити її пріоритети і для України. Що сприятиме забезпеченню самодостатніх територіальних громад, слугуватиме надійним важелем місцевого розвитку країни.

На сьогодні фінансово вигідним для розвитку сільських територій є включення землі як головного матеріального ресурсу у матеріально-грошовий обіг, щоб значно сприяло зміцненню капіталізації основних фондів, а також збільшенню оборотних коштів, що матимуть реальне забезпечення – землю.

Розширення міжнародних транспортних та енергетичних коридорів, а також інформаційних каналів сприятиме як зниженню затрат на державне управління на селі, так і зміні в позитивний бік структури вартісних взаємовідносин господарств і держави.

Зменшення енергозатрат на виробництво продукції сприятиме екологізації виробництва, підвищенню енергоефективності, сприятиме створенню нових можливостей за рахунок трансформації ресурсоощадного виробництва в ресурсозберігаюче, а також усвідомленню необхідності внесення поживних елементів, що видобуваються безпосередньо із землі (калій, фосфор та інші).

Ведення дотацій для розвитку системи господарювання на селі сприятимуть реальній підтримці виробника сільськогосподарської продукції, а також забезпеченню гарантій його власності на землю та підвищенню ефективності виробництва.

Здійснення трансакцій із землею на основі розповсюдження принципу добросовісності на розпорядження, здійснення угод із земельною ділянкою сприятиме залученню земельного капіталу в ринковий обіг та об'єктивності реалізації перспективних напрямів окремих суб'єктів земельних та майнових відносин.

Не менш важливе значення для розвитку сільських територій має врахування цінності земель на основі оціночних показників, забезпечення умов екологізації аграрного та промислового виробництва, врахування таких екологічних показників при веденні виробництва на землі як віддаленість від пунктів переробки екологічної продукції, близькість водних джерел та лісових масивів тощо.

Необхідним є і дотримання концепції сталого (збалансованого) розвитку, де б були враховані інтереси як економіки (виробництва), так і екології (охорони земельних ресурсів на селі), а також соціальної складової (задоволення потреб людей).

Збільшення додаткових капітальних вкладень у розвиток сільських територій сприятиме розвитку як інфраструктури, так і будівництву нових виробництв, зеленому туризму, а також розвитку підприємницької діяльності тощо.

Необхідність брати активну участь у процесі ефективного функціонування землекористувань на селі, ведення взаємовідносин на основі збалансованого виробництва також сприятиме забезпеченню позитивного результату у господарюванні.

Перспективним для економічної діяльності суб'єктів господарювання сільських територій є трансформація результатів наукових досягнень і розробок в нові або удосконалені екологобезпечні технології, які мають використовуватися на практиці. Крім того, виконання інноваційних та інвестиційних проектів, виробниче впровадження наукоємних розробок, високих технологій сприятиме досягненню конкурентоспроможності на європейському ринку вітчизняної продукції, а також її конкурентоздатності (здатності певного об'єкта (товару, підприємства, регіону, країни) витримувати конкуренцію порівняно із аналогічними об'єктами на ринку (Дейнега, 2008)).

Крім того, удосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів, що задіяні у соціально-економічному розвитку сільських територій сприятиме підвищенню інноваційної активності територій на селі, а також комерціалізації результатів наукових досліджень.

Підвищення збалансованості сільськогосподарської продукції, а також посилення ролі місцевого самоврядування сприятиме інвестиційній привабливості ведення виробництва на селі, оновленню виробничих потужностей в сільській місцевості.

Впровадження синергетичного підходу задля досягнення збалансованого соціально-економічного розвитку сільських територій сприятиме не тільки розвитку конкуренції, а також забезпеченню позитивного ефекту від сумарної взаємодії факторів зовнішнього та внутрішнього оточення задля досягнення цілей сталого розвитку, а також можливості їх пристосування до змін у політиці країн.

Розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції власного виробництва не тільки на вітчизняному просторі, а й на європейський ринок, сприятиме як і введенню в існуючі ринки як нових, так і покращених продуктів, освоєнню більш ефективних нових технологій виробництва продукції.

На селі перспективним для розв'язання проблеми регулювання рентних платежів у різних агрокліматичних зонах є диференціація податку для сільськогосподарських товаровиробників залежно від площі земель та родючості ґрунтів, що сприятиме впровадженню раціонально організованих систем землекористування.

Окреслені пріоритети соціально-економічного розвитку сільських територій представлені на рис. 1:

Запропоновані нами пріоритети соціально-економічного розвитку сільських територій сприятимуть їх збалансованому розвитку, а також забезпечуватимуть його функціональність, що позитивно впливатиме на сталість виробництва на селі.

Висновки, обговорення та рекомендації. Під час проведення дослідження вивчено досвід соціально-економічного розвитку сільських територій в країнах Європи. З'ясовано, що в країнах ЄС впроваджені такі моделі розвитку сільських територій, як галузева, перерозподільча та територіальна.

Рисунок 1. – Пріоритети соціально-економічного розвитку сільських територій для України

Джерело: Складено автором

З'ясовано, що в європейських країнах основними пріоритетами на селі є досягнення таких цілей, як диверсифікація виробництва, збереження ландшафтів сільських територій, поліпшення соціальної та технічної інфраструктури на селі, сільський туризм, спеціалізована система кредитування та страхування, державна підтримка та спеціально створені фонди. Зокрема країнах ЄС діє Європейський сільськогосподарський фонд регіонального розвитку сільських районів, Європейський фонд соціального розвитку, Європейський фонд морського і рибного господарства, Фонд згуртування. За рахунок коштів цих фондів здійснюється фінансування сільського розвитку.

Встановлено, що основними пріоритетами соціально-економічного розвитку сільських територій в українських реаліях є включення землі у матеріально-грошовий обіг та відповідно здійснення трансакцій із землею, врахування оціночних показників, розширення міжнародних коридорів, дотримання концепції сталого розвитку, збільшення додаткових капіталовкладень, зменшення енергозатрат на виробництво продукції, впровадження результатів наукових досліджень у практику, посилення ролі місцевого самоврядування, ведення дотаційного господарювання, кваліфікована підготовка і перепідготовка кадрів, інвестиційна привабливість ведення виробництва,

впровадження синергетичного підходу, розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції, регулювання рентних платежів у різних агрокліматичних зонах тощо.

Зазначені пріоритети забезпечуватимуть формування конкурентних переваг сільських територій, підвищення їх багатофункціональності, тим самим сприявши веденню сталого виробництва.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні особливостей використання прийомів економічного аналізу в системі управління земельними ресурсами.

Авторські внески

Концептуалізація: Лазарева Олена.

Зберігання даних: Лазарева Олена.

Формальний аналіз: Лазарева Олена.

Придбання фінансування: Лазарева Олена.

Розслідування: Лазарева Олена.

Методика: Лазарева Олена.

Адміністрація проекту: Лазарева Олена.

Ресурси: Лазарева Олена.

Нагляд: Лазарева Олена.

Підтвердження: Лазарева Олена.

Візуалізація: Лазарева Олена.

Написання: Лазарева Олена.

Список бібліографічного опису

- Белей С.І. (2021). (15.01.2021). Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. *Ефективна економіка. Електронне наукове фахове видання. 1*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2021/80.pdf (Дата звернення 27.01.2022).
- Дудзяк О.А. (2019). (16.07.2019). Відновлення та розвиток сільських територій: теорія, методологія і практика: дис. ... д-р. екон. наук: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством (економічні науки). Подільський державний аграрно-технічний університет, Кам'янець-Подільський, 538 с. URL: <https://www.pdatu.edu.ua/images/naukova-miznarodna-diyalnist/svt/dissertaciya-dudzyak.pdf> (Дата звернення 27.01.2022).
- Богданов Д.С., Гончаренко І.В. (16.11.2016). Особливості соціально-економічного розвитку сільських територій Миколаївської області. *Агросвіт*. 20. С30-33. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/20_2016/6.pdf (Дата звернення: 27.01.2022).
- Мельник В., Добіжа М., Погрішук О. (30.01.2019). Економічний розвиток сільських територій у концепції формування конкурентоспроможності регіонів. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 1. 70-80.
- Талавири М.П., Горай А.О. (27.11.2018). Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. *Економіка АПК*. 11. 78-79. URL: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2018/11/eapk_2018_11_p_75_79.pdf (Дата звернення 27.01.2022).
- Перезовова І.В., Поленкова М.В. (30.06.2020). Сталый розвиток сільських територій: сучасний стан та проблеми. *Причорноморські економічні студії. Випуск 59-1*. 68-75. URL: http://bses.in.ua/journals/2020/59_1_2020/13.pdf (Дата звернення 28.01.2022).
- Россоха В.В., Плотнікова М.Ф. 01.04.2018). Розвиток сільських територій України в умовах децентралізації управління: стан, проблеми, перспективи. *Економічний дискурс. Міжнародний науковий журнал. Випуск 4*. 41-53. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/9594/1/ED_2018_4_41-53.pdf (Дата звернення 28.01.2022).
- Тихенко Р.В. (02.02..2021). Проблеми розвитку сільських територій в умовах ринкових відносин. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2-3. 207-211. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/article/view/10663/10019> (Дата звернення 28.01.2022).
- Вінська О.Й. (2010). Особливості сучасного стану реалізації Спільної аграрної політики Європейського Союзу. *Економічний простір*. 40. 5-19.
- Резніков В.В. (2019). Державна політика розвитку сільських територій в контексті євроінтеграційних прагнень України. *Збірник національного університету цивільного захисту України*. 2 (11). 352-362. URL: http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/10420/1/Zb%D1%96mik%20NUCZU_2019_2%20%2811%29_-352-362.pdf (Дата звернення: 25.01.2022).
- Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: [монографія] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В.В. Борщевський. Львів, 2012. 216 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

12. Сава А. (01.03.2017). Європейський досвід розвитку сільських територій: вивчення можливостей для України. *Вісник АПСВТ*. 2. 83-85. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_2_2017-83-85.pdf (Дата звернення: 25.01.2022)
13. Кіреєва Е.А., Костюченко Д.Л. (2017). Політика розвитку сільських територій у країнах Європейського Союзу. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 8. 68-79. URL: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/17514.pdf> (Дата звернення 25.01.2022)
14. Газуда Л.М., Герцег В.А. (2018). Міжнародний досвід забезпечення розвитку сільських територій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та сільське господарство. Випуск 17. Частина 1*. 47-50. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/17_1_2018ua/12.pdf (Дата звернення: 26.01.2022).
15. Іришцева І.О., Стройко Т.В., Стегней М.І. (2015). Фактори та особливості екологічно сталого розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів. *Актуальні проблеми економіки*. 1 (163). 302-310.
16. Красевська Г.О. (2019). Європейський досвід соціального розвитку села: актуальні практики для України. *Демографія та соціальна економіка*. 4 (38). 116-129. URL: <https://dse.org.ua/archiv/38/8.pdf> (Дата звернення: 26.01.2022).
17. Канінський П.К. (2005). Розвиток фермерства в країнах Євросоюзу, його фінансування й оподаткування. *Облік і фінанси АПК*. 9-10. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/rozvitok-fermerstva-v-krainah-evrosoyuzu-yogo-finansuvannya-y-opodatkuвання.html> (Дата звернення: 26.01.2022).
18. Дейнега О.В. (2008). Методологічні аспекти оцінювання конкурентоздатності підприємств. *Наукові праці Вінницького національного технічного університету. Електронне наукове фахове видання. Відділ Логістика*. 61-68. URL: http://vlp.com.ua/files/10_25.pdf (Дата звернення 26.01.2022).

References

1. Beley, S.I. (2021). Rozvitok silskih terytory v umovah decentralizacii [Development of rural areas in the conditions of decentralization]. *Efficient economy. Electronic scientific professional publication*. Vol. 1. Recived from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2021/80.pdf [In Ukrainian].
2. Dudzyak, O.A. (2019). Vidnovlennya ta rozvitok silskih terytory: teria, metodologia I praktika [Restoration and development of rural areas: theory, methodo logy and practice]. *Dis. ekon. nauk: 08.00.03 - economics and management of the national economy (economics)*. Podolsk State Agrarian Technical University, Kamyanets-Podilsky. 538 p. Recived from: <https://www.pdatu.edu.ua/images/naukova-miznarodna-diyalnist/svr/dissertaciya-dudzyak.pdf> [In Ukrainian].
3. Bogdanov, D.S., Gonchrenko, I.V. (2016). Osoblivosty socialno-ekonomichnogo rozvitku silskih terytoty Mikoloyvskoy oblasti. [Features of social and economic development of rural territories of the Nikolaev area]. *Agrosvit*, № 20. pp. 30-33. Recived from: http://www.agrosvit.info/pdf/20_2016/6.pdf [In Ukrainian].
4. Melnik, V., Dobija, M., Pogrichuk, O. (2019). Ekonomichny rozvitok silskih terytory u koncepcii formuvannya konkurentospromognosty regioniv. [Economic development of rural areas in the concept of competitiveness of regions]. *Visnyk Ternopil'skogo nacionalnogo universitetu*, № 1. pp. 70-80.
5. Talavirya, M.P., Goray, A.O. (2018). Rozvitok silskih terytory v umovah decentralizacyy, [Development of rural areas in the conditions of decentralization]. *Ekonomika APK*. № 11. pp. 78-79. Recived from: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2018/11/eapk_2018_11_p_75_79.pdf [In Ukrainian].
6. Perevozova, I.V., Polenkova, M.V. (2020). Staly rozvitok silskih terytory: suchasny stan ta problem. [Sustainable development of rural areas: current state and problems]. *Black Sea Economic Studies*. Vol. 59-1. pp. 68-75. Recived from: http://bses.in.ua/journals/2020/59_1_2020/13.pdf [In Ukrainian].
7. Rossoha, V.V., Plotnikova, M.F. (2018). Rozvitok silskih terytory v umovah decentralizacii upravlinnya: suchsny stan, problemy, prspektivy. [Development of rural areas of Ukraine in the conditions of decentralization of management: state, problems, prospects]. *Ekonomiczny diskurs, Mignorodny naukovy gurnal*. Vol. 4., pp. 41-53. Received: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/9594/1/ED_2018_4_41-53.pdf [In Ukrainian].
8. Tihenko, R.V. (2021). Problemy rozvitku silskih terytory v umovah rinkovih vidnosin. [Problems of rural development in terms of market relations]. *Mignorodny naukovy gurnal*. Vol. 2-3, pp. 207-211. Received from: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/article/view/10663/10019> [In Ukrainian].
9. Vinska, O.I. (2010). Osoblivosty suchasnogo stanu realizacii Spilnoy agrarnoy polityky Evropeyskogo Souzu. [Features of the current state of implementation of the Common Agrarian Policy of the European Union]. *Ekonomiczny prostir*. № 40. pp. 5-19.
10. Reznikov, V.V. (2019). Derjavna politika rozvitku silskih terytory v konteksty evrointegracynih pragnen Ukaini. [State policy of rural development in the context of Ukraine's European integration aspirations]. *Zbirnik nacionalogo uiversitetu civilnogo zahistu Ukrainy*. № 2(11). pp. 352-362. Received from: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/10420/1/Zb%D1%96mik%20NUCZU_2019_2%20%2811%29_-352-362.pdf [In Ukrainian].
11. Pozvitok silskih terytory v systemy evrointegracynih prioritetiv Ukrainy: (2012). [monografia]. NAN Ukrainy. In-t regionalnih doslidgen; nauk. red V.V. Borchevsky. Llviv. 216 p. (Seria "Problemy regionalnogo rozvitku").
12. Sava, A. (2017). Evropeysky dosvid rosvitku silskih terytory: vivchennya moglivostey dlya Ukrainy. [European experience of rural development: exploring opportunities for Ukraine]. *Visnik APSVT*. № 2. pp. 83-85. Received from: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_2_2017-83-85.pdf [In Ukrainian].
13. Kireeva, E.A., Kostuchenko, D.L. (2017). Politika rozvitku silskih terytory u kraynah Evropeyskogo Souzu [Rural development policy in the European Union]. *Ekonomika, finansy, menegment: aktualny pitannya nauky I praktyky*. № 8. pp. 6-79. Received from: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/17514.pdf> [In Ukrainian].
14. Gazuda, L.M., Gerceg, V.A. (2018). Mignarodny dosvid zabazpechennya rozvitku silskih terytoty. [International experience in ensuring rural development]. *Naukovy visnik Uqgorodskogo nacionalnogo universitetu. Seria: Mignarodny*

- ekonomichny vydnosyny ta silske gospodarstvo. Vipusk. 17, Castina 1. pp. 47-50. Received from: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/17_1_2018ua/12.pdf [In Ukrainian].
15. Irticeva, I.O., Stroyko, T.V., Stegney, M.I. (2015). Faktory ta osoblivosty ekologichnogo stalogo rozvitku silskih terytory v umovah globalnih viiklykiv. [Factors and features of ecologically sustainable development of rural areas in the context of global challenges]. Aktualny problem ekonomiky. № 1 (163). pp. 302-310.
16. Kraevska, G.O. (2019). Evropeysky dosvid socialnogo rosvitku sela: aktualny praktiki dlya Ukrainy. [European experience of rural social development: current practices for Ukraine]. Demografia ta socialna ekonomika. № 4(38). pp. 116-129. Received from: <https://dse.org.ua/arhcive/38/8.pdf>. [In Ukrainian].
17. Kaninsky, P.K. (2005). Rozvitok fermerstva v krainah Evrosouzu, yogo finansuvannya i opodatkuvannya. [Development of farming in the European Union, its financing and taxation]. Oblik I finansy APK. № 9-10. Received from: <http://magazine.faaf.org.ua/rozvitok-fermerstva-v-krainah-evrosoyuzu-yogo-finansuvannya-y-opodatkuvannya.html> [In Ukrainian].
18. Deynega, O.V. (2008). Metodologichny aspekty ocinuvannya konkurektozdatnosity pidpriemstv. [Methodological aspects of assessing the competitiveness of enterprises]. Naukovi praci Vinnickogo nacionalnogo tehnicnogo universitetu. Elektronne naukovе fahove vidannya. Viddil Logistika. pp. 61-68. Received from: http://vlp.com.ua/files/10_25.pdf [In Ukrainian].

Дата подання публікації 03.01.2022 р.

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

JEL Classification: C 50; E 20; E 23

Нужна О.А., к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-4629-4011>
o_nuzhna@ukr.net

Oksana Nuzhna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-4629-4011>
o_nuzhna@ukr.net

Тлущкевич Н.В., к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-8369-185X>
n_tluchkevych@ukr.net

Nataliia Tluchkevych, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-8369-185X>
n_tluchkevych@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАТРАТ ПРАЦІ І КАПІТАЛУ В СІЛЬСЬКОМУ, ЛІСОВОМУ ТА РИБНОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ З ВИКОРИСТАННЯМ ВИРОБНИЧИХ ФУНКЦІЙ

Стаття присвячена дослідженню ефективності ресурсів на мезорівні з використанням виробничої функції. Мета дослідження – оцінити ефективність затрат праці і капіталу для підприємств сільського, лісового та рибного господарства на основі побудованої моделі виробничої функції Кобба-Дугласа. Розраховано параметри і побудовано модель виробничих функцій Кобба-Дугласа для підприємств сільського, лісового та рибного господарства за статистичними даними за період 2012-2020 роки та розраховано основні характеристики виробничої функції. Визначено, скільки виробленої продукції (товарів, послуг) припадає в середньому за період дослідження на 1 грн. затрат праці (13,78 грн.) і на 1 грн. затрат капіталу (2,65 грн.), тобто в 5,2 рази менше. Встановлено, скільки додаткових гривень виробленої продукції (товарів, послуг) приносить кожна додаткова гривня витрат на оплату праці (12,22 грн.) і кожна додаткова гривня витрат на основні засоби (0,13 грн.), тобто в 94,0 рази менше. Розраховано, на скільки відсотків збільшується обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) при збільшенні витрат на оплату праці на 1% (на 0,89%) і при збільшенні затрат на основні засоби на 1% (на 0,05%), тобто в 17,8 раз менше. З'ясовано, що для підприємств в сільському, лісовому та рибному господарстві України побудована виробнича функція має спадну віддачу від масштабу і економічного зростання не спостерігається. Порівняно з класичною моделлю виробничої функції Кобба-Дугласа для економіки США за 1899-1922 роки, для побудованої нами моделі виробничої функції співвідношення параметрів $a_1 : a_2$ становить не 3:1, а 18:1, однак зберігається умова $a_1 > a_2$, і відповідно вкладення в людський капітал дає більший ефект у зростання обсягів виробництва порівняно із вкладенням у капітал у 18 разів.

Ключові слова: виробництво, виробнича функція, гранична продуктивність, еластичність, капітал, праця, ресурси, середня продуктивність, сільське, лісове та рибне господарство.

STUDY OF EFFICIENCY OF LABOR AND CAPITAL COSTS IN AGRICULTURAL, FORESTRY AND FISHERY OF UKRAINE USING THE PRODUCTION FUNCTION

The article is devoted to the study of resource efficiency at the meso level using the production function. The aim of the study is to evaluate the efficiency of labor and capital costs for agricultural, forestry and fisheries enterprises on the basis of the built model of the Cobb-Douglas production function. The parameters and the model of Cobb-Douglas production functions for agricultural, forestry and fisheries enterprises are calculated according

to the statistical data for the period 2012-2020 and the main characteristics of the production function are calculated. It is determined how many manufactured products (goods, services) account for an average of UAH 1 per research period. labor costs (UAH 13.78) and UAH 1. capital costs (UAH 2.65), ie 5.2 times less. It is established how many additional hryvnias of manufactured products (goods, services) each additional hryvnia brings labor costs (UAH 12.22) and each additional hryvnia costs for fixed assets (UAH 0.13), ie 94.0 times less. It is calculated by what percentage increases the volume of output (goods, services) with an increase in labor costs by 1% (0.89%) and with an increase in fixed costs by 1% (0.05%), ie in 17.8 times less. It was found that for enterprises in agriculture, forestry and fisheries of Ukraine, the built production function has a declining return on scale and economic growth is not observed. Compared with the classical model of the Cobb-Douglas production function for the US economy for 1899-1922, for the model of the production function constructed by us, the ratio of parameters $a_1 : a_2$ is not 3: 1, but 18: 1, but the condition $a_1 > a_2$ is preserved. in human capital has a greater effect on the growth of production compared to investment in capital in 18 times.

Keywords: *production, production function, marginal productivity, elasticity, capital, labor, resources, average productivity, agriculture, forestry and fisheries.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Виробнича функція Кобба-Дугласа дає можливість дослідити залежність між обсягами ресурсів виробництва і обсягами виробництва продукції (товарів, послуг), а її основні характеристики дають оцінку рівня ефективності ресурсів виробництва.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Класична двофакторна модель залежності обсягу виробленої продукції від затрат двох ресурсів – праці і капіталу – була застосована американськими науковцями Ч. Коббом і П. Дугласом, які побудували її за статистичними даними американської економіки за період 1899-1922 роки (Cobb C.W. and Dauglas P.H., 1928). І ось уже майже 100 років вчені використовують виробничі функції у своїх дослідженнях.

Широкого застосування виробничі функції набули в наукових дослідженнях на мезорівні. Так, Грабовецький Б.Є. зазначає, що виробничі функції становлять особливий клас економіко-статистичних моделей, які набули широке використання в управлінні виробництвом; визначає сутність та напрямки використання виробничих функцій в управлінні виробництвом у контексті сучасних вимог; обґрунтовує використання виробничих функцій як засобу вдосконалення управління бурякоцукровими підприємствами та акцентує увагу на необхідності враховувати галузеві особливості при формуванні складу факторів виробничої функції (Грабовецький, 2016). Янковий В.О. розглядає основні положення та поглиблює підходи до моделювання факторів зростання обсягів реалізації продукції хлібопекарських підприємства з використанням виробничих функцій (Янковий, 2017). Щербініна С.А. досліджує розвиток будівельних підприємств регіону із застосуванням виробничої функції Кобба-Дугласа (Щербініна, 2010). Шарко О.І. та Пащенко Ю.В. подають оцінку ефективності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств, використовуючи апарат виробничих функцій (Шарко О.І. і Пащенко, 2012). Грабовецький Б.Є., Тарасюк Н.М., Безсмертна О.В. використовують виробничі функції в дослідженнях підприємств молокопереробної промисловості (Грабовецький та ін., 2013).

Незважаючи на те, що науковці значну увагу приділяють використанню апарату виробничих функцій, вважаємо за доцільне проведення прикладних досліджень з використанням виробничих функцій на рівні окремих галузей економіки України.

Цілі статті. Мета дослідження – оцінити ефективність затрат праці і капіталу для підприємств сільського, лісового та рибного господарства на основі побудованої моделі виробничої функції Кобба-Дугласа.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для побудови моделі виробничої функції Кобба-Дугласа нами вибрано такі фактори, як затрати праці (витрати на оплату праці) і затрати капіталу

(залишкова вартість основних засобів), і показник – обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) для підприємств сільського, лісового та рибного господарства.

На основі даних Державної служби статистики України за 2012-2020 роки [1; 4; 5] нами отримано аналітичний вираз моделі виробничої функції Кобба-Дугласа для підприємств сільського, лісового та рибного господарства:

$$Y = 37,52 \cdot X_1^{0,89} \cdot X_2^{0,05}, \quad (1)$$

де Y – обсяг виробленої продукції (товарів, послуг);

X_1 – витрати на оплату праці;

X_2 – залишкова вартість основних засобів.

Основні характеристики виробничої функції Кобба-Дугласа використаємо для оцінки ефективності використання ресурсів виробництва (рис. 1-2, таблиця 1).

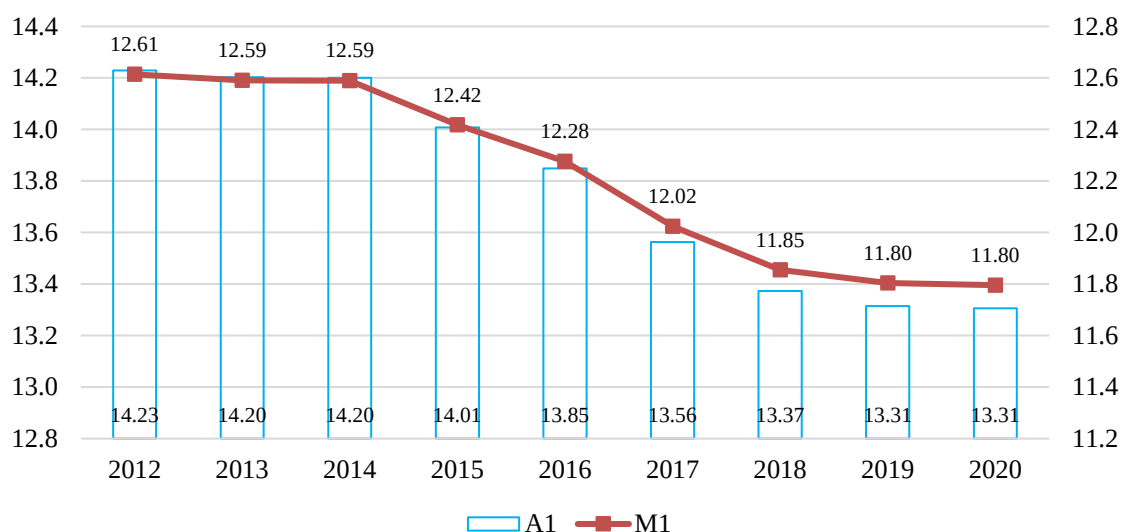

Рис. 1. Середня (A_1) та гранична (M_1) продуктивність праці для підприємств сільського, лісового та рибного господарства за 2012-2020 роки*

* побудовано автором на основі власних розрахунків.

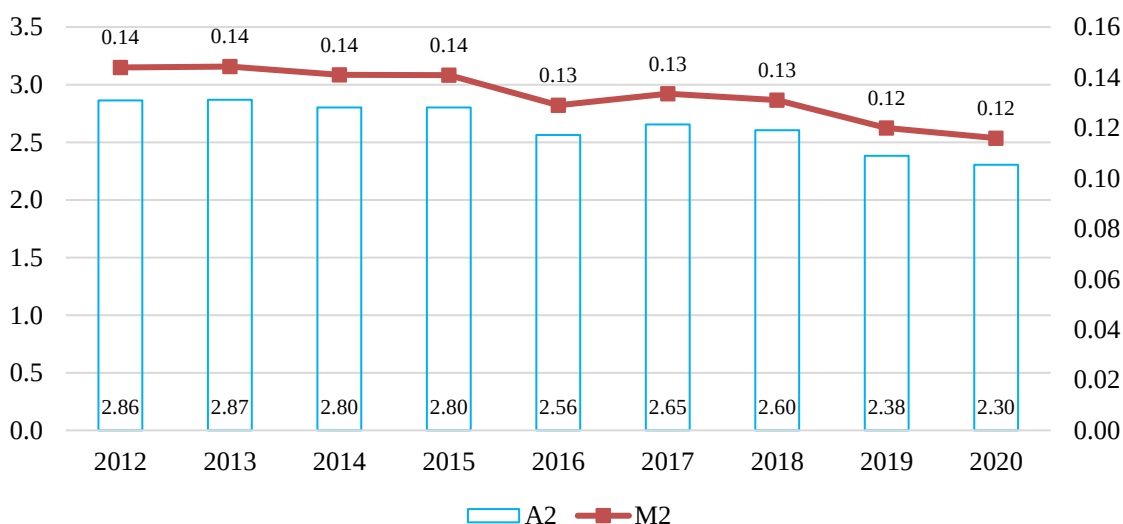

Рис. 2. Середня (A_2) та гранична (M_2) продуктивність капіталу для підприємств сільського, лісового та рибного господарства за 2012-2020 роки*

* побудовано автором на основі власних розрахунків.

Таблиця 1. Еластичність випуску продукції за затратами для підприємств підприємств сільського, лісового та рибного господарства України за 2012-2020 роки*

Показник	Значення показника
Еластичність випуску продукції за затратами праці	0,89
Еластичність випуску продукції за затратами капіталу	0,05
Сумарна еластичність випуску продукції за затратами праці і капіталу	0,94

* розрахунки автора.

Отже, за даними рис. 1, на підприємствах сільського, лісового та рибного господарства України в середньому за 2012-2020 роки на 1 грн. витрат на оплату праці припадає 13,78 грн. виробленої продукції (товарів, послуг), а одна додаткова гривня витрат на оплату праці приносить 12,22 додаткових гривень виробленої продукції (товарів, послуг). На 1 грн. витрат на основні засоби припадає 2,65 грн. виробленої продукції (товарів, послуг), а одна додаткова гривня витрат на основні засоби приносить 0,13 додаткових гривень виробленої продукції (товарів, послуг).

При збільшенні витрат на оплату праці на 1% обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) підприємствами сільського, лісового та рибного господарства України в середньому за 2012-2020 роки збільшується на 0,89%. При збільшенні затрат на основні засоби на 1% обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) підприємствами сільського, лісового та рибного господарства України в середньому за 2012-2020 роки збільшується на 0,05%. При збільшенні витрат на оплату праці на 1% і витрат на основні засоби на 1% обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) підприємствами сільського, лісового та рибного господарства України в середньому за 2012-2020 роки збільшується на 0,94%.

Відповідно до значень параметрів виробничої функції подано оцінку віддачі від масштабу та типу економічного зростання в сільському, лісовому та рибному господарстві України за період 2012-2020 роки (таблиця 2).

Таблиця 2. Оцінка віддачі від масштабу та типу економічного зростання в сільському, лісовому та рибному господарстві України за 2012-2020 роки порівняно з класичною моделлю виробничої функції Кобба-Дугласа для економіки США за 1899-1922 роки

Об'єкт дослідження	Період дослідження	Параметри виробничої функції			Віддача від масштабу	Тип економічного зростання
		a_1	a_2	$a_1 + a_2$		
Економіка США*	1899-1922	0,75	0,25	1	постійна	екстенсивне
Підприємства сільсько-го, лісового та рибного господарства України**	2012-2020	0,89	0,05	0,94	спадна	економічне зростання відсутнє

* дані (Cobb C.W. and Douglas P.H., 1928); ** розрахунки і висновки автора.

За даними таблиці 2, на рівні підприємств в сільському, лісовому та рибному господарстві України побудована нами виробнича функція є виробничою функцією із спадною віддачею від масштабу і економічного зростання не спостерігається. Порівняно з класичною моделлю виробничої функції Кобба-Дугласа для економіки США за 1899-1922 роки, для побудованої нами моделі виробничої функції співвідношення параметрів $a_1 : a_2$ становить не 3:1, а 18:1, однак зберігається умова $a_1 > a_2$, і відповідно вкладення в людський капітал дає більший ефект у зростання обсягів виробництва порівняно із вкладенням у капітал у 18 разів.

Висновки. Отже, дослідження моделі виробничої функції Кобба-Дугласа, побудованої за 2012-2020 роки для підприємств сільського, лісового та рибного господарства дозволило надати оцінку ефективності використання праці та капіталу. Визначено, скільки виробленої продукції припадає в середньому за період дослідження на 1 грн. затрат праці (13,78 грн.) і на 1 грн. затрат капіталу (2,65 грн.), тобто в 5,2 рази менше. Встановлено, скільки додаткових гривень виробленої продукції приносить кожна

додаткова гривня витрат на оплату праці (12,22 грн.) і кожна додаткова гривня витрат на основні засоби (0,13 грн.), тобто в 94,0 рази менше. Розраховано, на скільки відсотків збільшується обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) при збільшенні витрат на оплату праці на 1% (на 0,89%) і при збільшенні затрат на основні засоби на 1% (на 0,05%), тобто в 17,8 раз менше. Віддача від масштабу в сільському, лісовому та рибному господарстві за період 2012-2020 роки є спадною, а економічне зростання в сільському, лісовому та рибному господарстві за період 2012-2020 роки відсутнє.

Авторські внески:

Концептуалізація: Нужна Оксана, Тлущкевич Наталія
Зберігання даних: Нужна Оксана, Тлущкевич Наталія
Формальний аналіз: Нужна Оксана, Тлущкевич Наталія
Придбання фінансування: Нужна Оксана, Тлущкевич Наталія
Розслідування: Нужна Оксана, Тлущкевич Наталія
Методика: Нужна Оксана, Тлущкевич Наталія
Адміністрація проекту: Нужна Оксана, Тлущкевич Наталія
Ресурси: Нужна Оксана, Тлущкевич Наталія
Нагляд: Нужна Оксана, Тлущкевич Наталія
Підтвердження: Нужна Оксана, Тлущкевич Наталія
Візуалізація: Нужна Оксана, Тлущкевич Наталія
Написання: Нужна Оксана, Тлущкевич Наталія

Список бібліографічного опису:

1. Витрати на оплату праці за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2010-2020). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.12.2021).
2. Грабовецький Б.Є. (2016). Використання виробничих функцій як засобу вдосконалення управління бурякоцукровими підприємствами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, 8, Ч. 1, 49-54. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/8_1_2016ua/14.pdf (дата звернення: 15.12.2021).
3. Грабовецький Б.Є., Тарасюк Н.М., & Безсмертна О.В. (2013). Використання виробничих функцій в дослідженнях підприємств молокопереробної промисловості. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, 5, 32-36. URL: <https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1029/1028> (дата звернення: 15.12.2021).
4. Необоротні активи підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2013-2020). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.12.2021).
5. Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності (2012-2020). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.12.2021).
6. Шарко О.І., & Пащенко Ю.В. (2012). Застосування апарату виробничих функцій для оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*, 11, 60-64.
7. Щербініна С.А. (2010). Дослідження розвитку будівельних підприємств регіону із застосуванням виробничої функції Кобба-Дугласа. *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Сер. 1: Економіка*, 3(7), 60-66.
8. Янковий В.О. (2017). Моделювання випуску продукції Березинського комбінату хлібопродуктів за допомогою виробничих функцій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*, 22, Ч. 2, 156-159. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_22/2/34.pdf (дата звернення: 16.12.2021).
9. Cobb C.W., & Dauglas P.H. (1928). Theory of Production. *American Economic Review*, Supplement. March, 139-165.

References:

1. Vytraty na oplatu pratsi za vydamy ekonomichnoi diialnosti z rozpodilom na velyki, seredni, mali ta mikropidpriemstva (2010-2020) [Labor costs by type of economic activity with a division into large, medium, small and micro enterprises (2010-2020)]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 10 December 2021). [in Ukrainian].
2. Hrabovetskyi B.Ie. (2016). Vykorystannia vyrobnychkykh funktsii yak zasobu vdoskonalennia upravlinnia buriakotsukrovymy pidpriemstvamy [Use of production functions as a means of improving the management of sugar beet enterprises]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser.: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Ser.: International Economic Relations and the World Economy*, 8 (1), pp. 49-54. Retrieved from http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/8_1_2016ua/14.pdf (accessed 15 December 2021). [in Ukrainian].

3. Hrabovetskyi B.Ie. & Tarasiuk N.M. & Bezsmertna O.V. (2013). Vykorystannia vyrobnych funktsii v doslidzhenniakh pidpriemstv molokopererobnoi promyslovosti [The use of production functions in research of the dairy industry]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu – Bulletin of Vinnytsia Polytechnic Institute*, 5, pp. 32-36. Retrieved from <https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1029/1028> (accessed 15 December 2021). [in Ukrainian].
4. Neoborotni aktyvy pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti z rozpodilom na velyki, seredni, mali ta mikropidpriemstva (2013-2020). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 5 December 2020). [in Ukrainian].
5. Obsiah vyroblenoi produktsii (tovariv, posluh) pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti (2012-2020) [The volume of output (goods, services) of enterprises by type of economic activity (2012-2020)]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 5 December 2020). [in Ukrainian].
6. Sharko O.I. & Pashchenko Yu.V. (2012). Zastosuvannia aparatu vyrobnych funktsii dlia otsinky efektyvnosti vykorystannia resursnoho potentsialu silskohospodarskykh pidpriemstv [Application of the apparatus of production functions to assess the efficiency of using the resource potential of agricultural enterprises]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, 11, pp. 60-64. [in Ukrainian].
7. Shcherbinina S.A. (2010). Doslidzhennia rozvytku budivelnnykh pidpriemstv rehionu iz zastosuvanniam vyrobnychoi funktsii Kobba-Duhlasa [A study of the development of construction companies in the region using the Cobb-Douglas production function]. *Naukovyi visnyk Chernihivskoho derzhavnoho instytutu ekonomiky i upravlinnia – Scientific Bulletin of the Chernihiv State Institute of Economics and Management*, 3 (7), pp. 60-67. [in Ukrainian].
8. Yankovyi V.O. (2017). Modeliuvannia vypusku produktsii Berezynskoho kombinatu khliboproduktiv za dopomohoiu vyrobnych funktsii [Modeling of Berezina bakery plant production with the help of production functions]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Ser.: Economic Sciences*, 22 (2), 156-159. Retrieved from http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_22/2/34.pdf (accessed 16 December 2021). [in Ukrainian].
9. Cobb C.W. & Dauglas P.H. (1928). Theory of Production. *American Economic Review, Supplement*. March, pp. 139-165. [in English].

Дата подання публікації 05.01.2022р.

JEL Classification: M41

Кузьмак О.І., д.е.н., професор
Kuzmak O., Doctor of Economic Sciences, Professor
Луцький національний технічний університет
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-1950-8416>
kuzmakoleq2312@gmail.com

Чудовець В.В., к.е.н., доцент
Chudovets V., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Луцький національний технічний університет
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0001-6043-479X>
v.chudovets@gmail.com

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

У статті досліджується вплив сучасних викликів та явищ в економіці України на розвиток контрольної функції бухгалтерського обліку. Розширення функцій та завдань бухгалтерського обліку підвищує його значення для забезпечення ефективної роботи підприємства та потребує їх ґрунтовніше вивчення. Основною метою статті є дослідження теоретичних та практичних аспектів розвитку контрольної функції бухгалтерського обліку в умовах зміни нормативного регламентування ведення та обліку бізнесу, структури управління суб'єктами господарювання різних організаційних форм, коригування інформаційних запитів управлінського персоналу.

Бухгалтерський облік є особливою економічною наукою, оскільки містить велику юридичну складову і є достатньо регламентований. При цьому вітчизняне законодавство не містить визначення

«функції бухгалтерського обліку». У вітчизняній обліковій науці спостерігаємо достатньо різне трактування функцій бухгалтерського обліку та їх складу.

Дослідження показало, що окремі вчені обмежують значення контрольної функції бухгалтерського обліку, або взагалі заперечують її наявність. Не можемо погодитися з цією думкою, оскільки в процесі ведення бухгалтерського обліку, складання та опрацювання первинних документів, зведених реєстрів та звітності виявляються помилки і порушення у здійсненні та документальному оформленні господарських операцій, що носить попереджувальну роль в недопущенні порушень.

Встановлено, що в сучасних умовах розвитку економіки облік не втрачає свою контрольну функцію, а навпаки посилює її. Під дією як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників бухгалтери все більше виконують контрольних процедур, притаманних раніше іншим структурним підрозділам.

Ключові слова: бухгалтерський облік, функції бухгалтерського обліку, контрольна функція, об'єкти обліку, облікові процедури, облікова наука.

CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE CONTROL FUNCTION OF ACCOUNTING

The article examines the impact of modern challenges and phenomena in the economy of Ukraine on the development of the control function of accounting. The expansion of the functions and tasks of accounting increases its importance to ensure the effective operation of the enterprise and requires more thorough study. The main purpose of the article is to study the theoretical and practical aspects of the development of the control function of accounting in terms of changing the regulations of business and accounting, the management structure of various organizational forms, adjusting information requests from management.

Accounting is a special economic science because it contains a large legal component and is sufficiently regulated. At the same time, Ukrainian legislation does not contain a definition of "accounting function". In Ukrainian accounting science we observe quite different interpretations of accounting functions and their composition.

Research has shown that some scholars limit the value of the control function of accounting, or even deny its existence. We can not agree with this opinion, because in the process of accounting, compilation and processing of primary documents, consolidated registers and reporting errors and violations in the implementation and documentation of business transactions, which has a preventive role in preventing violations.

It is established that in the current conditions of economic development, accounting does not lose its control function, but rather strengthens it. Under the influence of both objective and subjective factors, accountants are increasingly performing control procedures previously inherent in other departments.

Keywords: accounting, accounting functions, control function, objects of accounting, accounting procedures, accounting science.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Складна соціально-економічна та політична ситуація, в якій перебуває економіка України протягом останніх років поряд з «традиційними» економічними викликами – конкуренцією, обмеженістю ресурсів, державним регулюванням, монетарною та податковою політикою, характеризується новими – втратою активів, ринків постачання та збуту на тимчасово окупованих територіях, пересторогою інвесторів через потенційні військові дії, прискореним зростанням вартості сировини, відтоком робочої сили та ін. За таких умов з метою зменшення своїх витрат суб'єкти господарювання максимально оптимізують свою структуру управління та управлінський персонал. Бухгалтери починають виконувати кадрову, економічну, юридичну, контрольну, логістичну та іншу роботу, а це відповідно призводить до трансформації теоретичних основ бухгалтерського обліку. Розширення функцій та завдань бухгалтерського обліку підвищує його значення для забезпечення ефективної роботи підприємства.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питанням розвитку функцій бухгалтерського обліку приділялась увага багатьох вчених в різний час. Протягом останніх років ця проблема досліджувалася такими науковцями, як Бардаш С.В., Гуцаленко Л.В., Гуцайлюк З.В., Жук В.М., Кузик Н.П., Нішимура А., Осмятченко В.О., Проданчук М.А., Савченко В.М., Хомин П.Я., Чумаченко М.Г. та ін. Існуюча наукова дискусія щодо наявності та значення контрольної функції обліку, а також зміна економічних умов, в яких сьогодні здійснюють господарську діяльність підприємства зумовлюють необхідність її подальшого вивчення. Це особливо актуально

в умовах впливу нових економічних обставин на фундаментальні основи бухгалтерського обліку, в тому числі і на функції.

Метою статті є дослідження теоретичних та практичних аспектів розвитку контрольної функції бухгалтерського обліку в умовах зміни нормативного регламентування ведення та обліку бізнесу, структури управління суб'єктами господарювання різних організаційних форм, коригування інформаційних запитів управлінського персоналу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Бухгалтерський облік є особливою економічною наукою, оскільки містить велику юридичну складову і є достатньо регламентований. При цьому вітчизняне законодавство не містить визначення «функції бухгалтерського обліку».

Жук В.М. розглядає функції бухгалтерського обліку як «коректне вираження його місця та ролі як в управлінні кожним окремим підприємством, так і в ідентифікації бухгалтерського інституту в соціально-економічному просторі» (Жук, 2016).

У вітчизняній обліковій науці спостерігаємо достатньо різне трактування функцій бухгалтерського обліку та їх складу.

Осмятченко В.О. виходячи з аналізу основних задач бухгалтерського обліку виділяє такі функції бухгалтерського обліку, як інформаційна, контрольна, аналітична, управлінська. При цьому цей вчений вважає, що «контрольна функція бухгалтерського обліку передбачає оцінку ступеня досяжності підприємством своїх цілей, уточнення цих цілей, виявлення відхилень, причин, які викликають відхилення, розробку і реалізацію заходів по їх усуненню» (Осмятченко, 2010).

За умов застосування інформаційних технологій відбувається посилення базових функцій та з'являється ще одна функція – прямого та зворотного зв'язку, яка полягає в тому, що «автоматизована система бухгалтерського обліку (АСБО) приймає інформацію про господарські операції з місць їх виникнення, перевіряє, обробляє і передає її автоматизованій системі управління підприємством, потім управлінська інформація передається бухгалтерській службі, яка направляє цю інформацію у виробничі підрозділи і використовує її у своїй роботі» (Осмятченко, 2010).

У західній обліковій теорії виділяють такі функції обліку, як:

- інформаційна;
- контрольна;
- звітно-аналітична;
- доказова (Хомин, 2012).

В розвиток поняття «функції бухгалтерського обліку» Жук В.М. наводить стадії реалізації функцій бухгалтерського обліку (рис. 1):

Рис. 1. Стадії реалізації функцій бухгалтерського обліку (Жук, 2016).

Також підтримуємо думку Жука В.М. щодо існування негативного явища, коли вітчизняні дослідження класифікують і пропонують нові функції бухгалтерського обліку без теоретичних обґрунтувань та виділення таких функцій, як соціальну, екологічну, координувальну, регулювальну, мотиваційну, біхевіористичну й інші (Жук, 2016).

Так, Проданчук М. (Проданчук, 2019)., крім таких поширених функцій бухгалтерського обліку, як контрольна, інформаційна, аналітична, планова, наводить інші, які потребують вагомішого обґрунтування – оцінювальна, комунікаційна, науково-пізнавальна, прогностична.

Однак окремі вчені обмежують значення контрольної функції бухгалтерського обліку, або взагалі заперечують її наявність.

Так, на думку Гуцайлюк З.В., «контрольна функція бухгалтерського обліку обмежена якістю формування інформаційних масивів та правильності складання фінансової звітності, тобто, контролем власної діяльності бухгалтерії як структурного підрозділу господарюючого суб'єкту» (Гуцайлюк, 2011)

Далі в своїх твердженнях йдуть Пушкар М.С. та Чумаченко М.Г., які зазначають, що «облік не виконує контрольних функцій і не може їх виконувати, а лише служить засобом отримання інформації про господарську діяльність, яку використовує система управління для контролю» (Пушкар та Чумаченко, 2011).

Не можемо погодитися з цією думкою, оскільки в процесі ведення бухгалтерського обліку, складання та опрацювання первинних документів, зведених регістрів та звітності виявляються помилки і порушення у здійсненні та документальному оформленні господарських операцій, що носить попереджувальну роль в недопущенні порушень. При цьому зрозуміло, що бухгалтерська служба не наділена відповідними повноваженнями та не є тим структурним підрозділом, що приймає рішення щодо виявлених порушень. Разом з цим не приймають рішення кадрового, юридичного чи матеріального характеру за виявленими порушеннями і структурні підрозділи та посадові особи, контрольна функція яких є беззаперечною – відділ внутрішнього аудиту, ревізор, інвентаризаційна комісія тощо.

Наявність та дієвість контрольної функції бухгалтерського обліку підтверджує Гуцаленко Л.В., яка наводить складники впливу на дієвість функції контролю розрахункових операцій з постачальниками та підрядниками, в тому числі:

- об'єкти (договори; розрахункові операції; записи в первинних документах, облікових регістрах та звітності; господарські операції з обліку фактів зміни зобов'язань в контексті розрахунків з постачальниками та підрядниками; інформація про порушення та зловживання у веденні обліку);

- суб'єкти, серед яких і бухгалтерія (Гуцаленко, 2018).

Савченко В.М. до основних аргументів наявності контрольної функції обліку відносить те, що «в процесі обліку здійснюється не тільки фіксація та реєстрація фактів господарського життя, але й здійснюється контроль за правомірністю його здійснення (Савченко, 2010). Для ефективної реалізації цільової основи системи бухгалтерського обліку, на думку вченої, «потрібно забезпечити оптимальний взаємозв'язок його функцій, зокрема таких як інформаційна та контрольна, що має конкретизуватись в межах облікової політики суб'єктів господарювання» (Савченко, 2010).

Наявність контрольної функції бухгалтерського обліку легко довести розглянувши практику ведення обліку окремих активів, власного капіталу та зобов'язань і ті контрольні функції, що при цьому виконуються (табл. 1).

Наведені приклади підтверджують наявність та широкі можливості контрольної функції обліку. Вони кореспондують з визначенням наведеним А. Нішимура, згідно якого «бухгалтерський облік – це людська діяльність, яка розпізнає та контролює

господарську діяльність», а «порівняльно-перевірочна функція відіграє центральну роль у системі бухгалтерського обліку (Nishimura, 2003).

Таблиця 1

Приклади виконання контрольної функції при веденні обліку окремих об'єктів

Об'єкт або етап обліку	Підтвердження контрольної функції обліку
1	3
Основні засоби	- дотримання критеріїв визнання активом зумовлюють перевірку документів з придбання чи іншого надходження основних засобів; - при складанні акту приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів (форма №ОЗ-1) перевіряється своєчасність і документальна обґрунтованість введення в експлуатацію та стан об'єкта основних засобів; - контролюється призначення матеріально-відповідальних осіб та відповідних комісій; - перевіряється дотримання порядку списання основних засобів, оприбуткування запчастин та матеріалів після ліквідації об'єктів; - контролюється законність використання об'єктів у відповідних підрозділах та ін.
Запаси	- перевіряється повнота оприбуткування та правомірність використання в господарській діяльності запасів; - ведення складського обліку дозволяє забезпечити контроль за збереженням запасів, що має превентивне значення; - під час оприбуткування та визнання запасів перевіряється реальність господарської операції та ін.
Грошові кошти	- складання касових документів дозволяє перевірити законність та обґрунтованість руху готівкових коштів; - контроль витрачених коштів підзвітною особою здійснюється через перевірку бухгалтером звіту про використання коштів, наданих на відрядження або під звіт; - облік коштів на поточному рахунку, зокрема рознесення понесених витрат на рахунки дозволяє перевіряти обґрунтованість, законність та відповідність витрат призначенню та ін.
Дебіторська заборгованість	- при проведенні в обліку забезпечується документальний контроль наявності та обґрунтованості різних видів дебіторської заборгованості; - перевіряється законність списання дебіторської заборгованості; - контролюється своєчасність розрахунків та претензійної роботи та ін.
Власний капітал	- перевіряється правомірність операцій з статутним та іншими видами власного капіталу, наприклад, правильність підстав та повноти внесення статутного капіталу; - контролюється документальна обґрунтованість виплати дивідендів та ін.
Кредити банків	- перевіряється правильність нарахування відсотків за кредитами; - дозволяє контролювати операції застави та поруки
Зобов'язання за податками	під час нарахування та обліку податків здійснюється перманентний контроль за правильністю визначення об'єктів оподаткування, ставок, зобов'язань, повноти сплати та ін.
Інвентаризація	Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» «для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності підприємства зобов'язані проводити інвентаризацію активів і зобов'язань, під час якої перевіряються і документально підтверджуються їх наявність, стан і оцінка» [7]. Зіставлення фактичних та облікових даних щодо наявності активів, власного капіталу і зобов'язань, визначення та проведення в обліку інвентаризаційних різниць забезпечує контроль цих об'єктів.
Звітність	складання фінансової звітності та перевірка порівнянності її показників забезпечує підсумковий контроль за активами, власним капіталом, зобов'язаннями, доходами, витратами та фінансовими результатами

Висновки. Проведене дослідження показало, що в сучасних умовах розвитку економіки облік не втрачає свою контрольну функцію, а навпаки посилює її. Під дією як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників бухгалтери все більше виконують контрольних процедур, притаманних раніше іншим структурним підрозділам. Саме тому, на нашу

думку, існує необхідність більш детального вивчення цієї проблеми, систематизації та формації контрольної функції бухгалтерського обліку.

Авторські внески:

Концептуалізація: Кузьмак Олег, Чудовець Віталій
Зберігання даних: Кузьмак Олег, Чудовець Віталій
Формальний аналіз: Кузьмак Олег, Чудовець Віталій
Придбання фінансування: Кузьмак Олег, Чудовець Віталій
Розслідування: Кузьмак Олег, Чудовець Віталій
Методика: Кузьмак Олег, Чудовець Віталій
Адміністрація проекту: Кузьмак Олег, Чудовець Віталій
Ресурси: Кузьмак Олег, Чудовець Віталій
Нагляд: Кузьмак Олег, Чудовець Віталій
Підтвердження: Кузьмак Олег, Чудовець Віталій
Візуалізація: Кузьмак Олег, Чудовець Віталій
Написання: Кузьмак Олег, Чудовець Віталій

Список бібліографічного опису:

1. Nishimura A. (2003). The Control Functions of Accounting and Management Accounting. In: Management Accounting. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9781403948151_2.
2. Бардаш С.В. і Кузик Н.П. (2021). Обґрунтування безпідставності визнання інвентаризації методом бухгалтерського обліку. Економіка і держава. № 4 2021. С.23-28.
3. Гуцайлюк З.В. (2011). Економічний контроль і контрольна функція бухгалтерського обліку: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми економіки і менеджменту». Львів: Видавництво Львівської політехніки. С.465-466.
4. Гуцаленко Л.В. (2018). Дієвість контрольної функції обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками. Modern economics. № 10. С.36-42.
5. Жук В.М. (2016). Розвиток функцій бухгалтерського обліку. Економіка АПК. № 6. С.71-76.
6. Осятенко В.О. (2010). Функції бухгалтерського обліку в умовах застосування інформаційних технологій. Вісник ЖДТУ. №2 (52). С.163-166.
7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. №996-XIV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
8. Проданчук М. (2019). Розвиток функцій бухгалтерського обліку в управлінні бізнесом. Вісник Тернопільського національного економічного університету. Вип. 3. С.111-125.
9. Пушкар М.С. і Чумаченко М.Г. (2011). Ідеальна система обліку: концепція, архітектура, інформація: монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 336 с.
10. Савченко В.М. (2010). Взаємозв'язок інформаційної та контрольної функції бухгалтерського обліку. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. Випуск 18 ч. II. С.23-26.
11. Хомин П.Я. (2012). Неєкономічність обліку і контролю – домінанта часу?! Вісн. Нац. ун-ту «Львів. Політехніка». № 721. С.245-249.

References:

1. Nishimura A. (2003). The Control Functions of Accounting and Management Accounting. In: Management Accounting. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9781403948151_2.
2. Bardash S.V. i Kuzik N.P. (2021). Obgruntuvannya bezpidstavnosti vyznannya inventaryzatsiji metodom bukhghalterskogho obliku. Ekonomika i derzhava. # 4 2021. S.23-28.
3. Ghucailjuk Z.V. (2011). Ekonomichnyj kontrolj i kontroljna funkcija bukhghalterskogho obliku: tezy dopovidej mizhnarodnoji nauково-praktychnoji konferenciji «Suchasni problemy ekonomiky i menedzhmentu». Ljviv: Vydavnytvo Ljvivskojji politekhniki. S.465-466.
4. Ghucalenko L.V. (2018). Dijevisitj kontroljnoji funkciji obliku rozrakhunkiv z postachalnykamy ta pidrjadnykamy. Modern economics. # 10. S.36-42.
5. Zhuk V.M. (2016). Rozvytok funkcij bukhghalterskogho obliku. Ekonomika APK. # 6. C.71-76.
6. Osmjatchenko V.O. (2010). Funkciji bukhghalterskogho obliku v umovakh zastosuvannya informacijnykh tekhnologij. Visnyk ZhDTU. #2 (52). S.163-166.
7. Pro bukhghalterskyj oblik ta finansovu zvitnistj v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r. #996-XIV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
8. Prodanchuk M. (2019). Rozvytok funkcij bukhghalterskogho obliku v upravlinni biznesom. Visnyk Ternopil'skogho nacionalnogho ekonomichnogho universytetu. Vyp. 3. S.111-125.
9. Pushkar M.S. i Chumachenko M.Gh. (2011). Idealjna systema obliku: koncepcija, arkhitektura, informacija: monoghrafija. Ternopilj: Kart-blansh, 336 s.
10. Savchenko V.M. (2010). Vzajemov'jazok informacijnoji ta kontroljnoji funkciji bukhghalterskogho obliku. Naukovi praci Kirovohrads'kogho nacionalnogho tekhnichnogho universytetu. Ekonomichni nauky. Vypusk 18 ch. II. S.23-26.
11. Khomyn P.Ja. (2012). Neekonomichnistj obliku i kontrolju – dominantna chasu?! Visn. Nac. un-tu «Ljviv. Politekhnika». # 721. S.245-249.

Дата подання публікації 17.01.2022

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

JEL Classification: L83; O14; Z30

Ковтуненко Ю. В., д.е.н., доцент
Національний університет «Одеська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0001-8528-605X>
y.v.kovtunenکو@op.edu.ua

Kovtunenکو Yu. DEcon, Associate Professor
Odessa Polytechnic National University

Пальжок Н.І., здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Національний університет «Одеська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-4085-1980>
palzhok.8141588@stud.op.edu.ua

Palzhok N., applicant for higher education of the first (bachelor's) level
Odessa Polytechnic National University

Тарутіна П.О., здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Національний університет «Одеська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0001-7907-5491>
tarutina.8088925@stud.op.edu.ua

Tarutina P., applicant for higher education of the first (bachelor's) level
Odessa Polytechnic National University

Бабиніна М.Ф., здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Національний університет «Одеська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0003-4055-625X>
babynina.8088922@stud.op.edu.ua

Babynina M., applicant for higher education of the first (bachelor's) level
Odessa Polytechnic National University

ВПЛИВ COVID-19 НА ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

У статті розглянуто ключові проблеми, зміни та обмеження в діяльності підприємств готельно-ресторанної індустрії в період Covid-19. Також розглянуто статистичні дані, що надають уявлення про стан та тенденції розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Україні в період пандемії. Проаналізовано вплив пандемії коронавірусу (COVID-19), яка спричинила величезні перебої в роботі підприємств різних галузей. Виявлено низку проблем, з якими стикається готельний та ресторанний бізнес в Україні. Надано практичні пропозиції щодо виходу з кризи, упровадження яких дасть змогу зменшити рівень негативного впливу наслідків пандемії. Коронавірус завдав серйозних збитків готельному та ресторанному бізнесам в Україні, на відновлення сектору може піти не один рік. Внаслідок цього майже вся світова економіка дала тріщину. Безліч галузей економіки у всьому світі втратили свої позиції, а мільйони людей втратили робочі місця. Все це негативно позначається на добробуті людей, їх фінансовому становищі та може призвести до великої економічної кризи.

Крім цього були накладені жорсткі обмеження на соціально-культурну сферу життя. Серед них можна виділити такі як, заборона відвідування масових святкових/спортивних заходів, закриття магазинів, кафе, салонів, готелів та інше, обмеження в пересуванні в межах країни та за кордон. Вітчизняний готельно-ресторанний бізнес одним із перших відчув на собі наслідки, які приніс із собою карантин. Це одна з тих галузей, де наявна жорстока конкуренція за місце «під сонцем» і існує необхідність постійно розвиватись, щоб задовольнити усі бажання клієнтів.

Через карантин люди були змушені забути про подорожі, кордони були закриті, а туристичні агенти змушені були повернути своїм клієнтам кошти за заброньовані тури. Карантинні заходи майже

повністю призвели до зупинки таких галузей економіки, як готельний та ресторанний бізнес, авіаперевезення, роздрібна торгівля тощо.

Ключові слова: *готельно-ресторанний бізнес, підприємство, пандемія коронавірусу, розвиток, послуги.*

IMPACT OF COVID-19 ON THE ECONOMIC STATE OF THE HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

The article considers the key problems, changes and limitations in the activities of the hotel and restaurant industry in the period of Covid-19. We also consider statistical data that provide an idea of the state and trends in the hotel and restaurant business in Ukraine during the pandemic. The impact of the coronavirus pandemic (COVID-19), which caused huge disruptions in the work of enterprises in various industries, was analyzed. A number of problems faced by the hotel and restaurant business in Ukraine have been identified. Practical proposals for overcoming the crisis are provided, the implementation of which will reduce the negative impact of the pandemic. Coronavirus has caused serious damage to the hotel and restaurant business in Ukraine and it may take more than a year for the sector to recover. As a result, almost the entire world economy has cracked. Many sectors of the economy around the world have lost their positions, and millions of people have lost their jobs. All this has a negative impact on people's well-being, their financial situation and can lead to a major economic crisis.

In addition, severe restrictions were imposed on the socio-cultural sphere of life. These include, for example, a ban on attending public holidays / sports events, closing shops, cafes, salons, hotels, etc., restrictions on movement within the country and abroad. The domestic hotel and restaurant business was one of the first to feel the consequences of quarantine. This is one of those industries where there is fierce competition for a place "under the sun" and there is a need to constantly evolve to meet all the desires of customers.

Due to quarantine, people were forced to forget about travel, borders were closed, and travel agents were forced to reimburse their clients for booked tours. Quarantine measures have almost completely stopped such sectors of the economy as the hotel and restaurant business, air transport, retail and more.

Key words: *hotel and restaurant business, enterprise, coronavirus pandemic, development, services.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Пандемія коронавірусної інфекції залишила свій відбиток на світовій економіці. Безліч галузей у всьому світі втратили свої позиції, а мільйони людей втратили робочі місця. Не минуло це й готельно-ресторанний бізнес, який одним із перших відчув на собі наслідки, які приніс із собою карантин. Це галузь із високим рівнем конкуренції за місце «під сонцем», що має за мету максимально відповідати потребам споживачів, забезпечити їх високим рівнем комфорту, задовольнити будь-які побутові, гастрономічні та культурні запити гостей. Готельно-ресторанний бізнес є однією з найбільш динамічних та пріоритетних сфер економічної діяльності. З кожним роком вимоги до рівня цих послуг тільки зростають. Однак 2020 рік вніс свої корективи до райдужних планів розвитку власників бізнесу. Глобальна пандемія, викликана коронавірусом COVID-19, продемонструвала несумісність карантину з окремими сегментами ринку, провівши певну санацію та змінивши ландшафт ресторанного та готельного ринку. COVID-19 зазнав значних економічних збитків, через які, не підготовлені до пандемії, підприємства змушені були або закритись, або страждати від великих матеріальних втрат.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Праці таких вчених, як Чаркіна Т.Ю. (Чаркіна, 2021), Долбнєва Д.В. (Долбнєва, 2020), Якименко-Терещенко Н.В. (Якименко-Терещенко, 2021), Денков Д. (Денков, 2020), Жаліло Я.А. (Жаліло та Ковалівська, 2020), Ковалівська С.В. (Жаліло та Ковалівська, 2020) та ін. були присвячені дослідженню й аналізу розвитку підприємств готельно-ресторанного бізнесу. Але дані роботи в напрямі аналізу ринку готельно-ресторанного господарства не торкаються особливостей діяльності компаній в період становлення нової ери ведення бізнесу, створеної COVID-19.

Цілі статті. Метою статті є дослідження проблем та можливостей розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Україні в умовах пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. 2020 рік став переломним в житті всього світу. Це пов'язано зі спалахом епідемії, що отримала назву «Covid-19». Пандемія, викликана цією хворобою, на даний час вже призвела до тисячних людських втрат по всій Землі, наклала сурові обмеження на соціально-культурне життя населення та суттєво змінила погляди людей на життя. Коронавірус призвів до закриття багатьох підприємств, скороченням робочих місць.

Серед економічного занепаду, варто виділити вплив Covid-19 на готельно-ресторанну сферу. Значна частина готелів у 2020 році майже до літа залишалася зачиненою, не маючи можливості легально приймати клієнтів. Крім цього, обмежень зазнали і масові заходи, завдяки яким зазвичай збільшувався потік клієнтів з різних куточків як України, так і усього світу. Результатом стало те, що курорти, оздоровчо-рекреаційні об'єкти та туристичні комплекси майже повністю припинили своє функціонування (*Жаліло та Ковалівська, 2020; Ковтуненко, Ольшевська, Алексєєнко та Савков, 2020*). Готельний бізнес опинився на паузі усередині весни. Втрачено було понад 320 млрд. дол. США, що більш ніж утричі більше, ніж при кризі 2009 року. У перші місяці пандемії кількість туристів у міжнародному масштабі знизилась на 56%, а наприкінці весни – вже на 98%.

В Україні у 2020 році відбулося падіння обсягів міжнародного туристичного прибутку на 78% у порівнянні з минулим роком. Близько 80% готельних підприємств декларували збитки, а 9% з них знаходяться на межі банкрутства. За оцінками експертів, відновлення даної сфери до рівня 2019 року може зайняти не менше 2-3 років. Втрати, які вже понесла Україна, можна оцінити у більш ніж 1,5 млрд. дол. США. Згідно опитування від Colliers International (Україна) та Vertex Hotel Group, збитки готелів нараховують колосальні суми: так 40% 5-ти зіркових готелів мали збитки в сумі від 3 млн. грн., 10% – 8 млн. грн. Більша половина (60%) 4-х зіркових готелів, оцінюють свої економічні втрати у розмірі від 500 тис. грн. до 3 млн. грн., 70% опитаних, що представляють готелі інших класів, оцінюють збитки у розмірі до 500 тис. грн (*Долбєєва, 2020*).

З введенням адаптивного карантину справи у підприємців даної сфери значно покращились. Обмеження, пов'язані із закриттям кордонів сприяли значному розвитку внутрішнього туризму. Особливо популярними напрямками для цього стали курорти Закарпаття та Одещини. Так, за попередніми оцінками, частка валової доданої вартості у загальному обсязі по Україні складає 0,8%, тоді як за регіонами відзначають такі показники: Закарпаття – 1,7%, Одещина – 1,6%, Львівська область – 1,5%, Чернівецька, Івано-Франківська області та Київ – 1,1% (*Денков, 2020*).

Що ж до ресторанного бізнесу, то він також зазнав значних збитків. Очевидно, що сфера, яка користується найбільшою популярністю у населення зазнала найсильніших збитків. За даними аналітичного центру «Ресторани України» кількість закладів даного бізнесу скоротилась на 4 тисячі. У 2020 році працювало близько 18,6 тисяч закладів. Станом на початок 2021 року їх залишилось 14,7 тисяч. Об'єм ринку знизився на 30% і за рік рівнявся 14,1 мільярда гривень. За рік було втрачено близько 6 млрд. грн. За таких обставин на 25% збільшились масштаби доставки їжі, хоча це все одно не допомогло рестораторам перекрити всі їхні збитки (*Чаркіна, 2021*).

Загалом, у 2021 році ситуація значно покращилась. Близько 86% закладів ресторанного бізнесу змогли поновити свою діяльність, інші ж не впорались з наслідками пандемії та змушені були припинити своє існування. Динаміку змін роботи закладів ресторанного господарства можна докладніше розглянути на рис. 1.

Деякі ресторани, аби залишитись на плаву, займались виробництвом та доставкою напівфабрикатів, запускали онлайн-ресторани, скорочували персонал або зарплату. За

даними Національного банку України індекс очікуваної ділової активності (ІОДА) у травні цього року становив 50,5 п. п., у порівнянні з 46,9 п. п. у квітні (Якименко-Терещенко, 2021).

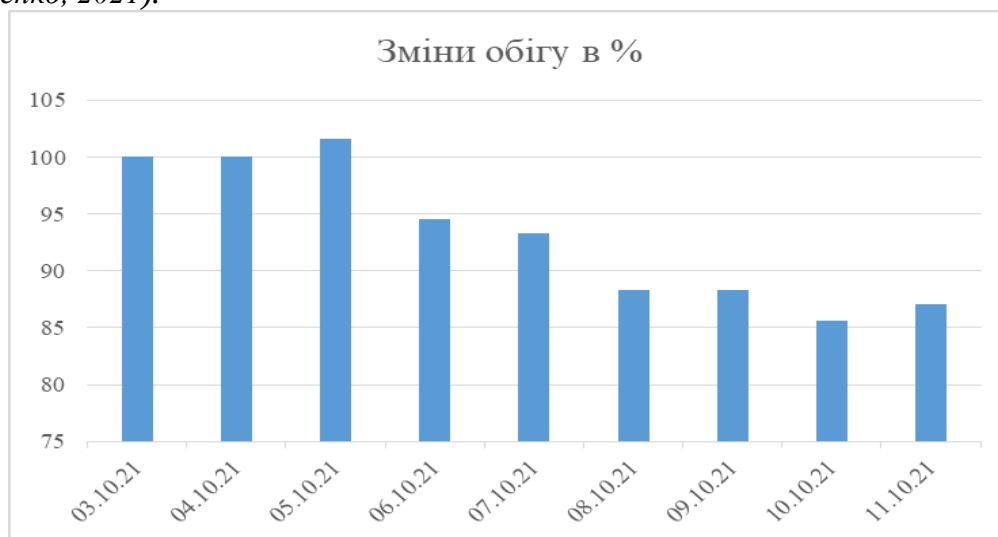

Рис. 1. Відсоток працюючих закладів під час пандемії

Джерело: (2)

Не менш важливим питанням була виручка ресторанів у період коронакризи. Відповідь була така: 24% опитаних респондентів відзначили, що їх виручка стала меншою у порівнянні з минулим роком, та склала 20%; 24% зазначили, що їх дохід склав 21-40%, а 19% – від 41 до 60%. 9 % опитаних також відзначили, що їх виручка була на рівні 61-80%; 8% опитаних мали дохід 81% та більше. При цьому 16% респондентів відповіли, що не займались підрахунками (3). Докладніше динаміку зміни товарообігу можна розглянути на рис. 2.

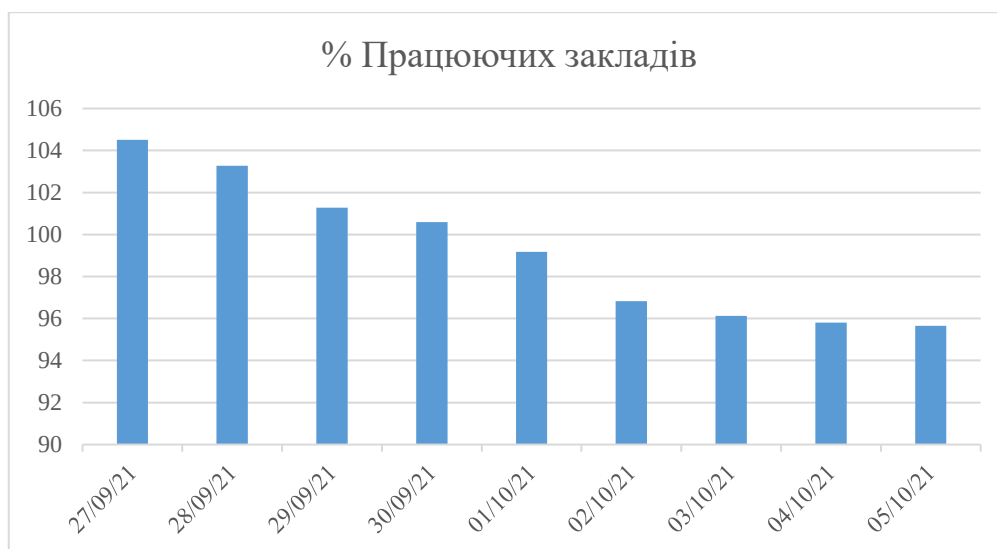

Рис. 2. Товарообіг ресторанних закладів під час пандемії

Джерело: (2)

Масштаби змін, спричинені коронавірусом, в обсязі послуг, які надаються готельно-ресторанною індустрією – вражають. Більш докладніше втрати, спричинені коронавірусом, та їх вплив на економіку можна розглянути у табл. 1.

Таблиця 1. – Аналіз обсягу реалізованих послуг готельно-ресторанної індустрії за роками*

	Код за КВЕД-2010	Обсяг реалізованих послуг, тис. грн			Тр, % 2020/2019	Тпр, %	Тр, % 2021/2020	Тпр, %
		II квартал 2019р.	II квартал 2020р.	II квартал 2021р.				
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	8474398,8	2257670,4	6858068,9	26,64	-73,36	303,76	203,76
Тимчасове розміщення	55	2710019,2	430748,2	1923180,1	15,89	-84,11	446,47	346,47
Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщення	55.1	2264482,1	380342,5	1732294,6	16,79	-83,21	455,46	355,46
Діяльність засобів розміщення на період відпустки та іншого тимчасового проживання	55.2	417639,4	41363,3	177133,9	9,90	-90,1	428,24	328,24
Надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів і причепів	55.3	1574,2	-	-	-	-	-	-
Діяльність інших засобів тимчасового розміщення	55.9	26323,5	-	13751,6	-	-	-	-
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	56	5764 379,6	1826 922,2	4934 888,8	31,69	-68,31	270,12	170,12
Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	56.1	4835743,1	1466946,8	3240886,3	30,33	-69,67	220,93	120,93
Постачання готових страв	56.2	806240,8	335525,8	1620512,9	41,61	-58,39	482,98	382,98
Обслуговування напоями	56.3	122395,7	24449,6	73489,6	19,97	-80,03	300,58	200,58

*розраховано авторами на основі даних (1)

З табл. 1 можна побачити, що у II кварталі 2019 року показник обсягу реалізованих послуг у сфері тимчасового розміщення й організації харчування склав 8474398,8 тис. грн. Після того, як у березні 2020 року в Україні було оголошено карантин з усіма наслідками, що впливають у плані обмеження роботи бізнесу, ресторатори були змушені закрити свої заклади. Ці дії можна безпосередньо спостерігати у показниках в таблиці, адже обсяг послуг в цей період знизився на 73,36% і склав 2257670,4 тис. грн.

Після того, як закінчився жорсткий режим карантину через COVID-19, ресторанний бізнес почав потихеньку відновлюватися, але слід зазначити, що наплив людей не спостерігався. Люди економили, деякі досі бояться відвідувати громадські місця, щоби не заразитися вірусом. Також гості менше відвідували ресторани та кафе, через те, що не працював громадський транспорт, пересуватися городом було складно. Аналізуючи обсяг реалізованих послуг у II кварталі 2021 року можна стверджувати, що

стан показника покращився та зріс на 203,76%, що в абсолютному вираженні складає 6858068,9 тис. грн. Якщо порівнювати дані 2019 року з 2021 роком, то варто констатувати той факт, що спостерігається тенденція розвитку та відновлення показника обсягу наданих послуг, але він ще не досягнув позначки 2019 року (1).

Висновки, обговорення та рекомендації. Таким чином, підбиваючи підсумок, можна з упевненістю сказати, що коронавірус дуже сильно вплинув на економічне становище будь-якої країни. Для готельно-ресторанного бізнесу це удар, однак, не був «смертельним», адже уже через рік всі показники з обсягу реалізованих послуг на даному ринку, які втратили свої позиції, стрімко почали повертати їх. І хоча багато підприємств припинили свою діяльність, ще більше залишилось «на плаву». Цьому значно посприяло те, що в країні ввели жорсткий карантин, масочний режим та обмежили роботу закладів масового скупчення людей. І хоча готелі це обійшло стороною, ресторани були змушені працювати лише «на винос» або доставку.

Але цей досвід дозволив багатьом закладам зрозуміти, як вистояти в таких ситуаціях та розробити нові стратегії для отримання прибутків. Якщо спалах коронавірусу чомусь й навчив бізнес, то це практичній доцільності наявності плану готовності до стихійних лих та забезпечення безперервності бізнесу. Будь-які існуючі плани, спрямовані на боротьбу з відновленням даних, втратою власності та безпекою, також мають бути додані елементи дій для захисту вашого бізнесу від несприятливих наслідків пандемії. Повідомлення та події спалаху постійні та динамічні. Кількість хворих зростає щодня, у зв'язку з чим очікується нова хвиля, яка знову може негативно вплинути на роботу всього бізнесу. Спільноти та підприємства по всьому світу відчувають на собі наслідки вірусу. Важливо підготуватися відповідним чином, щоб не тільки компенсувати збитки, завдані цим спалахом, але й запобігти майбутнім збиткам у разі іншої надзвичайної ситуації. Активне управління страховими полісами, економія коштів та наявність комплексного плану готовності захистять вас, вашу команду та ваших клієнтів у довгостроковій перспективі.

Авторські внески

Концептуалізація: Ковтуненко Юрій

Зберігання даних: Бабиніна Марія

Формальний аналіз: Тарутіна Поліна

Придбання фінансування: Ковтуненко Юрій

Розслідування: Бабиніна Марія

Методика: Ковтуненко Юрій

Ресурси: Пальжок Наталія

Нагляд: Ковтуненко Юрій

Підтвердження: Ковтуненко Юрій

Візуалізація: Тарутіна Поліна

Написання: Пальжок Наталія

Список бібліографічного опису:

1. Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 28.11.2021).
2. Новини сфери ресторанного бізнесу URL: <https://joinposter.com> (дата звернення: 26.11.2021).
3. Результати опитування операторів ресторанного ринку URL: <https://www.uara.org.ua/post/results-of-an-anonymous-survey-of-restaurantoperators> (дата звернення: 29.11.2021).
4. Денков Д. Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України. 2020. URL: <https://www.kas.de/de/home>. (дата звернення: 25.11.2021).
5. Чаркіна Т.Ю. Стратегічні напрями управління готельно-ресторанним бізнесом в умовах кризи. *Економічна наука*. 2021. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/2_2021/5.pdf. (дата звернення: 27.11.2021).
6. Долбнєва Д.В. Вплив Covid-19 на економіку країн світу, 2020. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-1_0-pages-20_26.pdf (дата звернення: 30.11.2021).

7. Якименко-Терещенко Н.В. Визначення проблем розвитку готельно-ресторанного бізнесу на основні фінансово-статистичні звітності, 2021. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/13.pdf (дата звернення: 30.11.2021).
8. Жаліло Я.А., Ковалівська С.В. та ін. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків. Національний інститут стратегічних досліджень. 2020. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf> (дата звернення: 30.11.2021).
9. Ковтуненко Ю.В., Ольшевська Д.О., Алексєєнко А.А., Савков Є.О. Особливості використання інноваційних технологій за сучасних умов у готельному та ресторанному бізнесі. *Бізнес Інформ*. 2020. №12. С. 195-201. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-12-195-201>.

References:

- 1.Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
- 2.Novyny sfery restorannoho biznesu URL: <https://joinposter.com> [in Ukrainian].
- 3.Rezul'taty opytuvannya operatoriv restorannoho rynku URL: <https://www.uara.org.ua/post/results-of-an-anonymous-survey-of-restaurantoperators>. [in Ukrainian].
- 4.Dyenko D. Vplyv COVID-19 ta karantynnykh obmezhen' na ekonomiku Ukrainy. 2020. URL: <https://www.kas.de/de/home>. [in Ukrainian].
- 5.Charkina T.Yu. Stratehichni napryamy upravlinnya hotel'no-restorannym biznesom v umovakh kryzy. *Ekonomichna nauka*. 2021. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/2_2021/5.pdf. [in Ukrainian].
- 6.Dolbnyeva D.V. Vplyv Covid-19 na ekonomiku krayin svitu, 2020. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-1_0-pages-20_26.pdf [in Ukrainian].
- 7.Yakymenko-Tereshchenko N.V. Vyznachennya problem rozvytku hotel'no-restorannoho biznesu na osnovni finansovo-statystychni zvitnosti, 2021. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/13.pdf [in Ukrainian].
- 8.Zhalilo Ya.A., Kovalivs'ka S.V. ta in. Shchodo rozvytku turyzmu v Ukraini v umovakh pidvyshchenykh epidemichnykh ryzykiv. Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf> [in Ukrainian].
- 9.Kovtunenکو Ю.В., Ol'shevs'ka D.O., Alyeksyeyenko A.A., Savkov Ye.O. Osoblyvosti vykorystannya innovatsiynykh tekhnolohiy za suchasnykh umov u hotel'nomu ta restorannomu biznesi. *Biznes Inform*. 2020. №12. С. 195-201. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-12-195-201> [in Ukrainian].

Дата подання публікації 05.12.2021 р.

JEL Classification: D81; L21; L26; M1; O3

Ігор Кривов'язюк, к.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-8801-4700>
igor.kryvovjazyuk@lntu.edu.ua

Igor Kryvovjazyuk I., Candidate of Economic Sciences, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-8801-4700>
igor.kryvovjazyuk@lntu.edu.ua

УПРАВЛІНСЬКІ ІННОВАЦІЇ В СИСТЕМІ РІШЕНЬ СУЧАСНОГО БІЗНЕСУ

У цій статті узагальнено питання пошуку ефективних рішень задля забезпечення досконалості сучасного бізнесу на основі впровадження управлінських інновацій. Основною метою дослідження є удосконалення теоретико-методичного підходу щодо впровадження управлінських інновацій в систему рішень сучасного бізнесу. Критичний аналіз літературних джерел та підходів до вирішення проблеми підвищення ефективності управління бізнесом на основі впровадження управлінських інновацій свідчить про широке застосування методичних підходів і методів управлінської інноватики, проте значна частина питань управління щодо забезпечення досконалості бізнесу, обґрунтування нових можливостей його розвитку лишилась поза увагою. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що в умовах зростання невизначеності та ризику, прискорення трансформації бізнесу зростає важливість забезпечення його досконалості в довгостроковій перспективі економічного розвитку України. Методологічну основу становить система застосованих для отримання кінцевих результатів дослідження методів: узагальнення та порівняльного аналізу – для уточнення сутності поняття «управлінські інновації»; абстрактно-логічний – для розкриття взаємозв'язку використання інформаційно-комунікаційних технологій, забезпечення досконалості бізнесу та впровадження управлінських інновацій; системно-аналітичний – при розробці моделі забезпечення досконалості бізнесу на основі використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Об'єктом дослідження є промислові підприємства сучасної економіки України, тому що саме вони виступають основою формування економіки, джерелом поповнення бюджету країни та формують експортну орієнтованість бізнесу. У статті представлено результати абстрактно-логічного аналізу блоків забезпечення досконалості бізнесу, який показав, що на сучасному етапі його розвитку впровадження управлінських інновацій слід пов'язувати з цифровою трансформацією бізнесу. Подано результати системно-аналітичного аналізу, що виступають основою розробки економічної моделі забезпечення досконалості бізнесу. Результати дослідження можуть бути корисними для підприємницьких структур (й зокрема, бізнес-одиниць промислового комплексу України), які прагнуть підвищити ефективність прийняття рішень в сучасних умовах цифрової трансформації бізнесу.

Ключові слова: управлінські інновації, системно-аналітичний підхід, управління бізнесом, промислові підприємства, інформаційно-комунікаційні технології, бізнес-рішення.

MANAGEMENT INNOVATION IN THE SYSTEM OF MODERN BUSINESS DECISIONS

This article summarizes the question of finding effective solutions to ensure the excellence of modern business through the introduction of managerial innovations. The main purpose of the study is to improve the theoretical and methodological approach to the implementation of managerial innovations in the system of modern business solutions. Systematization of literature sources and approaches to solving the problem of improving business management through the introduction of managerial innovations indicates the widespread use of methodological approaches and methods of managerial innovation, but much management issues to ensure business excellence, justification of new opportunities for its development remain unnoticed. The urgency of solving this scientific problem is that in conditions of growing uncertainty and risk, accelerating the transformation of business, the importance of ensuring its perfection in the long term economic development of Ukraine is growing. The methodological tools of research methods were a system of methods used to obtain the final results of the study: generalization and comparative analysis – to clarify the essence of the concept of «managerial innovation»; abstract-logical – to reveal the relationship between the use of information and communication technologies, business excellence and implementation of management innovations; system-analytical – in

developing a model of business excellence based on the use of modern information and communication technologies. The object of research is the industrial enterprises of the modern economy of Ukraine, because they are the basis of economic formation, a source of replenishment of the country budget and form the export orientation of business. The article presents the results of abstract-logical analysis of the blocks of business excellence, which showed that at the present stage of its development, the introduction of managerial innovations should be associated with the digital transformation of business. The results of the system-analytical analysis are presented, which are the basis for the development of an economic model for business excellence. The results of the study can be useful for business structures (and in particular, business units of the industrial complex of Ukraine), which seek to increase the efficiency of decision-making in today's digital business transformation.

Keywords: *managerial innovations, system-analytical approach, business management, industrial enterprises, information and communication technologies, business decisions.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах зростання інтересу до проблем управління використанням інновацій в методології вирішення питань розвитку бізнесу України та забезпечення його досконалості, основна увага повинна бути привернена до пошуку засобів та інструментів прискорення трансформації бізнесу, використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Це покликано забезпечити високу точність та прозорість інформації, ефективне та комплексне її розповсюдження та зниження складності її використання для прийняття управлінських рішень.

Для України впровадження нових стандартів управління, які вже давно знайшли своє розповсюдження в західних корпораціях, виступає довгоочікуваним кроком, що забезпечить поступове покращення фінансових результатів, розвиток управлінського консультування, запровадження інформаційних систем на основі використання більш прогресивних методів управління. Керівники малого, середнього та великого бізнесу повинні усвідомити, що управлінські інновації є серцевиною підприємницької діяльності, гарантом успішної її реалізації, оскільки це інновації якості та зниження виробничих витрат, що свідчить про ефективність та конкурентоспроможність управління бізнесом, наявність дієвих механізмів управління розвитком. Вони повинні розуміти важливість необхідності застосування управлінської інноватики, її ключових принципів для підготовки та прийняття ділових рішень в умовах зростання невизначеності та ризику, вдосконалення основного напрямку інноваційної діяльності в певних секторах та вивчати незалежно вирішення питань розвитку бізнесу. Запровадження управлінської інноватики в систему рішень сучасного бізнесу забезпечить його досконалість в довгостроковій перспективі економічного розвитку України.

Дане дослідження виконано в межах науково-дослідної теми «Управлінські інновації в методології вирішення проблем розвитку підприємництва та забезпечення досконалості бізнесу» (№ д/р: 0121U108254).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. Пошук шляхів підвищення ефективності управління бізнесом засобом впровадження управлінських інновацій завжди перебуває в центрі уваги вчених сучасності. Перші дослідження в цьому напрямку здійснювались у 1995-1997 рр. та було присвячено трансферу досвіду застосування управлінських інновацій з Японії (Lillrank, 1995), необхідності їх впровадження на основі принципів стійких змін (Young, 1997). Для сучасного бізнесу, де рішення приймаються в умовах зростаючих невизначеності та ризиків, проблематика управлінської інноватики стала більш широкою та різноспрямованою, а пропонувані підходи узагальнюють управлінський досвід. Так, використання підходу Фуко дозволяє оцінити менеджерам наслідки своїх управлінських дій, більш усвідомлено ставитись до впроваджуваних інновацій у сфері управління (Bardon & Josserand, 2018). В іншій роботі було встановлено вплив адаптивних управлінських інновацій на організаційні динамічні здатності компаній на основі інструментарію PLS – SEM (Ceptureanu & Ceptureanu, 2019). Також слід приймати до

уваги впливовість організаційної культури та відмінності національної культури в адаптації управлінських інновацій (Alofan та ін., 2020). Глибина впровадження організаційних процедур у процесі реалізації управлінських інновацій, які становлять фундаментальну основу бізнес-рішень, пов'язана з подальшим розвитком теорії управління інноваціями та теорії змін, сприяє дослідженню взаємозв'язку між організаційними процедурами та інноваціями, приймаючи перспективу організаційних процедур (Lin та ін., 2017). Не дивлячись на те, що сучасна наукова школа управління інноваціями запропонувала значну кількість методів, здатних забезпечити високу ефективність ведення бізнесу, його середовище є швидкозмінним, що потребує трансформації як самого бізнесу, так і методів його ведення. Це вимагає від управлінців розроблення та реалізації управлінських інновацій, спрямованих на обґрунтування напрямків забезпечення досконалості бізнесу (Круговуязуук та ін., 2020).

Сьогодні точно відомо, що обмежене застосування управлінських інновацій може призводити не лише до зниження конкурентоспроможності бізнесу, але й виникнення загрози кризового стану (Круговуязуук, 2014), що вимагає їх активного запровадження, навіть незважаючи на складність їх застосування (Broekhof & Godillot, 2015). В якості нового методу для вирішення бізнес-проблем та інновацій можна виділити метод TRIZ, рекомендований для підтримки вирішення так званих «неорганічних» проблем (Soukhov, 2007). Інший підхід – Seeking Solutions, акцентує увагу на вирішенні складних проблем бізнесу шляхом поєднання локальних відкритих інновацій та співробітництва (Deutsch, 2013). Використання комплексного підходу MIM3 в контексті передової практики удосконалення управлінських інновацій на принципах стратегічного управління, управління проєктами, управління інноваціями, управління знаннями та фінансового менеджменту (Alfaro, 2017), вбачається нами як один з прогресивних шляхів вирішення проблем забезпечення досконалості бізнесу. Встановлено, що з метою поліпшення якості прийняття рішень слід активно використовувати управління на основі критичної оцінки організаційних даних, здійснення професійної експертизи, підвищення їх цінності для зацікавлених сторін (Barends & Rousseau, 2018). Поєднання різноманітних (кількісних і якісних) методів досліджень (Bell та ін., 2019) також здатне поліпшити якість прийняття управлінських рішень. Інновації в управлінні, таким чином, створюють довготривалу перевагу, якщо системно охоплюють процеси та методи управління (Hamel, 2006).

Загалом, підкреслюючи вагомий внесок авторів у досліджуваній проблематиці, хочемо відзначити, що їхні доробки зосереджено на питаннях використання підходів і методів впровадження управлінських інновацій, а значна частина питань управління щодо забезпечення досконалості бізнесу, обґрунтування нових можливостей його розвитку лишилась поза увагою. Наукова значущість вирішення зазначених проблемних питань обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті полягає в удосконаленні теоретико-методичного підходу щодо впровадження управлінських інновацій в систему рішень сучасного бізнесу.

Методологія та методи дослідження. Методологічну основу здійсненого дослідження становить система застосованих для отримання кінцевих результатів методів: узагальнення та порівняльного аналізу – для уточнення сутності поняття «управлінські інновації»; абстрактно-логічний – для розкриття взаємозв'язку використання ІКТ, забезпечення досконалості бізнесу та впровадження управлінських інновацій; системно-аналітичний – при розробці моделі забезпечення досконалості бізнесу на основі використання сучасних ІКТ.

Результати. Узагальнення та порівняльний аналіз змісту наукових джерел та підходів до вирішення проблеми підвищення ефективності управління бізнесом на основі впровадження управлінських інновацій, дозволяє сформулювати багатозначність поняття «управлінські інновації»:

– це система взаємопов’язаних і цілеспрямованих змін в управлінні бізнесом, які покликані забезпечити формування нової його якості, виходячи з тенденцій цифровізації, ефективності та досконалості;

– це сукупність нових методів роботи в управлінській діяльності, які спрямовано на досягнення якісно нових бізнес-результатів і бізнес-можливостей його розвитку;

– це комплекс нових способів ведення бізнесу на основі формування таких його базових цінностей як керованість, клієнтоспрямованість та інноваційність.

Промисловий комплекс та функціонуючі в його системі бізнес-одиниці нині формують важливу основу економічного потенціалу економіки України, виступаючи джерелом поповнення бюджету країни та вектором експортного спрямування розвитку бізнесу. Враховуючи пріоритетність цифрової трансформації бізнесу на сучасному етапі розвитку (Wade та ін., 2021), розкриємо місце та роль управлінських інновацій в системі використання ІКТ для розвитку бізнесу промислових підприємств (рис. 1).

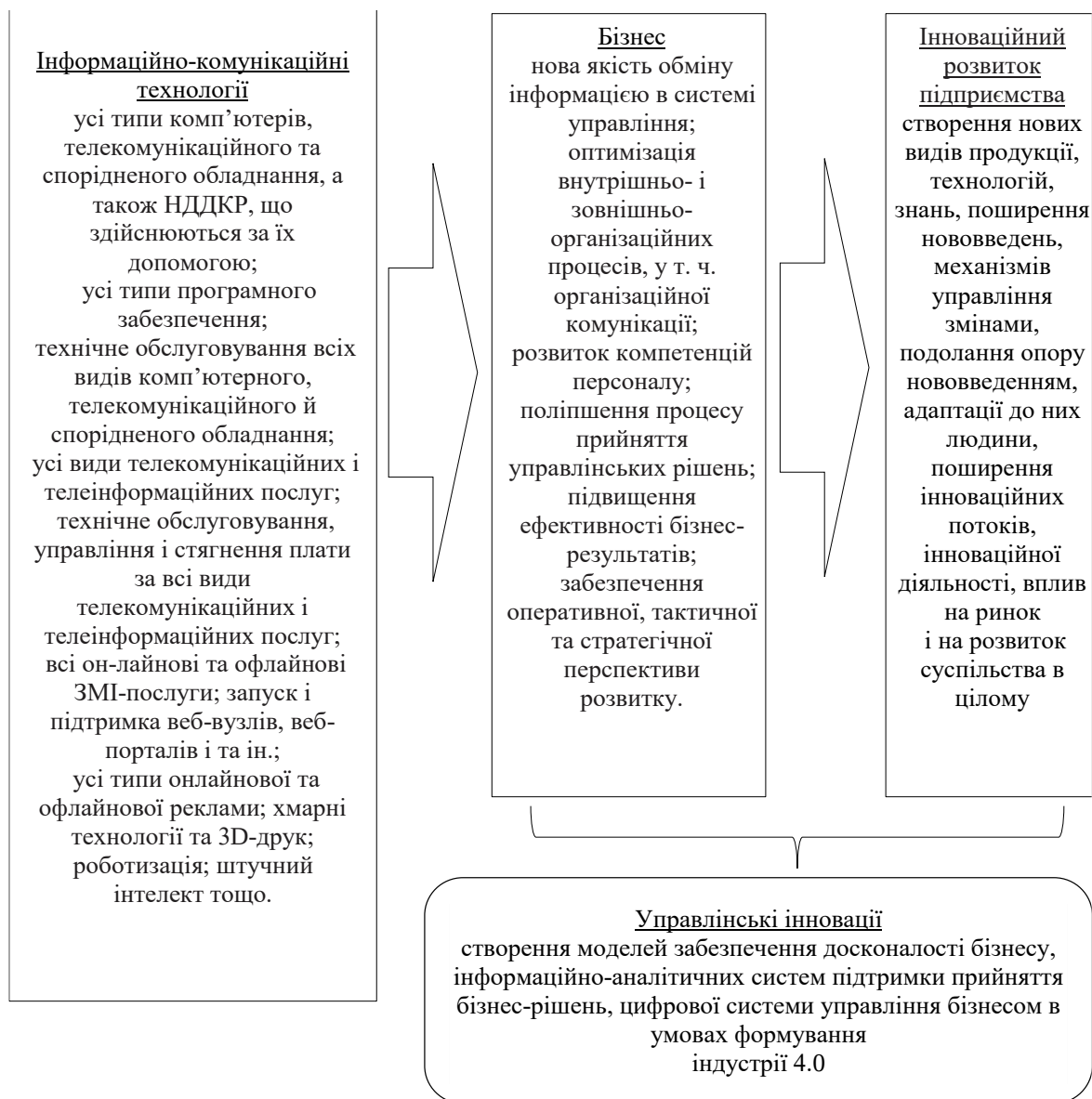

Рис. 1. Місце та роль управлінських інновацій в системі використання ІКТ для розвитку бізнесу промислових підприємств (авторська розробка)

Управлінські інновації відіграють пріоритетне значення для розвитку підприємництва на різних його рівнях: для великого, середнього та малого бізнесу. Мінливість ринкового середовища нині супроводжується активним використанням цифрових технологій, зміною свідомості управлінців під впливом трансформаційних процесів, що супроводжують розвиток бізнесу. Як результат, від керівників вимагається генерування інноваційних управлінських рішень, стратегічного бачення інноваційного типу, прийняття гнучких стратегічних та оперативних рішень залежно від ситуації, що характеризується певним рівнем невизначеності чи ступенем впливу ризиків. Крім того, необхідність змін у сфері управління бізнесом обумовлюють технічний рівень виробництва, збільшення витрат на підприємницьку діяльність, зниження економічних показників, та водночас, посилення впливу інтенсивних факторів розвитку виробництва на основі досягнень НТП, впровадження ІКТ.

Нині, однією з ключових тенденцій сприяння розвитку бізнесу виступає його цифровізація, тому визначимо, як впровадження цифрових технологій в діяльність сучасних підприємств позначається на кінцевих результатах їх господарювання (табл. 1).

Таблиця 1. Впровадження ІКТ на промислових підприємствах України та зміна результатів й ефективності їхнього господарювання*

Показники	Період дослідження				
	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Показники використання ІКТ					
Доступність мережі інтернет	0,939	0,941	0,905	0,899	0,902
Ступінь використання інтернет-мережі	0,456	0,469	0,463	0,464	0,465
Ступінь використання послуг серверів їх провайдерів	0,078	0,088	0,091	0,100	0,097
Ступінь використання технологій аналізу значного обсягу даних	0,274	0,233	0,179	0,181	0,125
Ступінь використання адитивних технологій	-	-	0,035	0,039	0,033
Показники результативності та ефективності діяльності					
Обсяг реалізованої продукції, млн грн	2305695,9	2817768,9	3248378,6	3230045,2	3460666,4
Фінансові результати до оподаткування, млн грн	-7569,6	87461,7	154138,2	166753,2	-22289,6
Валова рентабельність діяльності підприємств, %	4,2	6,8	6,3	5,5	3,9

* Розраховано за даними Держкомстату України.

Встановлено, що впродовж 2016-2020 рр. показник доступності мережі інтернет (показує частку промислових підприємств, які мали доступ до мережі) найкращі значення мав в період 2016-2018 рр., тоді як ступінь використання підприємствами інтернет-мережі змінювався в межах 45,6-46,9% упродовж усього періоду. Ступінь використання послуг серверів їх провайдерів був незначним, ступінь використання технологій аналізу «великих даних» упродовж досліджуваного періоду скоротився більш як удвічі, використання підприємствами адитивних технологій також було несуттєвим.

Динаміку обсягів реалізації промислової продукції характеризує значне зростання в період 2016-2018 рр. та суттєве уповільнення в наступні періоди. Фінансові результати промислових підприємств до оподаткування були найгіршими в 2016 р. і 2020 р. Аналогічні закономірності змін притаманні й показнику валової рентабельності діяльності підприємств.

Слід констатувати, що однією з причин уповільнення обсягів реалізації продукції, зниження рентабельності діяльності та погіршення фінансових результатів до оподаткування (особливо в період 2019-2020 рр.) стало погіршення використання промисловими підприємствами ІКТ. Хоча, безумовно, іншими чинниками виступали

постійний ріст витрат на енергоресурси, поширення пандемії COVID-19, військові дії на сході України та інші.

Відтак, щоб рухатися вперед, доцільно запроваджувати нові методи управління, диверсифікувати ділову діяльність, поліпшувати інноваційні процеси та системи, чітко налаштувати просування бізнесу в напрямку подальшої його цифровізації, виходячи з тенденцій, які характеризують науково-технічний розвиток промислових бізнес-одиниць, ліквідувати розрив, що утворився між потребами та наявним використанням ІКТ.

Баланс взаємодії елементів, що забезпечують формування досконалого бізнесу, заснованого на застосуванні сучасних ІКТ для промислових підприємств, дозволить створити таку систему цінностей, яка буде здатна налагодити якісно нову взаємодію між бізнесом, клієнтами, партнерами, персоналом, урядом тощо, маючи на меті досягнення та забезпечення їх спільної ефективної взаємодії (рис. 2).

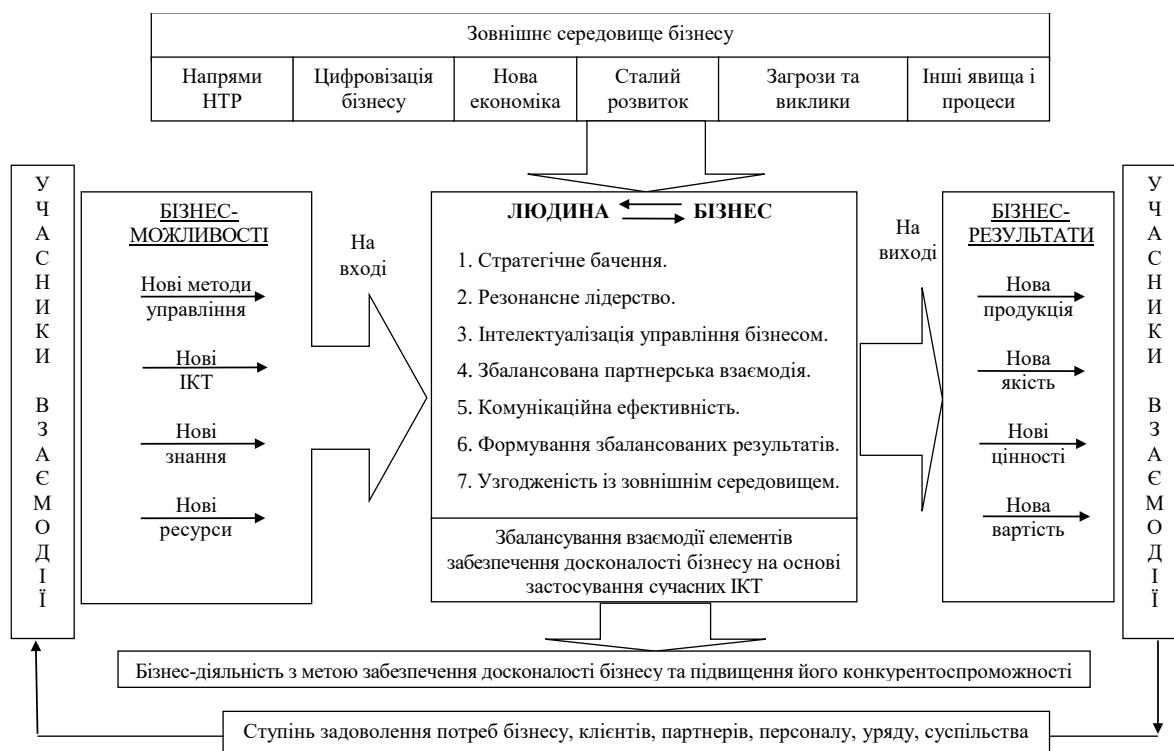

Рис. 2. Економічна модель забезпечення досконалості бізнесу промислових підприємств України (авторська розробка)

Впровадження економічної моделі в стратегію розвитку промислового комплексу України сприятиме підвищенню конкурентоспроможності індустриальних підприємств, покращить їх результативність та ефективність діяльності, прискорить оцифрування бізнес-секторів, забезпечить більш широке використання ІТ-продуктів та послуг. З іншого боку, це може спричинити суттєву трансформацію ділового середовища, сприятиме появі нових конкурентів.

Висновки, обговорення та рекомендації. Сучасне бізнес-середовище як ніколи повне викликів, що супроводжують трансформування бізнесу на основі здійснення його цифровізації, підвищення ефективності та забезпечення досконалості. Проте, зростання невизначеності та ризиків, що супроводжують розвиток бізнесу, вимагають від нього якісно нових рішень.

Критичний аналіз наукових публікацій вчених, які досліджують питання впровадження управлінських інновацій в системі рішень бізнесу, вказує на недостатність вивчення впливу цифрових технологій на його розвиток як з позицій управління, так і з позицій використання інновацій в бізнесі, проте вимагає більш глибокого вивчення з метою забезпечення його досконалості в довгостроковій перспективі економічного розвитку. Відтак, вимагає уточнення сутності поняття «управлінські інновації», яке пропонується розглядати одночасно як систему взаємопов'язаних і цілеспрямованих змін в управлінні бізнесом, сукупність нових методів роботи в управлінській діяльності та комплекс нових способів ведення бізнесу.

Існуюча полеміка навколо пріоритетності цифрової трансформації бізнесу, на основі результатів абстрактно-логічного аналізу, дозволяє уточнити місце та роль управлінських інновацій в системі його розвитку. Зокрема, наскрізний вплив ІКТ на різні сфери бізнесу промислових підприємств формує нову якість обміну інформацією в системі управління, забезпечує оптимізацію внутрішньо- і зовнішньоорганізаційних процесів, розвиток компетенцій персоналу, удосконалення процесу прийняття управлінських рішень, покращення бізнес-результатів, забезпечення перспектив розвитку бізнесу, сприяючи інноваційному розвитку промислових підприємств.

Аналіз динаміки показників використання ІКТ, результативності та ефективності діяльності промислових підприємств України виявив опосередкований зв'язок між низхідною динамікою використання підприємствами ІКТ в 2019-2020 рр. та зниженням їх результативності та ефективності в зазначеному періоді.

Результати системно-аналітичного аналізу, що виступають основою розробки економічної моделі забезпечення досконалості бізнесу, спрямовано на досягнення балансу взаємодії між бізнесом, клієнтами, партнерами, персоналом, урядом, суспільством на основі виявлення нових бізнес-можливостей (методів управління, ІКТ, знань, ресурсів) з метою досягнення нових бізнес-результатів (нової продукції, якості, цінностей, вартості бізнесу). Додатковими перевагами рекомендованої моделі є визначення елементів взаємодії «людина-бізнес», її чітко визначений цільовий характер, наявність зворотнього зв'язку.

Подальші розвідки та дослідження в напрямку подальшого забезпечення досконалості бізнесу промислових підприємств України слід спрямувати на розроблення систем підтримки прийняття рішень цілеспрямованого характеру, імплементацію цифрової системи управління бізнесом відповідно до сучасних викликів індустрії 4.0.

Авторські внески

Концептуалізація: Кривов'язюк Ігор

Зберігання даних: Кривов'язюк Ігор

Формальний аналіз: Кривов'язюк Ігор

Придбання фінансування: Кривов'язюк Ігор

Розслідування: Кривов'язюк Ігор

Методика: Кривов'язюк Ігор

Адміністрація проекту: Кривов'язюк Ігор

Ресурси: Кривов'язюк Ігор

Нагляд: Кривов'язюк Ігор

Підтвердження: Кривов'язюк Ігор

Візуалізація: Кривов'язюк Ігор

Написання: Кривов'язюк Ігор

References:

1. Alfaro, E. (2017). MIM3: Methodology of Innovation Management for Obtaining the Level 3 of I2MM. *ICPE Public Enterprise Half-Yearly Journal*, 23(1), 23-65. <https://doi.org/10.21571/pehyj.2017.2301.03>.

2. Alofan, F., Chen, St., Tan, H. (2020) National cultural distance, organizational culture, and adaptation of management innovations in foreign subsidiaries: A fuzzy set analysis of TQM implementation in Saudi Arabia. *Journal of Business Research*, 109, 184-199. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.11.037>.
3. Bardon, T. & Josserand, E. (2018) Management innovations from a foucauldian perspective: Time to take action. *M@n@gement*, 21(4), 1244-1263. <https://doi.org/10.3917/mana.214.1244>.
4. Barends, E. & Rousseau, D.M. (2018). *Evidence-Based Management: How to Use Evidence to Make Better Organizational Decisions*. 1th Edition, UK, London, Kogan Page.
5. Bell, E., Bryman, A. & Harley, B. (2019). *Business Research Methods*. 5th Edition, UK, Oxford University Press.
6. Broekhof, M. & Godillot, B. (2015). *How to Manage Innovation as a Business. Understanding the Best Approaches and Tools to Manage the Complexity of Innovation*. URL: https://kalypso.com/files/docs/How_to_Manage_Innovation_as_a_Business.pdf.
7. Ceptureanu, E.G. & Ceptureanu, S.I. (2019) The impact of adoptive management innovations on medium-sized enterprises from a dynamic capability perspective. *Technology Analysis & Strategic Management*, 31:10, 1137-1151, doi: 10.1080/09537325.2019.1587160.
8. Hamel, G. (2006). The Why, What, and How of Management Innovation. *Harvard Business Review*, 84(2):72-84.
9. Deutsch, C. (2013). The Seeking Solutions Approach: Solving Challenging Business Problems with Local Open Innovation. *Technology Innovation Management Review*, 3(3), 6-13. <http://doi.org/10.22215/timreview/664>.
10. Kryvovyazyuk, I. (2014). Crisis and innovative activity of Ukraine's industrial enterprises. *Actual Problems of Economics*, 159 (9), 218-223.
11. Kryvovyazyuk, I., Vakhovych, I., Kaminska, I., Dorosh, V. (2020) Managerial innovations in methodology of solving export-import activity problems and ensuring international corporations business excellence. *Quality - Access to Success*, 21(178), 50-55. URL: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-01/QAS_Vol.21_No.178_Oct.2020_p.50-55.pdf.
12. Lillrank, P. (1995) The Transfer of Management Innovations from Japan. *Organization Studies*, 16(6), 971-989. doi: 10.1177/017084069501600603.
13. Lin, H., Chen, M. and Su, J. (2017) How management innovations are successfully implemented? An organizational routines' perspective. *Journal of Organizational Change Management*, 30(4), 456-486. <https://doi.org/10.1108/JOCM-07-2016-0124>.
14. Souchkov, V. (2007). Breakthrough thinking with TRIZ for Business and management: an overview. *ICG Training & Consulting*, 1-21. URL: <http://xtriz.com/TRIZforBusinessAndManagement.pdf>.
15. Wade, M., Shan, J., Bjerkan, H. and Yokoi, T. (2021) DIGITAL VORTEX 2021. Digital Disruption in a COVID World. Lausanne, Global Center for Digital Business Transformation.
16. Young, S.M. (1997) Implementing management innovations successfully: Principles for lasting change. *Journal of Cost Management*, 11(5), 16-20.

Дата подання публікації 14.12.2021 р.

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

JEL Classification: G20; G21; G22

Поліщук В.Г., к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Луцького
національного технічного університету,
<https://orcid.org/0000-0001-5479-1221>
vadym.polischuk2@gmail.com

Vadym Polishchuk, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance
Lutsk National Technical University,
<https://orcid.org/0000-0001-5479-1221>
vadym.polischuk2@gmail.com

Ішук Л.І., к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Луцького
національного технічного університету,
<https://orcid.org/0000-0003-3531-2023>
mi-agent@ukr.net

Lesia Ishchuk, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-3531-2023>
mi-agent@ukr.net

**СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ ТА ДОСТУПНОСТІ ДО ФІНАНСОВИХ
ПРОДУКТІВ**

У статті досліджено сутність фінансової інклюзії та доступність до фінансових продуктів. Визначено зв'язок поняття фінансової інклюзії з концепцією стійких фінансів. Досліджено зв'язок фінансової інклюзії з фінансовою грамотністю щодо підвищення інвестиційної активності. Визначено особливості діджиталізації фінансової системи, зокрема сучасних технологій банківського та страхового секторів. Досліджено важливі напрями посилення фінансової інклюзії в Україні. Основною метою дослідження є систематичне дослідження сутності фінансової інклюзії та доступності до фінансових продуктів. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми полягає у тому, що нами проведений аналіз вітчизняних вчених, що давали різні підходи до тлумачення терміну «фінансова інклюзія», проте єдиного бачення ми не побачили. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що сутність поняття визначає передумови до проведення заходів практичного характеру щодо доступності фінансових продуктів (банківських та страхових послуг) у сучасних умовах розвитку. Дослідження теми фінансової інклюзії та доступності фінансових продуктів у роботі здійснюється в такій логічній послідовності: визначення терміну «фінансова інклюзія» на основі порівняльного аналізу, вплив фінансової грамотності на фінансову інклюзію, вплив COVID-19 на поширення фінансових продуктів в Україні, визначено основні передумови фінансової інклюзії, визначення доступності структурних підрозділів банківських установ в Україні та їх продуктів, дослідження впливу сучасних технологій на забезпечення фінансової інклюзії. Методологічним інструментарієм методів дослідження були останні кілька років досліджень. Об'єктом дослідження є процеси, пов'язані з поширенням фінансової інклюзії та фінансової грамотності, тому що саме вони забезпечать розвиток банківського та страхового секторів фінансової системи у найближчому майбутньому. У статті представлені результати емпіричного аналізу фінансової інклюзії та доступності до фінансових продуктів, зокрема, до депозитів, залучених депозитними корпораціями, та кредитів, наданих депозитними корпораціями, який показав, що доступність структурних підрозділів банківських установ в Україні має тенденцію до зменшення. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що розвиток фінансової інклюзії можливе лише в контексті розвитку діджиталізації фінансових процесів в частині впровадження інноваційних технологій для різних пристроїв. Результати дослідження можуть бути корисними для фінансистів-

практиків, для державних службовців, для науковців, що займаються питаннями фінансових продуктів та банківського сектору, для здобувачів вищої освіти в галузі управління та адміністрування.

Ключові слова: фінансова інклюзія, фінансові продукти, стійкі фінанси, фінансова грамотність, діджиталізація, фінансова система, банківський сектор, страховий сектор.

THE ESSENCE OF FINANCIAL INCLUSION AND ACCESSIBILITY TO FINANCIAL PRODUCTS

The article analyzes the essence of financial integration and availability for financial products. The relationship between financial integration with the concept of sustainable finances is determined. The relationship of financial inclusion with financial literacy to increase investment activities is investigated. The features of the digitalization of the financial system, in particular, modern technology of banking and insurance sectors are defined. Important areas of strengthening financial inclusion in Ukraine are investigated. Important directions of strengthening of financial inclusion in Ukraine are investigated. The main purpose of the study is a systematic study of the essence of financial inclusion and accessibility for financial products. The systematization of literary sources and approaches to solving the problem lies in the fact that we have an analysis of domestic scientists, which gave different approaches to interpretation of the term "financial inclusion", but we did not see the only vision. The relevance of solving this scientific problem is that the essence of the concept determines the preconditions for practical measures for the availability of financial products (banking and insurance services) in modern development conditions. The study of the topic of financial inclusion and availability of financial products in the work is carried out in such a logical sequence: determination of the term "financial inclusion" on the basis of comparative analysis, the impact of financial literacy on financial inclusions, the impact of COVID-19 on the dissemination of financial products in Ukraine, the main preconditions for financial inclusions are determined, determining the availability of structural divisions of banking institutions in Ukraine and their products, research on the influence of modern technologies for financial inclusion. Methodological tools of research methods were the last few years of research. The object of research is the processes associated with the spread of financial inclusions and financial literacy, because they will ensure the development of banking and insurance sectors of the financial system in the near future. The article presents the results of empirical analysis of financial inclusions and accessibility to financial products, in particular, to deposits attracted by deposit-taking corporations, and loans granted by deposit-taking corporations, which showed that the availability of structural divisions of banking institutions in Ukraine tends to decrease. The research empirically confirms and theoretically proves that the development of financial inclusions is possible only in the context of the development of dytety of financial processes in terms of introducing innovative technologies for various devices. The results of the research may be useful for practitioners, for civil servants, for scientists dealing with financial products and banking sector, for higher education and administration education.

Keywords: financial inclusion, financial products, sustainable finance, financial literacy, digitalization, financial system, banking sector, insurance sector.

Setting up a problem in general and its connection with important scientific and practical tasks. In the modern world it is very important to provide ordinary citizens of various financial services and tools. This access will be implemented through several investment sectors (currency investments, securities, real estate, investments in precious metals), which will contribute to attracting investments on the basis of individuals (citizens, entrepreneurs) and other participants in the financial system. This happens with citizens, regardless of age, gender or social group, had the opportunity to join various financial products. Therefore, it is important to understand the nature of the financial integration and availability of financial products.

Analysis of recent studies in which the solution to the problem is initiated. This topical question was raised in such domestic scientists as Anufriyeva K.V., Yehorycheva S.B., Zaporozhets' S.V., Zakharkin O.O., Povod T.M., Kharchenko A.M. and others. However, today conduct research in the context of defining the essence of financial inclusion and accessibility to financial products.

The objectives of the article. The objectives of the article are a systematic study of the essence of financial inclusion and accessibility for financial products.

Summary of the main research material with full substantiation of the scientific results obtained. In the modern world, despite the excellent colorful financial instruments, it is important to understand that not all participants in socio-economic processes can join the investment function of savings, and therefore the use of its potential is filled. Various international organizations (UN Development Program, World Bank Group, International

Monetary Fund) are concentrated in their activities to ensure that the number of citizens can be attracted to the processes of using financial instruments and financial resources. But this influence of global nature and inclusion is a state inherent in a local level and has a personal character.

Indeed, the concepts of "inclusion" and "inclusiveness" today are new to Ukraine, but not new in the Western financial world. After all, since the 70s of the twentieth century. Already or otherwise violated in studies of foreign scientists and primarily in the context of social issues. That is, despite any age or social status, gender or race, or other features that differ in each person should be a system of availability for financial products. This is financial equality between participants in socio-economic relations. In Ukraine, the concept of "financial inclusion" appeared quite recently, and the study of domestic scientists in the past decades began to violate the important topic of the availability of financial services and tools (Vakhovych *et al.*, 2021).

Inclusive development is the theoretical approach, a peculiar concept that will be in justice the application of financial approaches and financial actions so that every citizen, each participant in socio-economic processes felt the benefits and acquired maximum benefits to the use of their skills in implementing their investment measures.

We agree with the opinion of Anufriyeva K.V. and Shklyar A.I., the fact that "financial inclusion is the process of interaction between financial market entities and consumers of financial services, which, through the provision of equal access to financial services, provides such a level of participation of financial services in the financial system, which, through sustainability, financial institutions contribute to public development" (Anufriyeva and Shklyar, 2018). Banks, insurance companies, pawnshops, financial companies, joint investment institutions, not state pension funds are such financial institutions, and their supported and stable work for a long time is a guarantee of improving the functioning of the financial system and, therefore, the key to increase the financial integration of participants financial system.

Pretty good is the opinion of domestic scientists Zaporozhets' S.V. and Tryhub Yu.P. The fact that the financial inclusion of no more than the "certain state of development of the financial services market, which is achieved by balancing access and capacity for conscious and targeted use of a diversified portfolio of financial services by all categories of consumers on the terms of full satisfaction of their consumer expectations and efficient use of digital sales channels (Zaporozhets' and Tryhub, 2021).

In accordance with Kharchenko A.M. and Stepanenko O.S., financial inclusion is closely related to the concept of sustainable finance. The development of financial inclusions is a prerequisite for the development of processes that characterize the transition to higher stages of sustainable finance. Accordingly, the formation of information on the inclusion of growth (economic growth for all) on the basis of a model of financial inclusions, as it turned out, is fully combined with the transition to a sustainable development model, including the concept of sustainable finance. Problems with the completeness and adequacy of financial inclusions are generally characterized not only for Ukraine, but also for international financial organizations. You can specify the following disadvantages of financial inclusion in the banking sector: structural problems (significant precipitation in favor of the availability of banking services; indices of the financial accessibility of households); Extremely short lines of data (which are particularly relevant to Ukraine); Doubtful adequacy of individual indicators (Kharchenko and Stepanenko, 2021).

The concept of "financial inclusion" is closely with the concept of "financial literacy". After all, the availability of as many people as possible to new financial products or those that are already used only when each of us understands, knows and can use such processes in practice and have sufficient information about the orientation of their savings in the investment sector of finance.,

Financial literacy ensures an increase in the investment activity of the population, which leads to the sustainable economic development of the state. Therefore, the issue of ensuring the proper level of financial literacy of the population is a national interest associated with the

strategic economic development of the country; A financial competent citizen is the basis of an economically successful society, the founding of a higher standard of living. Financial competent person is emotionally positive and focused, he is confident in his future, not thanks to the state or employer, as well as due to his own minds and experience; he knows exactly how to form a family budget and dispose of it (*Povod, 2021*).

COVID-19 has accelerated the need for financial literacy as an important tool for managing people's finance and improving financial stability. Customers of banks that already use digital channels, as a rule, increase the use, and those who are less familiar with new technologies are forced to enter the digital era and often poorly prepared. Cybercrime and fraud by users of financial instruments reached a record high in 2020, and the number of clients of the bank with access to the Internet has sharply increased. It is important to understand that all relevant aspects of financial inclusion can only be implemented in the context of the national vision. At the same time, in the long run there should be a single national document that regulates these approaches to the state level. It is well known that many countries have national financial inclusions. And it is very important that Ukraine will still be able to join these countries in the near future.

We must understand that the proper inclusiveness level in the country in terms of the financial sector will open the door to the inflow of investment funds into the financial sphere, the development of small and medium-sized businesses and to revitalize existing spheres of the economy, as well as develop new, including innovative, which will be in demand On the market (first of all, it is about startups). Based on such approaches as freedom, awareness, education in the financial sector, the principle of financial inclusion in Ukraine will be realized.

What are the main preconditions for financial inclusion. In fact, we must understand that the availability of financial services and a variety of financial products will be achieved only when a variety of technological innovations, including paperless technologies, will be distributed in society. At the same time, the country must be paperless media for mandatory documents and registration of documents. This also applies to general purpose documents, in particular passports, driver's rights, various certificates and other documents. It is also a technology for passing payments and other nuances associated with non-cash calculations used in various fields and sectors of the economy, such as trading and services (especially POS terminals).

We also have to understand that a lot of modern banking and insurance sector technologies should be associated with the identification of the client and use it as a client with modern identification technologies. It is a question of using a variety of remote customer identification and as many of their involvement in the client base, creating the latest prerequisites for them. We understand that all these moments (paperless, cashless, remote identification) must be carried out with an absolute level of cybersecurity and counteracting a financial fraud. This is something that is inadmissible. And what is in the first place to guarantee investments, operations and actions by participants in the financial sector. We agree with the thought of Yehorycheva S.B., that "with the purpose of increasing the level of financial inclusion and based on a risk-oriented approach, financial regulators of a number of countries have introduced the so-called" progressive", or "multi-level", approach to identifying and studying customers" (*Yehorycheva, 2018*). Any threats that may also be able to follow in the financial sphere, virtual space, must be localized and eliminated. After all, there is a financial security of citizens, financial security of regions and financial security of the state. It is from this position that the strategy and tactics of financial inclusions should be based. We agree with the statements of such scientists as Zakharkin O.O., Boronos V.M., Zakharkina L.S. and Tverezovska O.I., that "the implementation and implementation of a large-scale system of financial inclusion will contribute to the process of economic growth, improving the efficiency of monetary policy and ensuring financial stability. This is due to its long-term influence on macroeconomic indicators due to a significant change in behavior as firms and consumers, reducing inequality in income, increasing the efficiency of interest rates, etc." (*Zakharkin et al., 2019*).

It is clear that the National Bank as a regulator of such processes will be on a permanent basis to control the process of cashless settlements and payments. But we should also understand that these approaches to monitoring should take place in the absolute dictality of these processes. That is, large volumes of data, creating as many registers as possible, cloud data storage environments are all security issues. But the use of these technologies is inevitable.

Доступність структурних підрозділів банківських установ в Україні представлена у таблиці 1.

Table 1 – Availability of structural divisions of banking institutions in Ukraine (*Data of the NBU Supervisory Statistics*)

Indexes \ Years	2016	2017	2018	2019	2020
The number of existing structural divisions of banking institutions as of the end of the year, units.	10316	9489	8509	8002	7134
Number of population aged 15-70, thousands of people	17672,7	17854,4	17939,5	18066,0	17644,1
Number of persons per 1 structural subdivision of banking institution, persons	1713	1882	2108	2258	2473

So, as we can see from Table 1, the availability of structural subdivisions of banking institutions in Ukraine during 2016-2020 tends to decrease, which follows from an increase in the number of people aged 15-70 per 1 structural subdivision of the banking institution (indicator increased during the specified period in 1,44 times).

Consider the regional section of monetary and credit statistics, which submits the National Bank of Ukraine, from which we can find out about the availability of financial services for various sectors. In particular, consider deposits attracted by deposit-taking corporations (except for the National Bank of Ukraine), according to the sectors of the economy in terms of regions (Table 2).

Table 2 – Deposits attracted by deposit-taking corporations (except for the National Bank of Ukraine), according to the sectors of the economy in terms of regions as of November 2021, UAH million (*Monetary Credit Statistics of the NBU*)

Regions	Insurance corporations and pension funds	Central government bodies	Regional and local government bodies	State non-financial corporations	Households
Ukraine	15612	19658	14415	92207	757041
ARC and City of Sevastopol	0	0	0	0	117
regions					
Vinnitsia region	87	487	521	897	15331
Volyn region	29	42	589	637	9851
Dnipropetrovsk region	872	565	3291	2378	67073
Donetsk region	50	77	2173	1900	27422
Zhytomyr region	31	85	499	812	11714
Zakarpattia region	27	186	136	408	7327
Zaporizhya region	199	605	464	1413	28065
Ivano-Frankivsk region	54	278	182	520	12427
Kyiv region and Kyiv	12849	14072	331	64130	306492

Continuation of Table 2

Kirovograd region	30	18	129	581	8658
Lugansk region	2	21	27	366	7165
Lviv region	254	540	1004	1822	45782
Mykolaiv region	28	52	7	1175	12142
Odessa region	534	503	174	5645	43792
Poltava	38	303	1313	818	20534
Rivne region	22	42	76	604	10107
Sumy region	17	121	233	846	11900
Ternopil region	19	424	242	528	8739
Kharkiv region	305	928	1359	3464	45733
Kherson region	21	87	2	382	10809
Khmelnysky region	17	86	175	958	12964
Cherkasy region	33	8	615	938	14488
Chernivtsi region	22	76	545	307	7009
Chernihiv region	70	51	328	678	11399

Consequently, based on Table 2 data, it can be argued that the largest amount of deposits (except for the Kiev region and Kyiv), attracted from insurance corporations and pension funds at the end of November 2021, was characteristic of Dnipropetrovsk region (872 million UAH), and the smallest - for Luhansk region (2 million UAH). From households, the largest amount of deposits (except for Kyiv region and Kyiv) is involved at the end of November 2021 in Lviv region (45782 million UAH), and the smallest - in the ARC (117 million UAH).

Let's also consider loans granted by deposit-taking corporations (except for the National Bank of Ukraine), according to the sectors of the economy in terms of regions (Table 3).

Table 3 – Loans granted by deposit-taking corporations (except for the National Bank of Ukraine), according to the sectors of the economy in terms of regions as of November 2021, UAH million (*Monetary Credit Statistics of the NBU*)

Regions	Regional and local government bodies	State non-financial corporations	Households
Ukraine	10055	53324	250574
ARC and City of Sevastopol	-	-	8
regions			
Vinnitsia region	122	81	5081
Volyn region	-	20	3290
Dnipropetrovsk region	1385	5168	23033
Donetsk region	-	18	5112
Zhytomyr region	-	16	3917
Zakarpattia region	95	3	3767
Zaporizhzhya region	649	382	7292
Ivano-Frankivsk region	-	32	3949
Kyiv region and Kyiv	5465	41339	119638
Kirovograd region	47	3	3280
Lugansk region	-	-	1234
Lviv region	392	202	12157
Mykolaiv region	-	4421	4779
Odessa region	1478	55	10071
Poltava	374	46	6028
Rivne region	-	16	3125

Continuation of Table 2

Sumy region	-	10	3444
Ternopil region	-	17	2125
Kharkiv region	-	1301	12748
Kherson region	-	76	3555
Khmelnysky region	-	103	4039
Cherkasy region	-	11	3712
Chernivtsi region	-	3	2341
Chernihiv region	-	3	2848

Consequently, based on the data of Table 3, it can be argued that the largest amount of loans (except for Kyiv region and Kyiv) provided by state non-financial corporations by the end of November 2021, was characteristic of Dnipropetrovsk region (UAH 5168 million), and the smallest - for the ARC and Lugansk region. For the households, the largest amount of loans (except for Kyiv region and Kyiv) provided at the end of November 2021 in Dnipropetrovsk region (23033 million UAH), and the smallest - in the ARC (8 million UAH).

Availability of financial services for each individual access, bank accounts and related payment methods and its own use of financial products will be based on one simple fact - all these aspects rotate around the accumulation of personal gadgets (smartphones, smart hours, tablets, etc.). This is using personal telecommunications equipment, whose card is recognized and is associated with a passport, and recognizes that a citizen is a real user, a prerequisite for those who officially work and performs official procedures using remote, virtual and safe products, will be able to save a certain amount of money. In a short period of time and additionally invest them into certain financial products, thereby opening the way to the financial well-being of citizens.

However, we must understand that financial inclusion is, on the one hand, the development of financial infrastructure (a whole set of subjects that provide accompanying financial services - currency services, credit services, services related to securities, bank metals), On the other hand, it is necessary to ensure the development of financial infrastructure of object levels, as well as to provide financial security growth. Thus, each user can feel the safety of its actions, thus providing data safety and financial resources. Otherwise, the process will go in the opposite direction. It should be noted that important areas for increasing financial inclusions are some actions for the development of payment infrastructure by increasing transaction in electronic channels, expanding the use of international and national payment systems, informing the population about the benefits and progressive types of cashless settlements, improving the procedure for remote customer identification, which receive financial services.

Conclusions, discussion and recommendations. Based on the study, we can assert the following: the availability of structural divisions of banking institutions in Ukraine tends to decrease, which follows from an increase in the number of people aged 15-70 per 1 structural unit of banking institution. We also found out that the largest amount of deposits (except for the Kyiv region and Kyiv), attracted from insurance corporations and pension funds, was characteristic of Dnipropetrovsk region, and the smallest - for Luhansk region. The data analysis showed that the largest amount of loans (except for the Kyiv region and Kyiv) provided by state non-financial corporations was characteristic of Dnipropetrovsk region, and the smallest - for the Zakarpattia region and Chernivtsi region.

Regarding the priorities of financial inclusion and access to financial products, it should be noted that the development of digital remote maintenance channels and alternative payments based on innovative technologies for mobile devices are required; constant reduction of cash use; Increasing the level of access to banking services and increasing the availability of financial

resources revenues, improvement of user identification systems using electronic digital signatures, introducing a multichannel model of document circulation and communication with financial market participants in distance digital formats.

Author's contributions.

Conceptualization: Polishchuk Vadym

Data storage: Ishchuk Lesya

Formal analysis: Polishchuk Vadym

Purchase of funding: Ishchuk Lesya

Methodology: Polishchuk Vadym

Project administration: Ishchuk Lesya

Visualization: Polishchuk Vadym, Ishchuk Lesya

Writing: Polishchuk Vadym, Ishchuk Lesya

Список бібліографічного опису:

1. Ануфрієва К.В., Шкляр А.І. Фінансова інклюзія як чинник соціо-економічного розвитку. Український соціум. 2019. №3 (70). С. 59-77. <https://doi.org/10.15407/socium2019.03.059>
2. Грошово-кредитна статистика. Регіональний розріз. Депозити. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#lms> (дата звернення: 01.02.2022)
3. Дані наглядової статистики Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#5> (дата звернення: 01.02.2022)
4. Єгоричева С.Б. Фінансова інклюзія в рамках системи протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму. Фінансовий простір. 2018. № 4 (32). С. 80-87.
5. Запорожець С.В., Тригуб Ю.П. Екосистема та регулювання фінансової інклюзії в Україні. Фінансовий простір. 2021. № 4 (44). С. 77-84. [https://doi.org/10.18371/fp.4\(44\).2021.778487](https://doi.org/10.18371/fp.4(44).2021.778487)
6. Захаркін О.О., Боронос В.М., Захаркіна Л.С., Тверезовська О.І. Фінансова інклюзія як драйвер забезпечення фінансової безпеки України. Вісник СумДУ. Серія «Економіка». 2019. №1. С. 43-52. <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2019.1-6>
7. Повод Т.М. Фінансова грамотність населення як пріоритетна умова успішного розвитку держави. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2021. Випуск 9. С. 84-90. <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.9.11>
8. Функціональні аспекти фінансового менеджменту як інструменту управління економічними системами : Монографія / Вахович І.М., Дорош В.Ю., Диль Х.М., Забедюк М.С., Ішук Л.І., Кондіус І.С., Коробчук Т.І., Кузьмак О.М., Мостовенко Н.А., Недапад Г.В., Ніколаєва А.М., Олександренко І.В., Пиріг С.О., Поліщук В.Г., Чиж Н.М., Шейко Ю.О., за ред. д.е.н., проф. Вахович І.М. Луцьк: Відділ іміджу та промоції Луцького НТУ, 2021. 212 с.
9. Харченко А.М., Степаненко О.С. Розвиток фінансової інклюзії через використання новітніх фінансових технологій у банківській сфері. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2021. № 9-10 (286-287). С. 60-64.

References

1. Anufriyeva K.V., Shklyar A.I. (2019). Finansova inkluziya yak chynnyk sotsio-ekonomichnoho rozvytku [Financial inclusion as a factor of socio-economic development]. *Ukrayins'kyu sotsium – Ukrainian society*, №3 (70), 59-77 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/socium2019.03.059>
2. Monetary statistics. A regional incision. Deposits. Official site of the National Bank of Ukraine. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#lms> [in Ukrainian]. (Date of Appeal: 01.02.2022)
3. Data of the Supervisory Statistics of the National Bank of Ukraine. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#5> [in Ukrainian]. (Date of Appeal: 01.02.2022)
4. Yehorycheva S.B. (2018). Finansova inkluziya v ramkakh systemy protydyi lehalizatsiyi zlochnnykh dokhodiv ta finansuvannyyu teroryzmu [Financial Inclusions within the framework of the system of counteraction to the legalization of criminal incomes and terrorist financing]. *Finansovyyi prostir – Financial Space*, № 4 (32), 80-87 [in Ukrainian].
5. Zaporozhets' S.V., Tryhub Yu.P. (2021). Ekosystema ta rehulyuvannya finansovoyi inkluziyi v Ukrayini [Ecosystem and regulation of financial inclusion in Ukraine.]. *Finansovyyi prostir – Financial space*, № 4 (44), 77-84 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.18371/fp.4\(44\).2021.778487](https://doi.org/10.18371/fp.4(44).2021.778487)
6. Zakharkin O.O., Boronos V.M., Zakharkina L.S., Tverezovs'ka O.I. (2019). Finansova inkluziya yak drayver zabezpechennya finansovoyi bezpeky Ukrayiny [Financial inclusion as a driver of financial security of Ukraine]. *Visnyk SumDU, Seriya «Ekononika» – Bulletin of the SSU, Series "Economics"*, №1, 43-52 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2019.1-6>
7. Povod T.M. (2021). Finansova hramotnist' naselennya yak prioryetna umova uspishnoho rozvytku derzhavy [Financial literacy of the population as a priority condition for the successful development of the state]. *Tavriys'kyi naukovyy visnyk. Seriya: Ekonomika – Taurian Scientific Bulletin. Series: Economics*, vol. 9, 84-90 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.9.11>
8. Funktsional'ni aspekty finansovoho menedzhmentu yak instrumentu upravlinnya ekonomichnyimi systemamy [Functional aspects of financial management as an instrument of management of economic systems] : monohrafiya – monograph / Vakhovych I.M., Dorosh V.Yu., Dyl' Kh.M., Zabedyuk M.S., Ishchuk L.I., Kondius I.S., Korobchuk T.I., Kuz'mak O.M.,

Mostovenko N.A., Nedopad H.V., Nikolayeva A.M., Oleksandrenko I.V., Pyrih S.O., Polishchuk V.H., Chyzh N.M., Sheyko Yu.O., edited by Doctor of Economics, Prof. Vakhovych I.M. Lutsk: Department of Image and Promotion of Lutsk NTU, 2021. 212 p. [in Ukrainian].

9.Kharchenko A.M., Stepanenko O.S. (2021). Rozvytok finansovoyi inklyuziyi cherez vykorystannya novitnikh finansovykh tekhnolohiy u bankiv's'kyi sferi [Development of financial inclusion through the use of latest financial technologies in the banking sector]. Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu – *Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University*, № 9-10 (286-287), 60-64 [in Ukrainian].

Дата подання публікації 17.01.2022р.

JEL Classification: G21, G24, G22, O22

Рязанова Н.О., д.е.н., доцент,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
<https://orcid.org/0000-0001-5890-7738>
natalirozez1975@gmail.com

ПРОЕКТНЕ ФІНАНСУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ КРЕДИТУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

У статті узагальнено питання щодо проектного фінансування як інструменту кредитування інвестиційних проектів. Основною метою дослідження є розвиток проектного фінансування як ефективної форми кредитування інвестиційних проектів, розгляд методів оцінки ймовірності дефолту інвестиційних проектів. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми управління ризиком при проектному фінансуванні, використання проектного фінансування як інструменту кредитування інвестиційних проектів свідчить про те, що угоди проектного фінансування мають більшу тривалість і розраховані на більш ризикованих позичальників, ніж звичайні угоди. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що є висока потреба у проектному фінансуванні для розвитку економічних процесів в Україні загалом та при здійсненні національних проектів, зокрема, та недостатня при цьому розробленість методологічних питань при його використанні. Дослідження теми проектного фінансування як інструменту кредитування інвестиційних проектів у роботі здійснюється в такій логічній послідовності: визначення мети проектного фінансування; обґрунтування особливостей угод проектного фінансування; формулювання структурної схеми проектного фінансування з визначенням учасників інвестиційного проекту; визначення необхідних умов для реалізації схеми проектного фінансування; зазначення переваг проектного фінансування, що відрізняє його від інших форм фінансування; визначення специфіки оцінки ризиків проектного фінансування; систематизація кожної з групи ризиків; висвітлення кількісних показників, що характеризують кредитні ризики інвестиційних проектів; обґрунтування методів оцінки ймовірності виникнення дефолту інвестиційних проектів з використання зарубіжного досвіду; зазначення невирішених проблем у рамках використання схем проектного фінансування; узагальнення переваг проектного фінансування та їх детальний розгляд з формулюванням висновків.

В роботі використано наступний методологічний інструментарій: діалектичний метод пізнання, а також еволюційно-системний підхід до аналізу економічних ситуацій та явищ із застосуванням принципу єдності історичного та логічного, методи порівняльного економічного аналізу. Об'єктом дослідження є інвестиційні проекти з доступною інформацією. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що головні переваги проектного фінансування як інструменту кредитування та обслуговування інвестиційних проектів полягає: для ініціаторів проекту - у залученні широкого кола кредиторів і підвищенні можливості реалізації проектів, незважаючи на обмеженість власних коштів; для кредиторів - у забезпеченні надійності та повернення вкладень шляхом вивчення наданої детальної інформації за проектом. Результати дослідження можуть бути корисними для застосування проектного фінансування як одного з основних інструментів участі держави у регулюванні інвестиційної сфери.

Ключові слова: *втрати, дефолт, інвестиційний проект, кредитування, проектне фінансування, ризик*

PROJECT FINANCING AS A TOOL FOR LOANING INVESTMENT PROJECTS

The article summarizes the issue of project financing as a tool for lending to investment projects. The main purpose of the study is the development of project financing as an effective form of lending for investment projects, consideration of methods for assessing the probability of default of investment projects. Systematization of literature sources and approaches to solving the problem of risk management in project financing, the use of project financing as a tool for lending to investment projects shows that project financing agreements are longer and designed for riskier borrowers than conventional agreements. The urgency of solving this scientific problem is that there is a high need for project funding for the development of economic processes in Ukraine in general and in the implementation of national projects, in particular, and insufficient development of methodological issues in its use. The study of the topic of project financing as a tool for lending to investment projects in the work is carried out in the following logical sequence: determining the purpose of project financing; substantiation of peculiarities of project financing agreements; formulation of the structural scheme of project financing with the definition of participants in the investment project; determining the necessary conditions for the implementation of the project financing scheme; indication of the advantages of project financing, which distinguishes it from other forms of financing; determining the specifics of risk assessment of project financing; systematization of each of the risk groups; coverage of quantitative indicators that characterize the credit risks of investment projects; substantiation of methods for estimating the probability of default of investment projects using foreign experience; identification of unresolved issues in the use of project financing schemes; generalization of the advantages of project financing and their detailed consideration with the formulation of conclusions.

The following methodological tools are used in the work: dialectical method of cognition, as well as evolutionary-system approach to the analysis of economic situations and phenomena using the principle of unity of historical and logical, methods of comparative economic analysis. The object of research is investment projects with available information. The study empirically confirms and theoretically proves that the main advantages of project financing as a tool for lending and servicing investment projects are: for project initiators - to attract a wide range of creditors and increase project opportunities, despite limited own funds; for creditors - in ensuring the reliability and return on investment by studying the detailed information provided on the project. The results of the study can be useful for the use of project financing as one of the main tools of state participation in the regulation of the investment sphere.

Keywords: crediting, default, investment project, losses, project financing, risk

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Інвестиційна діяльність є одним із найважливіших аспектів функціонування будь-якої комерційної організації. Причинами, що зумовлюють необхідність інвестицій є оновлення наявної матеріально-технічної бази, нарощування обсягів виробництва, освоєння нових видів діяльності. У сучасних умовах здійснення великих інвестиційних проектів найефективніше може бути реалізовано за умовами цільового фінансування. Переваги цільового фінансування у тому, що кредитор пропонує не тільки позикові ресурси, а й можливість їх використання для придбання необхідних інвестиційних товарів за прийнятних умов. У компаній, що динамічно розвиваються, надійні ліквідні активи зазвичай вже закладені, а власні кошти, що тимчасово вивільняються негайно прямують на розвиток основного бізнесу. Тому у момент появи цікавого проекту доцільно використання однієї з форм довгострокового кредитування – проектного фінансування.

Перевагами проектного фінансування є відсутність прямих фінансових зобов'язань організаторів, що не впливає на достатність капіталу та рейтинги їх основної діяльності; можливість розділити ризики, виключити обмеження щодо інших транзакцій ініціатора проекту; формування зацікавленості банків; участь кредиторів в експертизі проекту під час його реалізації для оперативного запобігання можливим збиткам.

Висока потреба у проектному фінансуванні для розвитку економічних процесів в Україні загалом та при здійсненні національних проектів, зокрема, та недостатня при цьому розробленість методологічних питань при його використанні обумовлюють актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми.. Проведені дослідження показали, що угоди проектного фінансування мають більшу тривалість і розраховані на більш ризикованих позичальників, ніж звичайні угоди. Серед досліджень у галузі проектного фінансування виділяються роботи С.Гатті (*Gatti S., 2013*),

Д.Кайзера (*Kayser D., 2013*), С.Калідіні (*Laishram B. and Kalidindi S., 2009*), Б.Лайшрама (*Laishram B. and Kalidindi S., 2009*) та М.Хайта (*Hait M., 2008*). При оцінці кредитоспроможності інвестиційних проектів на різних часових інтервалах цікаві моделі виживання, представлені в роботах Д. Кокса (*Кокс Д., Льюїс П., 1969*), П. Льюїса (*Кокс Д., Льюїс П., 1969*) та Д. Оукса (*Кокс Д., Оукс Д., 1988*).

У вирішенні проблем, що стосуються організації, управління ризиком та страхування при проектному фінансуванні, відомий внесок зробили наукові розробки В.Катасонова (*Катасонов В.Ю., Морозов Д.С., 2000*) та Д.Морозова (*Морозов Д.С., 2000*).

При написанні роботи використовувалися також праці вітчизняних учених Ю. Грицюка (*Грицюк Ю.І., Жабич М.Р., 2018*), М.Герганової (*Колесніков К.В., Станковська І.І., Герганова М.Л., 2018*), М. Жабича (*Грицюк Ю.І., Жабич М.Р., 2018*), К. Колеснікова (*Колесніков К.В., Станковська І.І., Герганова М.Л., 2018*), Паранюка Я. (*Паранюк Я., 2018*), І. Станковської (*Колесніков К.В., Станковська І.І., Герганова М.Л., 2018*) у роботах яких розглянуто питання дослідження поведінкових функцій проектного фінансування за умов невизначеності та ризику. Проте, проблема розвитку проектного фінансування та визначення ризиків потребує подальших досліджень.

Метою статті є розвиток проектного фінансування як ефективної форми кредитування інвестиційних проектів, розгляд методів оцінки ймовірності дефолту інвестиційних проектів.

Методологія та методи дослідження. Діалектичний метод пізнання, а також еволюційно-системний підхід до аналізу економічних ситуацій та явищ із застосуванням принципу єдності історичного та логічного, методи порівняльного економічного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проектне фінансування є одним з найбільш складних і ефективних фінансових інструментів, що застосовуються в кредитних організаціях, є інструментом фінансування інвестиційних проектів, що включає різні форми фінансування (від власного капіталу до інвестиційного кредитування), при цьому ризики реалізації інвестиційного проекту розподіляються між його учасниками (*Йескомб Э.Р., 2015*).

Метою проектного фінансування є залучення довгострокових запозичень великих проектів з використанням кредитування під заставу фінансових потоків, генерованих самим проектом (*Кох И.А., 2008*); (*Лаврушин О.И., 2009*). Для цього на пряму особливого значення набуває детальне оцінювання різних видів ризиків, розподіл ризиків між інвесторами, кредиторами та іншими сторонами.

Важливою особливістю угод проектного фінансування є відсутність значних вимог до забезпечення, проте при цьому необхідний високий рівень довіри до інвестиційного проекту, який формується на підставі повноцінної інформації як стосовно учасників інвестиційного проекту, так і саме проекту та невизначеностей, що виникають під час його реалізації. Додатково важливе значення має юридична підтримка інвестиційного проекту.

Для реалізації інвестиційних проектів часто створюються компанії спеціального призначення (SPV), які являють собою об'єднання акціонерів та орієнтовані на реалізацію та управління інвестиційним проектом (*Wood P., 2007*). Інвестиційні проекти можна реалізувати як без ресурсів, так і з обмеженими ресурсами. При реалізації інвестиційних проектів без ресурсів важливим є незалежність грошових потоків від зобов'язань організаторів інвестиційного проекту. При реалізації інвестиційних проектів з обмеженими ресурсами велику роль відіграє рівень зацікавленості організаторів у його успішній реалізації.

Особливості, пов'язані з реалізацією інвестиційного проекту, його фінансування та ризиками, визначаються індивідуально за всіма учасниками інвестиційного проекту (Берзон Н.И., Теплова Т.В., 2013).

Виділення цих особливостей включає повноцінну експертизу інвестиційного проекту з урахуванням позитивних і негативних аспектів при його реалізації.

Класична схема взаємодії учасників інвестиційного проекту представлена на рис. 1.

Учасниками інвестиційного проекту можуть бути: проектна компанія та її власник, постачальники, покупці, підрядники, держава та її представники, бенефіціари (інвестори, що вкладають власні кошти у реалізацію інвестиційного проекту з метою отримання майбутнього прибутку), позичальники (фізичні або юридичні особи, які вкладають позикові кошти, отримані від кредиторів, на реалізацію інвестиційного проекту з метою отримання майбутнього прибутку), кредитори (банки-розвитку, державні банки, комерційні банки, інвестиційні банки та інші кредитні організації). В якості позичальників найчастіше виступають самі проектні компанії. Залучення ресурсів може здійснюватися різними способами – від запозичень у вигляді кредитів до інвестицій в основний капітал.

Рис. 1. Структурна схема проектного фінансування
(складено автором з використанням (Fight A., 2006); (Davis H.A., 2003))

Для реалізації структурної схеми проектного фінансування потрібні:

- формування інформаційного та маркетингового середовища для можливості вибору ефективних інвестиційних проектів;
- здійснення технологічної, екологічної та фінансової експертизи інвестиційних проектів;
- проведення якісної оцінки активів позичальників;
- проведення оцінки ефективності інвестиційних проектів;
- здійснення мінімізації ризиків, що приймаються, та страхове обслуговування інвесторів;
- організація управління інвестиційним проектом та здійснення контролю за ходом його реалізації.

Проектне фінансування має певні переваги, якими воно вигідно відрізняється від інших форм фінансування. Від синдикуваного кредитування воно відрізняється тим, що має не знеособлений, а адресно-цільовий характер, від венчурного – тим, що не супроводжується великими ризиками, які завжди супроводжують розробку та впровадження нових технологій та нових продуктів. Проектне фінансування має справу з відомими технологіями, тому реалізація таких проектів більш передбачувана, ніж інноваційних. Але можливі ризики, які мають специфічний характер, зумовлений завданнями реалізації проектів (затримка введення об'єкта в експлуатацію, підвищення цін на сировину та матеріали, підвищення кошторису будівництва). Основною перевагою проектного фінансування є те, що воно дозволяє сконцентрувати значні грошові ресурси на вирішенні конкретного завдання, суттєво знижуючи ризик завдяки значній кількості учасників угоди.

Велику роль для працездатності структурної схеми проектного фінансування грає виявлення та оцінювання ризиків, що виникають під час реалізації інвестиційних проектів.

Специфіка оцінки ризиків проектного фінансування полягає у виділенні трьох основних груп ризиків залежно від фази реалізації інвестиційного проекту (*Gatti S., 2013*); (*Tinsley R., 2014*):

- ризики проектування інвестиційного проекту;
- ризики реалізації інвестиційного проекту;
- ризики виробництва інвестиційного проекту.

До ризиків проектування інвестиційного проекту відносяться ризик планування діяльності, технологічний ризик, ризик будівництва.

До ризиків реалізації інвестиційного проекту відносяться: ризик відсоткових ставок, валютний ризик, ризик інфляції, екологічний ризик, регуляторний ризик, правовий ризик, кредитний ризик.

До ризиків виробництва інвестиційного проекту відносяться ризик виробництва, ризик операційної діяльності, ризик реалізації продукції.

Для зниження рівня ризиків, використовується їх диверсифікація шляхом розподілу між кредиторами, страхування ризиків проектного фінансування, а також використання фінансових інструментів, що забезпечують зниження рівня ризиків, у тому числі використання цінних паперів. Оскільки інвестиційний проект реалізується декількома учасниками, важливо чітко розписати ризики та відповідальність за них на етапі формування інвестиційного проекту та відслідковувати прояви усіх видів ризику з урахуванням зовнішнього середовища для своєчасного прийняття управлінських рішень.

Основними кількісними показниками, що характеризують кредитні ризики інвестиційних проектів, є очікувані втрати (EL) та неочікувані втрати (UL) (*Basel Committee, 2011*); (*Моргунов А.В., Жевага А.А., 2015*).

Очікувані втрати (EL) є прогнозованим розміром втрат і визначаються за формулою (1):

$$EL = PD \times LGD \times EAD, \quad (1)$$

Де PD – ймовірність настання дефолту (Probability of Default) за інвестиційним проектом протягом річного горизонту прогнозування;

LGD - очікувана частка втрат при дефолті (Loss Given Default) за інвестиційним проектом;

EAD – очікуваний залишок заборгованості в абсолютному вираженні на момент настання дефолту (Exposure at Default) щодо інвестиційного проекту.

Очікувані втрати беруть участь:

- у прийнятті кредитних рішень щодо інвестиційних проектів;
- у розрахунку резервів МСФЗ за інвестиційними проектами (створювані резерви МСФЗ повинні повністю покривати очікувані втрати);

- у розрахунку економічного капіталу за інвестиційними проектами;
- у ціноутворенні за інвестиційними проектами;
- в оцінці ефективності інвестиційних проектів;
- у виробленні стратегій роботи з інвестиційними проектами.

Неочікувані втрати (UL) це втрати, які можуть виникнути внаслідок відхилення втрат (внаслідок їх волатильності) від очікуваних втрат (EL). Неочікувані втрати визначають із заданою довірчою ймовірністю з використанням наступних основних підходів:

- за допомогою класичної базельської формули (2) (*Basel Committee, 2011*); (*Gordy M.B. (2003)*; (*Моргунов А.В., Жевага А.А., 2015*):

$$CR = EAD \times LGD \times \left(N \left(\frac{N^{-1}(PD) + N^{-1}(0,999) \times \sqrt{\rho}}{\sqrt{1-\rho}} \right) - PD \right) \times \frac{1 + (M-2,5) \times b(PD)}{1 - 1,5 \times b(PD)}, \quad (2)$$

N^{-1} – зворотна функція стандартного нормального розподілу;

M – ефективний термін до погашення, у роках;

b – корекція терміну до погашення, що згладжує змінну M : $b = [0,11853 - 0,05478 \times \ln(PD)]^2$;

ρ – кореляція активів (інвестиційних проектів) з фактором систематичного ризику

$$\rho = 0,12 \times \left[\frac{1 - e^{-50 \times PD}}{1 - e^{-50}} \right] + 0,24 \times \left[1 - \frac{1 - e^{-50 \times PD}}{1 - e^{-50}} \right]$$

- за допомогою побудови розподілу втрат за кредитним портфелем інвестиційних проектів з використанням методу Монте-Карло (*Gordy M.B. 2003*); (*Rees M., 2008*); (*Lynch P., 2010*); (*Benninga S., 2008*).

При побудові розподілу втрат за кредитним портфелем інвестиційних проектів для кожного інвестиційного проекту моделюються зміна компоненти PD та значення компонентів LGD та EAD на підставі розподілів PD, LGD, EAD, а також враховується поправка на термін інвестиційного проекту (M). Неочікувані втрати (UL) визначаються як різниця між втратами (сукупними втратами) та очікуваними втратами (EL).

При розрахунку показників EL і UL (*Basel Committee, 2011*), як видно з формул (1) і (2), беруть участь ті самі компоненти, що характеризують кредитні ризики інвестиційного проекту (PD, LGD та EAD) (*Жевага А.А., 2016*).

Компонента PD (Probability of Default) – можливість настання дефолту за інвестиційним проектом протягом річного горизонту прогнозування. Ця компонента характеризує кредитоспроможність інвестиційного проекту.

Під дефолтом інвестиційного проекту доцільно розуміти наступ хоча б однієї з наступних подій (*Gatti S., 2013*):

1. Дефолт хоча б однієї з проектних компаній (позичальників), які здійснюють проект, тобто наявність хоча б у однієї компанії, що бере участь у проекті, однієї з наступних ознак:

- Проектна компанія визнана неспроможною (банкрутом);
- Проектна компанія є стійко неплатоспроможною, тобто не виконує своїх зобов'язань перед кредиторами протягом понад 90 календарних днів.

2. Факт одночасної реалізації двох наступних подій:

- Зниження коефіцієнта обслуговування боргу (DSCR) нижче 1;
- Зниження коефіцієнта покриття зобов'язань щодо погашення та обслуговування основного боргу (LLCR) нижче 1.

Наведене визначення дефолту використовується в багатьох зарубіжних кредитних організаціях та обумовлено досвідом роботи кредитних організацій з інвестиційними проектами. Досвід роботи найбільших зарубіжних кредитних організацій показує, що найбільш значущими факторами ризику, що впливають на кредитоспроможність інвестиційного проекту, є:

- фінансові показники інвестиційного проекту («IRR», «DSCR», «LLCR», «LTV», «Період окупності (звичайний та дисконтований)», «Співвідношення періоду окупності (звичайного та дисконтованого) до терміну реалізації інвестиційного проекту», «Доля власної участі бенефіціарів», «Індустріальний фактор» та «Регіональний фактор»);

- якісні показники інвестиційного проекту («Ринкові умови реалізації інвестиційного проекту», «Фінансове становище проектної компанії», «Підтвердження характеристик інвестиційного проекту для прогнозування грошових потоків», «Гарантії збуту», «Рівень підтвердження капітальних витрат», «Кредитна історія бенефіціарів», «Масштаби діяльності та фінансове становище бенефіціарів», «Зобов'язання бенефіціарів за угодою», «Контроль кредитної організації за ходом реалізації проекту»).

Застосування абсолютних факторів ризику (NPV та інших) є недоцільним, оскільки вони прив'язані до певних етапів економічного циклу і на них значно впливає інфляція.

Відмінною рисою проектного фінансування є можливість залучення капіталу у великих обсягах та з високим фінансовим важелем - ставленням позикових коштів компанії до власного капіталу з підвищеним ризиком. Для менших компаній доступ до кредиту великих розмірів та високих фінансових важелів практично закритий. У рамках використання схем проектного фінансування для позичальника коштів є певні невирішені проблеми:

- підвищений відсоток за кредитом у зв'язку із високими ризиками, а також підвищений комісійний дохід (комісія за оцінку проекту, комісія за організацію фінансування, комісія за нагляд тощо);

- високі витрати на передпроектні роботи (підготовка техніко-економічного обґрунтування, роботи з уточнення, оцінка впливу майбутнього проекту на навколишнє середовище, поглиблені маркетингові дослідження, інші допоміжні передпроектні роботи та дослідження);

- досить тривалий період від подачі заявки до прийняття рішення про фінансування (це пов'язано з ретельною оцінкою передпроектної документації банком і великим обсягом робіт з організації фінансування);

- надзвичайно жорсткий контроль за діяльністю позичальника (фінансовий, виробничий, комерційний) з боку банку;

- у деяких випадках ризик втрати позичальником своєї незалежності (якщо банк застерігає за собою право придбання акцій компанії у разі вдалої реалізації проекту).

Разом з тим, аналіз застосування способів проектного фінансування дозволяє виділити їх переваги перед традиційним кредитом для учасників проекту, які повинні компенсувати додаткові витрати, що виникають.

Серед таких переваг існує кілька факторів, завдяки яким проектне фінансування активно використовується у світі при реалізації великомасштабних проектів:

1) диверсифікація ризиків одна із причин вибору позичальником проектного фінансування. Це дозволяє ефективно розподілити ризики серед учасників проекту, які найкраще здатні керувати ними.

2) політичні ризики лежать на банку (тобто він відповідає за їх страхування), тому позичальник певною мірою захищений від таких випадків, як запровадження експортних та імпорتنих бар'єрів тощо.

3) традиційні форми позики мають негативний вплив на баланс учасників проекту або проектного підприємства. Явною перевагою для засновників є можливість отримати кредит без відображення заборгованості у своєму балансі, оскільки вона відноситься на баланс спеціально створеної під проект компанії. В результаті, цей кредит не погіршує фінансовий стан засновника. Такі зобов'язання як гарантія планомірного завершення будівництва, застава та інші, які мають зазвичай тимчасовий характер, виділяються окремим рядком за балансом і зникають з балансу засновника після закінчення терміну їх дії. Тому збиток балансу та платоспроможності засновника завдається менше, ніж за

звичайного кредиту. Це може бути використано для виконання вже укладених кредитних угод або полегшення залучення нових позикових коштів.

4) є можливість зіткнення з обмеженням отримання позикових коштів відповідно до установчих документів або вже існуючих кредитних договорів. В даному випадку можливе використання фінансових схем, які законодавчо не трактуються як отримання позикових коштів.

Висновки, обговорення та рекомендації. Проектне фінансування є відносно новою формою запозичення коштів. Головні переваги проектного фінансування як інструменту кредитування та обслуговування інвестиційних проектів полягають в наступному: для ініціаторів проекту - у залученні широкого кола кредиторів і тим самим підвищенні можливості реалізації проектів, незважаючи на обмеженість власних коштів; для кредиторів - у забезпеченні надійності та повернення вкладень шляхом вивчення наданої детальної інформації за проектом. Враховуючи необхідність розвитку виробничої сфери та майбутні зміни в інвестиційній політиці держави шляхом реалізації національних проектів у галузі будівництва, енергетики, медицини, освіти та сільського господарства, можна припустити, що проектне фінансування має стати одним з основних інструментів участі держави у регулюванні інвестиційної сфери.

Авторські внески

Концептуалізація: Рязанова Наталія

Зберігання даних: Рязанова Наталія

Формальний аналіз: Рязанова Наталія

Придбання фінансування: Рязанова Наталія

Розслідування: Рязанова Наталія

Методика: Рязанова Наталія

Адміністрація проекту: Рязанова Наталія

Ресурси: Рязанова Наталія

Нагляд: Рязанова Наталія

Підтвердження: Рязанова Наталія

Візуалізація: Рязанова Наталія

Написання: Рязанова Наталія

Список бібліографічного опису:

- Gatti S. (2013) "Project Finance in Theory and Practice" Second Edition. DOI: <http://www.sciencedirect.com/science/book/9780123919465> (дата звернення 19.01.2022)
- Kayser D. (2013) "Recent research in project finance a commented bibliography". Procedia Computer Science. no. 17, pp. 729–736.
- Laishram B. and Kalidindi S. (2009) "Desirability rating analysis for debt financing of public-private partnership road projects". Construction Management & Economics. Vol.9. No. 27, pp. 823–837.
- Hait M. (2008) "Project finance and structured finance: cash flow models with Financial Covenants". Accessed: URL: http://www.finance-dms.com/stable/fin_covenants.html (дата звернення 28.01.2022)
- Кокс Д., Льюис П. (1969) Статистический анализ последовательностей событий. М.: Мир.
- Кокс Д., Оукс Д. (1988) Анализ данных типа времени жизни. М.: Финансы и статистика.
- Катасонов В.Ю., Морозов Д.С. (2000) Проектное финансирование: организация, управление риском, страхование. М.: Анкил.
- Морозов Д.С. (2000) Проектное финансирование: Управление рисками и страхование. М.: Анкил.
- Грицюк Ю.І., Жабич М.Р. Управління ризиками реалізації програмних проектів. Науковий вісник НЛТУ України. 2018. Т. 28. № 1. С. 150–162.
- Паранюк Я. Моделювання процедур оцінки процедур ефективності інноваційних проектів в умовах ризику та невизначеності. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2018. № 1. С. 106–113.
- Колесніков К.В., Станковська І.І., Герганова М.Л. Інформаційна технологія дискретизації поняття «ризик» при управлінні проектами та програми. Вісник НТУ «ХПІ», Серія: Нові рішення у сучасних технологіях. 2018. № 26(1302). Т. 2. С. 16–21. doi: 10.20998/2413-4295.2018.26.27.
- Йескомб Э.Р. (2015) Принципы проектного финансирования. М.: Альпина Паблишер, 457 с.
- Кох И.А. (2008) Портфельное и проектное инвестирование. Финансы и кредит. № 24. С. 37.
- Лаврушин О.И. (2009) Деньги кредит банки. М.: КНОРУС, 560 с.
- Wood P. (2007) Project finance, securitisations, subordinated debt. 2 ed. London: Sweet & Maxwell, 262 p.
- Финансовый менеджмент / коллектив авторов; под ред. Н.И. Берзона и Т.В. Тепловой. М.: КНОРУС. 2013. 656 с.
- Tinsley R. (2014) Advanced Project Financing, Structuring Risks. 2 ed. Euromoney Institutional Investor. 436 p.

18. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking system. (2011). Bank for International Settlements, Mode of Access: URL: <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf> (дата звернення 24.01.2022)
19. Gordy M.B. (2003) A risk-factor foundation for rating-based bank capital rules. *Journal of Financial Intermediation*. Vol.12. P. 199-232.
20. Моргунов А.В., Жевага А.А. Контроллинг кредитных рисков в коммерческом банке // *Контроллинг*. 2015. №2, т. 56. С. 70–78.
21. Rees M. (2008) *Financial Modelling in Practice: A Concise Guide for Intermediate and Advanced Level*. Wiley. 295 p.
22. Lynch P. (2010) *Financial Modelling for Project Finance*. 2 ed. Euromoney Trading Ltd. 212 p.
23. Benninga S. (2008) *Financial Modelling*. 3 ed. The MIT Press. 1168 p.
24. Моделирование вероятности дефолта корпоративных заемщиков / А.А. Жевага [и др.] // *Управление финансовыми рисками*. 2016. №1. т. 45. С. 12-26.
25. Fight A. (2006) *Introduction to project finance*. Elsevier. 205 p.
26. Davis H.A. (2003) *Project finance: Practical Case Studies*. 2 ed. Published by Euromoney Books. Nestor House. Playhouse Yard. London, United Kingdom. 237 p.

References

1. Gatti S. (2013) "Project Finance in Theory and Practice" Second Edition. DOI: <http://www.sciencedirect.com/science/book/9780123919465> (accessed 19 January 2022). [in English].
2. Kayser D. (2013) "Recent research in project finance a commented bibliography". *Procedia Computer Science*. No. 17, pp. 729–736. [in English].
3. Laishram B. and Kalidindi S. (2009) "Desirability rating analysis for debt financing of public-private partnership road projects". *Construction Management & Economics*. Vol.9. No. 27, pp. 823–837. [in English].
4. Hait M. (2008) "Project finance and structured finance: cash flow models with Financial Covenants". Retrieved from: https://www.finance-dms.com/stable/fin_covenants.html (accessed 28 January 2022). [in English].
5. Koks D., Lewis P. (1969) "Statistical analysis of sequences of events". M.: Mir. [in Russian].
6. Koks D., and Oaks D. (1988) "Data analysis of life time type". M.: Finance and statistic. [in Russian].
7. Katasonov V.Ju., Morozov D.S. (2000) *Proektnoe fynansyrovanye: orghanyzacyja, upravlenye ryskom, strakhovanye* [Project finance: organization, risk management, insurance] M.: Ankyl. [in Russian].
8. Morozov D.S. (2000) *Proektnoe fynansyrovanye: Upravlenye ryskamy y strakhovanye* [Project Finance: Risk Management and Insurance]. M.: Ankyl. [in Russian].
9. Ghrycjuk Ju.I., Zhabych M.R. (2018) *Upravlinnja ryzykamy realizaciji proghramnykh proektiv* [Risk management of software projects]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, vol. 28, no. 1, pp. 150–162. [in Ukrainian].
10. Paranjuk Ja. (2018) *Modeljuvannja procedur ocinky procedur efektyvnosti innovacijnykh proektiv v umovakh ryzyku ta nevyznachenosti* [Modeling of procedures of evaluation of procedures of efficiency of innovative projects in conditions of risk and uncertainty]. *Bulletin of the Ternopil National Economic University*, no. 1, pp. 106–113. [in Ukrainian].
11. Kolesnikov K.V., Stankovsjka I.I., Gherghanova M.L. (2018) *Informacijna tekhnologhija dyskretyzacyji ponjattja «ryzyk» pry upravlinni proektamy ta proghramy* [Information technology for discretizing the concept of «risk» in project management and programs]. *Bulletin of NTU «KPI», Series: New Solutions in Modern Technologies*, no. 26(1302), vol. 2, pp. 16–21. [in Ukrainian].
12. J'eskomb E.R. (2015) *Pryncypu proektnogho fynansyrovanyja* [Principles of project finance]. M.: Aljpyna Pablysher, 457 s. [in Russian].
13. Kokh Y.A. (2008) *Portfeljnoe y proektnoe ynvestyrovanye*. [Portfolio and project investment]. *Finance and credit*. no. 24. S. 37. [in Russian].
14. Lavrushyn O.Y. (2009) *Denjghy, kredyt, banky*. [Money, credit, banks] M.: KNORUS, 560 s. [in Russian].
15. Wood P. (2007) *Project finance, securitisations, subordinated debt*. 2 ed. London: Sweet & Maxwell, 262 p. [in English].
16. *Fynansovuj menedzhment* [Financial management] / kollektyv avtorov; pod red. N.Y. Berzona y T.V. Teplovoj. M.: KNORUS. 2013. 656 s. [in Russian].
17. Tinsley R. (2014) *Advanced Project Financing, Structuring Risks*. 2 ed. Euromoney Institutional Investor. 436 p. [in English].
18. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking system. (2011). Bank for International Settlements, Retrieved from: <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf> (accessed 24 January 2022) [in English].
19. Gordy M.B. (2003) A risk-factor foundation for rating-based bank capital rules. *Journal of Financial Intermediation*. Vol.12. P. 199-232. [in English].
20. Morghunov A.V., Zhevagha A.A. *Kontrollyngh kredytnukh ryskov v kommercheskom banke*. *Kontrollyngh*. [Controlling credit risks in a commercial bank]. *Controlling*. 2015. N2, t. 56. S. 70–78. [in Russian].
21. Rees M. (2008) *Financial Modelling in Practice: A Concise Guide for Intermediate and Advanced Level*. Wiley. 295 p. [in English].
22. Lynch P. (2010) *Financial Modelling for Project Finance*. 2 ed. Euromoney Trading Ltd. 212 p. [in English].
23. Benninga S. (2008) *Financial Modelling*. 3 ed. The MIT Press. 1168 p. [in English].
24. *Modelyrovanye verojatnosty defolta korporatyvnykh zaemshhykov* / A.A. Zhevagha [y dr.] // *Upravlenye* [Modeling the probability of default of corporate borrowers]. *Financial risk management*. 2016. N1. t. 45. S. 12-26. [in Russian].
25. Fight A. (2006) *Introduction to project finance*. Elsevier. 205 p. [in English].
26. Davis H.A. (2003) *Project finance: Practical Case Studies*. 2 ed. Published by Euromoney Books. Nestor House. Playhouse Yard. London, United Kingdom. 237 p. [in English].

Дата подання публікації 03.01.2022р.

JEL Classification: H 52, I 22, I 28, O 57

Сас С.П., аспірантка
Svitlana Sas, PhD student*Львівський національний університет імені Івана Франка*
Ivan Franko National University of Lviv
<https://orcid.org/0000-0001-9142-1959>
svitlana.sas@lnu.edu.ua**ЄВРОПЕЙСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ
ОСВІТИ І НАУКИ**

У статті розглянуто і проаналізовано світові тенденції фінансового забезпечення освітньо-наукової галузі економіки. Основною метою наукової публікації є здійснити аналіз зарубіжних підходів до реформування вищої освіти і науки, стану їхнього фінансування, зокрема на основі досвіду Республіки Польща, а також визначити нові засади й перспективи щодо його імплементації в Україні.

Актуальність даного дослідження полягає у тому, що перманентне реформування системи вищої освіти Польщі, в тому числі нормативно-правового регулювання, забезпечує покроковий процес євроінтеграції, яке на сьогодні властиво й українській освітній галузі. Важливо наголосити, що розвиток якісної вищої освіти, наукових досліджень світового рівня для забезпечення економічної безпеки країни та соціально-економічного прогресу суспільства потребує розроблення стратегії і формування підґрунтя інвестування освіти й науки та ефективної економічної політики в цій галузі.

Проведено аналіз витрат на вищу освіту і дослідження та експериментальні розробки, виконання науково-дослідних робіт окремих країн світу й Центральної і Східної Європи, країн ЄС-28. Наприклад, фінансові показники Республіки Польща у 2018 році займають середні позиції, а саме 0,75 % складають витрати на вищу освіту з державних джерел в структурі ВВП (6224,96 млн дол. США), а частка витрат на дослідження та експериментальні розробки, виконання науково-дослідних робіт у ВВП має тенденцію щодо зростання (у 2007 році цей % становив 0,56, а у 2019 – 1,32, в той же час у країнах ЄС-28 – 1,77 та 2,14 відповідно).

Кожна країна світу визначає пріоритети розвитку вищої освіти і науки, як складових національної економіки, що є важливим чинником соціально-економічного прогресу, а також формує стратегію розвитку та по-різному підходить до вирішення питань фінансування освітньо-наукової галузі. Досліджуючи процеси реформування й показники фінансування вищої освіти і науки Республіки Польща, можна стверджувати, що це приклад успішних трансформацій в галузі вищої освіти. Ґрунтовні законодавчі зміни, інтегровані інформаційні системи управління, якісна і розгорнута статистична інформація, позитивна динаміка фінансових показників це той зарубіжний досвід, який варто враховувати українському уряду в процесі перманентних євроінтеграційних змін.

Ключові слова: євроінтеграція, вища освіта, наука, освітня політика, реформування, світові тенденції розвитку, фінансування.

**EUROPEAN TRENDS AND PROSPECTS FOR FINANCING
HIGHER EDUCATION AND SCIENCE**

The article addresses a global trends of financing of the education and science as a branch of the economy. The main purpose of this academic publication is to analyze foreign approaches to reforming higher education and science, the state of financing of education and science, with particular attention to the experience of the Republic of Poland, as well as to identify new principles and prospects for applying modern approaches towards the financing of higher education in Ukraine.

The relevance of this study is connected with the fact, that the permanent reform of the Polish higher education system, including regulatory and legal framework, ensures a step-by-step Europeanisation of the Polish higher education system, where the latter becomes a contemporary trend in Ukrainian higher education sector. It is worth to emphasize that the development of qualitative higher education, world-class research to ensure economic security and socio-economic progress of society requires the development elaboration of a strategic approaches as focusing on the creation of backgrounds for investing in education and science and effective economic policy in this area.

An analysis of the expenditures in research and development as well in higher education in some countries of Central and Eastern Europe, and of the EU-28 has been conducted showing, that e.g. the financial indicators of

the Republic of Poland in 2018 occupy an average position, namely 0.75% are expenditures on higher education from public sources in the structure of GDP (6224,96 million US dollars), and the share of expenditures on research and development research work in GDP has a tendency to increase (in 2007 these expenditures amounted in Poland 0,56% of the GDP, and in 2019 – 1,32% GDP, while in the EU-28 – 1,77% GDP and 2,14%, GDP respectively).

Worldwide countries prioritize the development of higher education and science as components of the national economy, as an important factor for their social development and economic progress. Each country forms an own development strategy and differently approaches towards financing the higher education. While researching reform processes and financial indicators of in the R&D area and in higher education system in the Republic of Poland, it can be argued that this is an example of successful transformations in the field of higher education. Thorough legislative changes, integrated information management systems, high-quality and detailed statistical information, positive dynamics of financial indicators are the foreign experiences that the Ukrainian government shall consider in the permanent process of alignment of Ukrainian higher education system to the European integration requirements.

Key words: *European integration, higher education, science, educational policy, reform, world development trends, financing.*

Постановка завдання у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Соціально-економічний розвиток країн тісно пов'язаний з наявністю освіченого суспільства та рівнем науково-технічного прогресу, тому метою кожного уряду будь-якої країни світу є побудова якісної та ефективної системи вищої освіти. Сучасні умови розвитку світових тенденцій, глобалізація та цифровізація освіти й науки, впровадження інновацій вимагає нових підходів до інтелектуального капіталу.

У формуванні ефективної системи вищої освіти кожної країни, її фінансування вагомому роль відіграє саме державний сектор. Проте питома вага державної фінансової підтримки освітньо-наукової галузі у валовому внутрішньому продукті (ВВП) країни, в державному бюджеті та й у сукупних витратах на цей напрям може значно відрізнятись. Вплив недержавного сектору на розвиток освіти й науки залежить як від співвідношення приватних і державних закладів вищої освіти (ЗВО), що у всіх країнах різна, так і підходів до диверсифікації джерел фінансування.

В умовах глобалізації економіки й євроінтеграційних процесів велику увагу урядів та безпосередньо учасників освітнього процесу привертає досвід інших країн. Українська влада, яка починаючи з 2014 року активно впроваджує реформи в цій галузі, переймаючи європейський досвід, змінює підходи до функціонування та фінансування галузі вищої освіти і науки, загалом, та ЗВО, зокрема. Тому отримання результатів міжнародного порівняльного аналізу є вкрай важливим джерелом подальших ефективних реформ та провадження освітньої політики в Україні.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Зарубіжні моделі фінансування вищої освіти й науки досліджували українські вчені такі як Т. Боголіб, Л. Вітренко, І. Каленюк, Т. Настич, А. Соколовська, В. Усик, О. Чеберяко, Г. Чекаловська, Т. Ящук та інші. Розвиток освітніх реформ в Польщі, зокрема й підходи до фінансування, вивчали як польські науковці Д. Антонович (D. Antonowicz), М. Гладченко (M. Hladchenko), Harry de Boer, С. Квятковський (S. Kwiatkowskiego), М. Квік (M. Kwiek), Ф. Шльосек (F. Szlosek), чеська дослідниця Н. Сімонова (N. Simonová), так й українські А. Василюк, Л. Гриневич, Н. Дубровіна, В. Дубровіна, О. Ляшенко, В. Пасічник, К. Савина, Т. Фініков.

Цілі статті. Метою дослідження є здійснити аналіз зарубіжних підходів до реформування вищої освіти й науки, стану їхнього фінансування, зокрема на основі досвіду Республіки Польща, а також визначити нові засади й перспективи щодо його імплементації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Цікавим і вкрай ефективним для України, на нашу

думку, може бути досвід країн, які успішно пройшли шлях реформування в галузі вищої освіти й науки з початку постсоціалістичної трансформації, зокрема, це подібна за історичними, етнічними, політичними, релігійними, культурними умовами розвитку сусідня країна Польща. Практично вже з перших років початку демократизації польського суспільства законодавча база, яка регулює сферу вищої освіти Польщі, перебувала в процесі удосконалення та нормування. Діяли Закони «Про вищу освіту» від 1990 року та від 2005, низка законів, які регулювали окремо наукову діяльність, проте Польща не зупинилася на досягнутому, а продовжує інтенсивно піддаватися трансформаційним процесам та 20 липня 2018 року було прийнято Закон Республіки Польща «Про вищу освіту і науку». Як і попередні закони, він спрямований на європейську інтеграцію держави, розширення університетської автономії й подальше дерегулювання.

Важливо наголосити, що цей Закон об'єднав раніше існуючі законодавчі акти, які регулюють правовідносини в сфері вищої освіти й науки, що призвело до зменшення їхньої кількості та обсягу. Недаремно, що цей документ отримав назву Конституція для науки. На офіційному сайті Міністерства науки та вищої освіти Республіки Польщі зазначено – це реформа, якої роками вимагала академічна спільнота, що створює найкращі умови для розвитку польської науки, а також для підготовки майбутніх кадрів. Це перша за останні роки всебічна зміна підходу до наукових досліджень, викладання студентам та управління університетом (*Konstytucja dla Nauki. Ministerstwo Edukacji i Nauki RP.*, 2021). Реформи системи вищої освіти у Польщі ще з 2005 року були спрямовані на європейську інтеграцію та на розширення автономії ЗВО. Особливо значущим в питанні фінансової автономії, вважаємо те, що державні ЗВО припинили бути бюджетними організаціями і набули статусу публічних установ, а також стали власниками свого майна. Такі заходи, на нашу думку, сприяли польським університетам інтегруватися в світовий простір й покращувати свої позиції на європейському ринку освітньо-наукових послуг.

Новий Закон Республіки Польща «Про вищу освіту і науку»

(*Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce Ustawa*, 2021) складається з 15-ти частин, 29 розділів та 470 статей, в той час коли Закон України «Про вищу освіту» має 15 розділів та 79 статей. Важливо зазначити, що в Україні існує три основні закони, які регулюють функціонування системи вищої освіти й науки – «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність». Розглянемо деякі положення польського Закону, які, на наш погляд, комплексно викладені і можуть регулювати діяльність в повному обсязі та порівняємо із регулюванням вказаних відносин у законодавстві нашої країни.

Аналізуючи Закон Республіки Польща «Про вищу освіту і науку» варто зазначити, що важливою нормою є існування Інтегрованої системи інформації про вищу освіту і науку (Система POL-on), яку веде Міністр, що відповідає за вищу освіту та науку. Ця система акумулює, зокрема, таку інформацію як перелік установ системи вищої освіти, академічних працівників та документів, пов'язаних з їхнім кар'єрним розвитком, перелік студентів – терміни навчання й отримання професійної кваліфікації, інформацію про професійний розвиток випускників, базу планово-фінансової звітності. В цю базу включається наприклад така інформація як матеріально-фінансові плани державних ЗВО і звіти про їхнє виконання. Також щодо установ системи вищої освіти наявна інформація про джерела надходжень та фінансові результати діяльності, витрати на наукові дослідження, надходження від студентів, інвестицій, комерціалізації результатів наукової діяльності, а також собівартість навчання за окремими спеціальностями.

Узагальнення інформації у таку Інтегровану систему, на нашу думку, це можливість уряду (на рівні держави) здійснювати моніторинг рівня наукової діяльності,

якості освітнього процесу, адаптацію освітніх програм до потреб ринку праці, визначати рівень фінансового забезпечення ЗВО, провадити політику розвитку системи вищої освіти маючи комплексне бачення ситуації на усіх рівнях. В свою чергу керівник ЗВО має доступ до тієї ж акумульованої інформації щодо закладу, який очолює, що аналогічно дасть змогу йому аналізувати основні показники діяльності та своєчасно приймати управлінські рішення.

Щодо фінансування системи вищої освіти і науки, позитивною нормою є визначення профільним Міністерством коефіцієнтів ресурсомісткості дисциплін, які враховують витрати на освітню та наукову діяльність – собівартості навчання за окремими спеціальностями, з урахуванням специфіки умов підготовки фахівця і витрат на це, собівартості проведення наукової діяльності за галузями, аналогічно із врахуванням специфіки досліджень.

У частині Закону «Фінансування системи вищої освіти і науки та фінансова діяльність ЗВО» чітко прописано на які цілі і кому саме виділяються Міністерством фінансові ресурси, алгоритм та показники, які впливають на їхній розподіл. Такий підхід забезпечує прозорість у прийнятті рішень й розуміння інституцій, що формують систему вищої освіти й науки, які дії необхідні для отримання позитивного результату.

У 2019 році Закон про вищу освіту та науку дав можливість запровадити нову форму фінансування діяльності університету у формі субсидій. Замість попередніх коштів на навчання та дослідження у вигляді окремих грантів (BST та DSM) університет отримав фінансування у вигляді єдиної субсидії на утримання та розвиток викладацького й дослідницького потенціалу. У вигляді субсидій також фінансуються студентські гуртожитки та їдальні. На субсидії та гранти Міністерства науки та вищої освіти у 2019 році припадало 65% доходів.

Використовуючи дані Центрального статистичного управління Республіки Польща (*Statistics Poland, 2022*) можна здійснити оцінку реформування системи вищої освіти. З часу прийняття першого Закону про вищу освіту у 1990 році, який був спрямований на демократизацію освіти шляхом відмови від централізованого управління освітою, сприяв розвитку сектору приватної вищої освіти, в той час, коли до цього польським ЗВО притаманна була тільки державна форма власності. Власне, динаміка змін приватних ЗВО була стрімкою і коли у 1991 році відкрили перший, у 1997/1998 н. р. їх було 146, то 2010/2011 н. р. – 328. У 2018/2019 н. р. функціонувало 360 університетів, у тому числі 130 державних та 230 приватних (як бачимо динаміка змінилася і приватних університетів стає менше). Найвищий показник кількості здобувачів вищої освіти зареєстровано у 2005/2006 н. р. – 1953,8 тис., кожен наступний рік спостерігаємо тенденцію до зменшення їхньої кількості (з 1941,4 тис. у 2006/2007 н. р., 1841,3 тис. – у 2010/2011 н. р., до 1204,0 тис. у 2019/2020 н.р.). У 2020/2021 н. р. відбулося незначне зростання до 1215,3 тис. осіб (69,8% в державних університетах).

Однією з ознак трансформації вищої освіти й науки є розширення вищої освіти та підйом приватного сектору, що відкрило нові можливості для конкуренції за ресурси (персонал, студенти, фінансування та престиж). З початку 1990-х років роль конкуренції не тільки зросла, а й також її характер еволюціонував від конкурсу на місця для навчання студентів до інституційного конкурсу через демографічні зміни. Окрім цього, конкуренція заохочується на основі зміни механізму розподілу ресурсу на дослідження через фінансуючі агентства, а також шляхом впровадження інституційної оцінки наукових досліджень. Сьогодні все більше уваги приділяється питанням щодо фінансування як установам, так і приватним особам, використовуючи конкурентні механізми (*Hladchenko, Antonowicz, 2022*) У польській системі вищої освіти існує поділ університетів на академічні та професійні. Академічний університет здійснює наукову діяльність і має науково-дослідницьку категорію A+, A чи B+ як мінімум з однієї

наукової чи художньої дисципліни, здійснює підготовку здобувачів вищої освіти за ступенем бакалавр, магістр, доктор філософії, а також підготовку докторів наук. Професійно-технічний університет – це навчальний заклад, який не відповідає умовам академічного університету і проводить навчання в основному на здобуття ступеня бакалавр й лише за практичним профілем.

Витрати на одного студента у державних навчальних закладах є вищі, ніж у приватних якщо розглядати у середньому по країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Це також має місце і у Польщі, де загальні витрати на початкові та вищі державні заклади становлять 9136 доларів США на одного студента, порівняно з 7730 доларів США на приватні заклади (2018 рік). Польща у 2018 році витратила 4,4 % свого ВВП на початкові та вищі навчальні заклади, що на 0,5 % нижче середнього показника по ОЕСР, а витрати на вищу освіту у відсотках до ВВП склали 1,2. Водночас державні витрати на одного студента денної форми навчання становлять 11254 дол. США для ЗВО державної форми власності та 1203 дол. США для приватного ЗВО, а загальні витрати 13 206 дол. США і 4 827 дол. США відповідно (*Statistics Poland, 2022*). Політика фінансування вищої освіти в більшості країн Європейського Союзу постійно змінювалася під тиском низки національних і міжнародних чинників, таких як: роль, яку відіграє вища освіта в кожному суспільстві; інтереси цілого ряду зацікавлених сторін і клієнтів у сфері вищої освіти; рівень економічного розвитку кожної держави; реструктуризація національної економіки; політичний режим і політичні рішення у сфері вищої освіти; глобалізація економіки; інтернаціоналізація вищої освіти; процес масової вищої освіти; демографія в кожній державі; розвиток технологій, а також економіки та суспільства, що ґрунтується на знаннях (*Усик, 2019*)

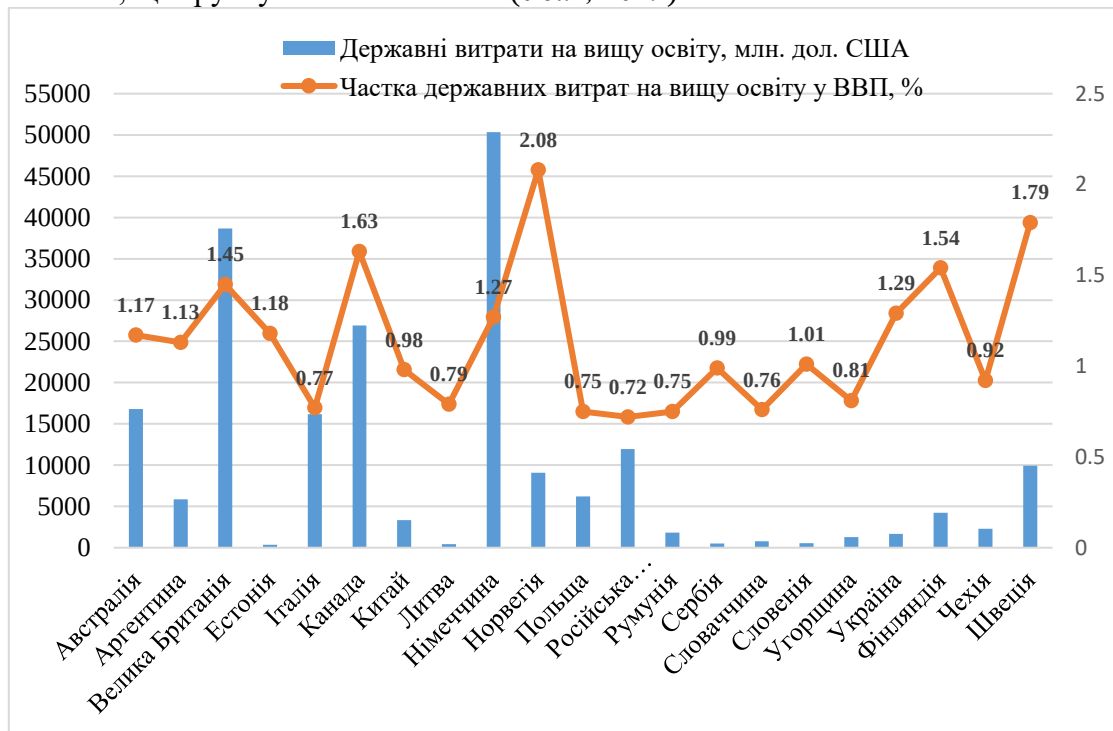

Рис. 1. Витрати на вищу освіту у 2018 році

Джерело: складено автором за даними The (UNESCO Institute for Statistics UNESCO Institute for Statistics, 2021).

Порівнюючи витрати на вищу освіту з державних джерел в дол. США та у відсотках до ВВП у 2018 році в окремих країнах світу і Центральної та Східної Європи (рис. 1) можна спостерігати суттєвий дисбаланс. Найвищі державні витрати на вищу

освіту у грошовому еквіваленті спостерігаємо у Німеччині (50345,24 млн дол. США), Великобританії (38651,87 млн дол. США), а найнижчі – Естонія (359,74 млн дол. США), Литва (424,63 млн дол. США). Проте частка державних витрат на вищу освіту у ВВП найвища в Норвегії (2,08), а найнижча – Російська Федерація (0,72). Зазначені вище показники Республіки Польща займають середні позиції, а саме 0,75 % складають витрати на вищу освіту з державних джерел в структурі ВВП (6224,96 млн дол. США).

У більшості країн аж до 80-х років у освітній галузі застосовувався принцип нарощення фінансування, що було пов'язано з ідеологією безперервного зростання та стійкості системи вищої освіти, яке здійснюється на основі затвердження щорічного приросту щодо досягнутого у попередньому році рівня фінансування. В останні роки помітно змінилися умови фінансування закладів вищої освіти – відмова від принципу зростаючого фінансування пов'язана з переходом до економічної стратегії державного управління результатами діяльності закладів вищої освіти та їх відповідального ставлення до витрат (Чеберяко, 2020).

Велика Британія, як країна, яка постійно нарощує свої сили у сфері вищої освіти, ЗВО якої займають передові позиції у світових рейтингах, виділений бюджет розподіляє «за результативністю» – пропорційно до кількості здобувачів вищої освіти й якості наукових досліджень. Вивчаючи статистичні показники фінансування ЗВО цієї країни, можемо стверджувати про зважений підхід до їхньої структури доходів (2019/2020 н. р.), а саме: плата за навчання та договір про навчання – 51,6 %, дотації фінансового органу (фінансування вищої освіти – це делегована справа кожної адміністрації Великобританії, що по-різному фінансує своїх постачальників вищої освіти) – 13,0 %, гранти на дослідження – 14,8 %, інші джерела – 17,4 %, інвестиційний дохід – 0,9 %, пожертвування й ендаумент – 2,2 %. Якщо порівняти з 2015/2016 н. р., то структура доходів системи вищої освіти практично незмінна й складає 48,4 %, 14,9 %, 16,9 %, 17,4 %, 0,8 % й 1,7 % відповідно (*Higher Education Statistics, 2021*).

Якщо говорити про Литву, то вступивши до Європейського Союзу, перед нею постала необхідність модернізації системи вищої освіти, зокрема, досягнення показників ефективності, результативності діяльності, запровадження фінансової автономії, розширення джерел фінансового забезпечення вищої освіти і науки, посилення конкурентоспроможності серед європейських країн тощо. На сьогодні систему вищої освіти Литви формують коледжі й університети, кількість яких станом на 2017/2018 н.р. налічує 22 (12 державної, 10 приватної форми власності) і 21 (14 державної, 7 приватної форми власності) відповідно. Щодо студентів то більшість з них навчається у державних ЗВО, а саме 81,6 % у коледжах та 95,3 % в університетах. Аналізуючи складові фінансового забезпечення університетів, то у 2017 році фінансування генерального уряду становило 58,9 %, 29,1 % – національні фізичні і юридичні особи (в тому числі 71,8 % домогосподарства), 12 % – іноземні джерела (*Lietuvos statistika, 2021*).

Варто зазначити, що у скандинавських країнах здобуття вищої освіти переважно є безкоштовним, оскільки фінансове забезпечення навчальних закладів відбувається із державного бюджету. Крім того, студенти мають змогу отримувати додаткові кредити чи гранти, якщо їм це необхідно, для покриття витрат на проживання. Щодо Швеції, то у 2020 році витрати на сектор вищої освіти становили 90,6 млрд шведських крон, а ЗВО витратили 78 млрд. Це відповідає 1,57 % ВВП, який знаходиться на тому ж рівні, що і попереднього року. Фінансування шведських ЗВО характеризується такою структурою: 86 % профінансовано за рахунок коштів державного бюджету, 12,7 % – від приватних джерел (плата за навчання студентів), 1,1 % – прямі асигнування центральних державних органів, відповідальних за вищу освіту, решта – фінансування з джерел за межами Швеції. У 2019, 2020 роках доходи ЗВО від наукових досліджень і навчання третього циклу складають: 70 % – державні, 6,2 % – муніципалітети та регіони, громадські

дослідницькі фонди, 15,4 % – приватні, 7,4 % – іноземні джерела, 1 % – інші (Statistics Sweden, 2021).

У Польщі система фінансування вищої освіти є досить гнучкою, ґрунтується на засадах використання різних фінансових джерел та забезпечення достатньої фінансової автономії як недержавних (непублічних), так і державних (публічних) закладів вищої освіти, а також існують соціальні та мотиваційні стипендії для успішних й талановитих студентів. Крім того, є, хоч і не дуже велика, фінансова підтримка, як державних, так і недержавних закладів, з боку місцевих бюджетів та інших публічних фондів (Настич, 2015). Досліджуючи статистичні дані Республіки Польща щодо складових фінансового потенціалу ЗВО, передусім, спостерігаємо наявність достатньо розгорнутої інформації на офіційному сайті Центрального статистичного офісу про заклади як за державною, так і приватною формою власності. За допомогою табл. 1 розглянемо складові доходів державних ЗВО, що формують їхній фінансовий потенціал.

Таблиця 1

Фінансування державних ЗВО Республіки Польща у 2020 році

Доходи ЗВО	Обсяг, млн злотих	%
дотація на утримання навчально-наукового потенціалу	16240,6	67,0
дотації з державного бюджету	1124,8	4,6
кошти з бюджетів органів місцевого самоврядування	17,7	0,1
плата за надані освітні послуги	1742,2	7,2
кошти на реалізацію проектів, що фінансуються за рахунок Національного центру досліджень і розвитку	321,4	1,3
кошти на реалізацію проектів, що фінансуються за рахунок Національного Центру Науки	615,3	2,5
кошти для наукового міжнародного співробітництва	579,5	2,4
реалізація інших робіт і послуг дослідження і розробки	487,8	2,0
фінансування проектів і програм, що визначає міністр	196,3	0,8
інші доходи від основної операційної діяльності	1570,3	6,5
доходи від окремих видів економічної діяльності	112,9	0,5
вартість виробництва послуг для власних потреб	76,9	0,3
інші доходи	1153,5	4,8
Всього	24239,2	100,0

Джерело: авторське напрацювання на основі даних Центрального статистичного офісу Республіки Польща (Statistics Poland, 2022).

Як бачимо з наведених вище даних 76,3 % сукупних надходжень ЗВО складає державна підтримка їхньої діяльності й розвитку, а решту (23,7 %) – інші доходи, зокрема платні послуги. Варто зауважити, що лівову частку державної підтримки займають дотації на утримання навчально-наукового потенціалу ЗВО країни.

У сучасних умовах господарювання не менш важливим пріоритетом державної політики кожної країни, важелем економічного, інноваційного й технологічного прогресу є рівень фінансування науки. Використовуючи статистичну інформацію Європейської комісії (Eurostat, 2021), розглянемо показник питомої ваги витрат на дослідження та експериментальні розробки, виконання науково-дослідних робіт у ВВП окремих країн світу та Центральної і Східної Європи. Як видно на рис. 2 частка витрат на дослідження та експериментальні розробки, виконання науково-дослідних робіт у ВВП у 2019 році коливається від 0,43 в Україні до 3,28 у Японії, а серед країн ЄС – 0,48 у Румунії та 3,18 в Німеччині.

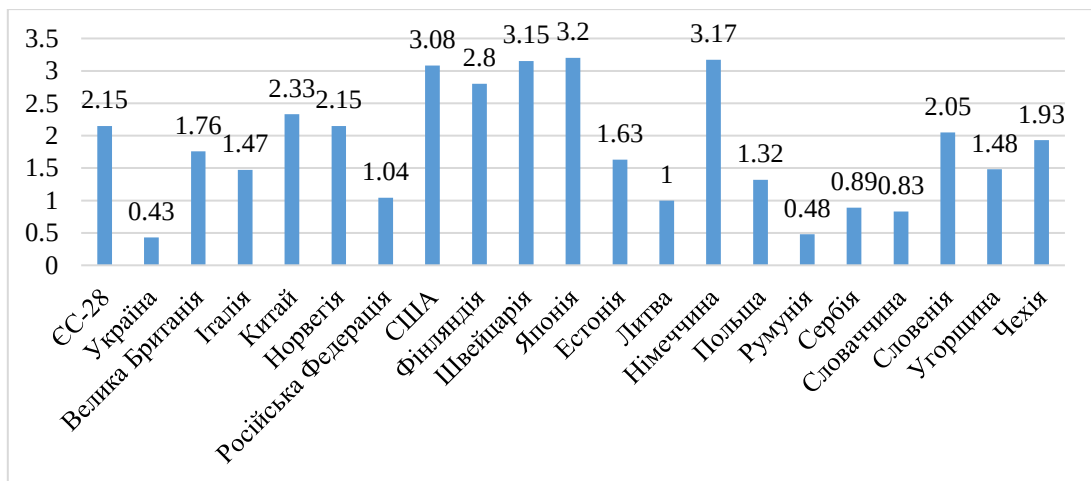

Рис. 2. Питома вага витрат на дослідження та експериментальні розробки, виконання науково-дослідних робіт у ВВП у 2019 році, %

Джерело: сформовано автором використовуючи Eurostat (Eurostat, 2021).

Розглядаючи витрати на виконання науково-дослідних робіт Польщі та країн ЄС-28 (рис. 3), спостерігаємо динаміку щодо зростання (у Польщі в 2007 році частка витрат на НДР у ВВП становила 0,56, а у 2019 – 1,32, в той же час у країнах ЄС-28 – 1,77 та 2,14 відповідно).

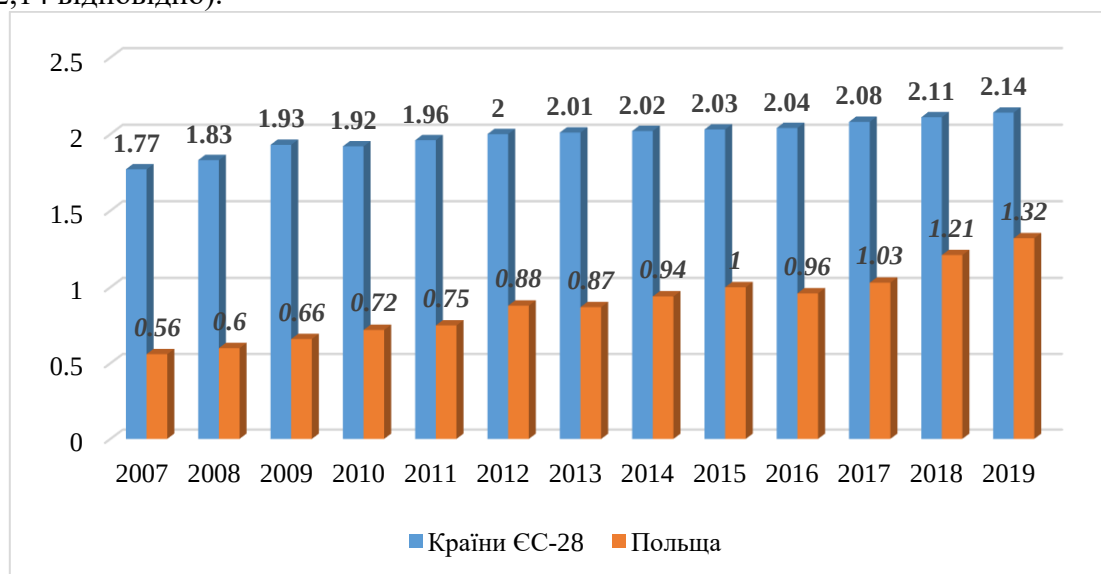

Рис. 3. Питома вага витрат на виконання НДР у ВВП, %

Джерело: складено автором використовуючи Eurostat (Eurostat, 2021).

В сучасних умовах інноваційний розвиток та добробут суспільства неможливі без підтримки й ефективного фінансового забезпечення освіти і науки країни. На нашу думку, питання фінансової стабільності освітньо-наукової галузі, інтеграції університетської науково-дослідної діяльності та освітнього процесу в світовий простір не залишається поза увагою як міжнародної спільноти, так і України та є одним з ключових в забезпеченні якості надання послуг й підвищенні конкурентоспроможності.

Висновки, обговорення та рекомендації. Кожна країна світу визначає пріоритети розвитку вищої освіти і науки, як складових національної економіки, що є важливим чинником соціально-економічного прогресу, а також формує стратегію розвитку та по-різному підходить до вирішення питань фінансування освітньо-наукової галузі. Досліджуючи процеси реформування й показники фінансування вищої освіти і

науки Республіки Польща, можна стверджувати, що це приклад успішних трансформацій в галузі вищої освіти. Ґрунтовні законодавчі зміни, інтегровані інформаційні системи управління, якісна і розгорнута статистична інформація, позитивна динаміка фінансових показників це той зарубіжний досвід, який варто враховувати українському уряду в процесі перманентних євроінтеграційних змін.

Авторські внески

Концептуалізація: Сас Світлана
Зберігання даних: Сас Світлана
Формальний аналіз: Сас Світлана
Придбання фінансування: Сас Світлана
Розслідування: Сас Світлана
Методика: Сас Світлана
Адміністрація проекту: Сас Світлана
Ресурси: Сас Світлана
Нагляд: Сас Світлана
Підтвердження: Сас Світлана
Візуалізація: Сас Світлана

Список бібліографічного опису:

1. Konstytucja dla Nauki. Ministerstwo Edukacji i Nauki RP. URL: <https://www.gov.pl/web/nauka/konstytucja-dla-nauki-2> (дата звернення: 16.10.2021).
2. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001668> (дата звернення: 15.05.2021).
3. Statistics Poland URL: <https://stat.gov.pl/> (дата звернення: 15.05.2021).
4. Hladchenko M., Antonowicz D., Harry de Boer Understanding the changes of the higher education governance in Poland and Ukraine. URL: https://www.researchgate.net/profile/Myroslava-Hladchenko-2/publication/319188099_Understanding_the_changes_of_higher_education_governance_in_Poland_and_Ukraine_Institutional_analysis/links/5d7b2f4e4585155f1e3efe3a/Understanding-the-changes-of-higher-education-governance-in-Poland-and-Ukraine-Institutional-analysis.pdf (дата звернення: 05.02.2022).
5. Усик В. І. Особливості фінансування вищої освіти: аналіз українського та світового контекстів. *Вісник київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2019. №2(203). С. 56-67. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2019/203-2/8>.
6. The UNESCO Institute for Statistics. URL: <http://data.uis.unesco.org/> (дата звернення: 16.10.2021).
7. Чеберяко О. В. Фінансування вищої освіти у зарубіжних країнах. Матеріали І Всеукраїнської конференції «БОГОЛІПСЬКІ ЧИТАННЯ». Переяслав: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2020. С. 218-220.
8. Higher Education Statistics Agency. URL: <https://www.hesa.ac.uk/> (дата звернення: 04.12.2021).
9. Lietuvos statistika. <https://www.stat.gov.lt/web/lsd/paieska?q=education> (дата звернення: 04.02.2022).
10. Statistics Sweden. URL: <https://www.scb.se/en/> (дата звернення: 05.12.2021).
11. Настич Т. П. Сучасні тенденції вищої освіти в Німеччині, Польщі та Україні (порівняльний аналіз). *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2015. Випуск 2(12), Том 3. С. 156-165.
12. Eurostat URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tsc00001/default/table?lang=en> (дата звернення: 14.10.2021).

References:

1. Constitution for Science. Ministry of education and science of the Republic of Poland. URL: <https://www.gov.pl/web/nauka/konstytucja-dla-nauki-2> (accessed: 16.10.2021). [in Poland].
2. Law on higher education and science act of 20 July 2018. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001668>. (accessed: 15.05.2021). [in Poland].
3. Statistics Poland. URL: <https://stat.gov.pl/>. (accessed: 15.05.2021). [in English].
4. Hladchenko M., Antonowicz D., Harry de Boer Understanding the changes of the higher education governance in Poland and Ukraine. URL: https://www.researchgate.net/profile/Myroslava-Hladchenko-2/publication/319188099_Understanding_the_changes_of_higher_education_governance_in_Poland_and_Ukraine_Institutional_analysis/links/5d7b2f4e4585155f1e3efe3a/Understanding-the-changes-of-higher-education-governance-in-Poland-and-Ukraine-Institutional-analysis.pdf. (accessed: 05.02.2022). [in English].
5. Usyk V. I. Osoblyvosti finansuvannja vyshhoji osvity: analiz ukrajinsjkogho ta svitovogho kontekstiv. [Peculiarities of the higher education funding: analysis of ukrainian and world context]. *Visnyk kyjivsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*. 2019. №2(203). S. 56-67. [in Ukrainian].
6. The UNESCO Institute for Statistics. URL: <http://data.uis.unesco.org/>. (accessed: 16.10.2021). [in English].

7. Cheberjako O. V. Finansuvannja vyshhoji osvity u zarubizhnykh krajinakh Materialy I Vseukrajinsjkoji konferenciji «BOGhOLIBSJKI ChYTANNJa». Perejaslav: DVNZ «Perejaslav-Khmeljnyckyj derzhavnyj pedagoghichnyj universytet imeni Ghryghorija Skovorody», 2020. S. 218-220. [in Ukrainian]
8. Higher Education Statistics Agency. URL: <https://www.hesa.ac.uk/>. (accessed: 04.12.2021). [in English].
9. Lietuvos statistika. <https://www.stat.gov.lt/web/lzd/paieska?q=education>. (accessed: 04.12.2021). [in English].
10. Statistics Sweden. URL: <https://www.scb.se/en/>. (accessed: 05.12.2021). [in English].
11. Nastych T. P. Suchasni tendenciji vyshhoji osvity v Nimechchyni, Poljskhi ta Ukrajini (porivnjalnyj analiz). [Current trends higher education in Germany, Poland and Ukraine (comparative analysis)]. Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualjnoji vlasnosti. 2015. Vypusk 2(12), Tom 3. S. 156-165. [in Ukrainian].
12. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tsc00001/default/table?lang=en>. (accessed: 14.10.2021). [in English].

Дата подання публікації 18.01.2022 р